

Historická
demografie

Historická demografie

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v.v.i.
PRAHA 2009

33

demografie

Úvodem

Historická demografie, která zpřístupňuje aktuální výsledky českého historického výzkumu v oblasti populačního vývoje již víc než čtyři desetiletí (s vynucenou přestávkou let 1975-1982), vstupuje tímto ročníkem do nové etapy, a to hned ve dvojím směru. Jednak se po Historickém ústavu ČSAV a Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., které zajišťovaly její vycházení v minulosti, stává jejím vydavatelem Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. a dále se dosavadní ročenka mění v časopis, který bude vycházet dvakrát ročně. V souvislosti s tím dochází i k rozšíření redakční rady o další odborníky, které má zajistit standardní vědeckou úroveň časopisu. Na přípravě časopisu se bude aktivně podílet rovněž odborná skupina pro historickou demografii při České demografické společnosti. Tak jako dříve chce časopis i v budoucnu dávat příležitost nejširšímu okruhu badatelů k publikování výsledků jejich práce, zejména mladým odborníkům a regionálním pracovníkům. Současně bychom však chtěli na stránkách našeho časopisu posílit podíl studií, které se budou více věnovat teoretickým problémům historické demografie, stejně jako se budeme snažit rozšířit rubriku zpráv o literatuře, která by měla poskytnout co nejširší informaci o současném stavu historicko-demografického výzkumu ve světě. Víťáme i stati polemické, které by vedly ke tříbení názorů a které až dosud byly v Historické demografii zastoupeny jen málo. Pokud jde o tématické zaměření časopisu, chtěli bychom dosáhnout toho, aby škála sledovaných problémů byla co nejširší a zřetelně překračovala hranice tradičního historicko-demografického výzkumu směrem ke spolupráci s jinými vědními disciplínami, zejména se sociálními a kulturními dějinami, ale také

s antropologií, sociologií a s dějinami lékařství. V souvislosti s tím chceme klást důraz i na rozšíření tradičních, převážně kvantifikujících metod historické demografie, jejichž aplikace nedovoluje plně postihnout motivaci jednání konkrétních lidí, směrem ke kvalitativní analýze a s tím i na rozšíření pramenné základny oboru. Jsme si ovšem vědomi toho, že základem metodiky oboru zůstane stále kvantitativní analýza. Její tradiční zaměření na lokální studie založené na agregativní excerpci matrik nebo na rekonstrukci rodin bychom chtěli doplnit o příspěvky založené na nových metodách, jako je longitudinální analýza, vůči otázkám reprodukce obyvatelstva bychom chtěli posílit studium dalších témat, jako jsou dějiny rodiny, studium životních cyklů, dějiny migrací, dějiny zdravotního stavu obyvatelstva, dějiny demografického myšlení a další. Rozšířit bychom chtěli i spolupráci se zahraničními odborníky.

V tomto dvojčísle pro rok 2009 otiskujeme celkem čtyři původní studie. Jako úvodní článek byla zařazena studie Josefa Kadeřábka o dopadu protireformace ve Slaném v letech 1610-1635 na sociální vztahy ve městě. Autor tu ukazuje na příkladu členů městské rady, jak sílící rekatolizační tlak v kratším časovém horizontu vedl k uzavírání se tradičních elit do sebe a současnému tvoření nových elit, v dlouhodobější perspektivě však naopak ke splývání obou skupin. Michaela Němečková svým příspěvkem o farnosti Panny Marie na Louži na Starém Městě pražském v 17. a 18. století rozšířila dnes již poměrně početný soubor lokálních studií založených na agregativní excerpci farních matrik z daného období. Ukázala přitom, že takovouto analýzu lze provést s úspěchem i v podmínkách velkého města s mnoha farními obvody, o čemž dlouho existovaly značné pochyby. Podobně je zaměřen i třetí příspěvek, v němž Šárka Jirásková podrobila demografické analýze farnost Zdechovice, ležící v při toku

Labe mezi Kolínem a Pardubicemi, a to v osmnáctém století. Tématika migrací je v tomto dvojčísle zastoupena závěrečnou studií Jaroslava Fialy o vystěhovalectví z Karlovarska ve druhé polovině 19. století, která dokládá jeho převažující směřování do přilehlých industriálních oblastí Německa. Dvojčíslo je doplněno, tak jak tomu bylo i v předchozích ročnících, o recenze domácí i zahraniční literatury.

Redakce přijímá příspěvky vážící se k populačnímu vývoji, problematice historické demografie, sociálních dějin a historické antropologie včetně studií o možnostech využití různých typů pramenů pro takto zaměřený výzkum. Pokyny k úpravě příspěvků jsou uvedeny na obálce tohoto dvojčísla.

Veškeré připomínky, náměty a příspěvky pro další čísla časopisu zasílejte na adresu Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., redakce Historické demografie, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, případně na elektronické adresy uvedené v tiráži časopisu.

Introduction

The journal *Historical demography*, that has published the recent results of Czech historical research in the field of population development for more than four decades (with forced pause in the years 1975-1982), enters with this volume a new phase of its existence. For two reasons. After the Institute of History of the Czechoslovak Academy of Sciences and the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences that had guaranteed its publishing in the past, the Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences became its publisher. Besides, the yearly review becomes a journal that would be published twice a year. Therefore, specialists that would ensure the scientific standards of the journal enlarged the editorial board. Also, a specialized group for historical demography working within the frame of the Czech Demographic Society would actively participate in preparing the journal. As before, also in the future the journal aims to give opportunity to the widest circle of researchers for publishing the results of their work; in especial the young specialists and regional workers. At the same time, however, we would like to expand on the pages of our journal the number of studies dedicated to theoretical problems of historical demography. Also, we will try to expand the section dedicated to literature, so that it would render the widest possible information on the actual state of historical-demographical research in the world. We also welcome polemic articles that would enable the clarification of opinions and that have been so far only sparsely represented in the journal *Historical Demography*. Considering the thematic focus of the journal, we would like to expand as far as possible

the scale of problems analysed, to trespass the borders of traditional historical-demographical research in the direction of cooperation with other social sciences, especially the social and cultural history, but also anthropology, sociology and history of medicine. Therefore, we would like to expand also the methods of historical demography, especially the traditional quantitative methods, in the direction of qualitative analyses and the expansion of sources used and analysed, as the quantitative methods do not enable the full comprehension of the motivations of individual participants of historical events. Nevertheless, we are well aware of the fact that the methodological base of the field of research still rests upon the quantitative analyses. Its traditional focus on local studies, based on aggregate excerption of parish registers or on the reconstruction of families, we would like to supplement with articles based on new methods, like the longitudinal analysis. Besides the studies dedicated to the problems of demographic reproduction, we would like to present the study of other themes, like the history of families, the study of life cycles, history of migrations, history of the state of health of the population, history of demographical thought etc. We would also like to cooperate more closely with foreign specialists.

This double issue for the year 2009 includes four original studies. The first one is the text of Josef Kadeřábek, dedicated to the problem of manifestations of changes, caused by the Counterreformation in the town Slaný in the years 1610-1635, upon the social relations in the town. On the example of the members of the town council, the author demonstrates how the ever-increasing re-Catholization pressure in a short-term period compelled the traditional elites to retreat within themselves and at the same time enabled the creation of new elites; in a long-term period, however, both groups merged into one. Michaela Němečková by her text on the topic of the

parish of Virgin Mary in a Pool in the Old Town of Prague in the seventeenth and eighteenth century enlarged the nowadays-substantial number of local studies based on the aggregate excerption of parish registers of this period. She proved that such analysis could be successfully realized also in the case of large town with many parish districts, something that has been doubted for a long time. Similarly focused is the third text, in which Šárka Jirásková subjected to demographic analysis the parish Zdechovice, located by the river Elbe between the towns Kolín and Pardubice, in the eighteenth century. The theme of migrations is represented in this issue by the concluding study of Jaroslav Fiala on the topic of emigration from the region Karlovy Vary in the second half of the nineteenth century, directed preponderantly to the neighbouring industrial areas of Germany. The double issue is complemented, as was the case of previous volumes, by reviews of Czech as well as foreign literature.

The editorial board accepts texts that have connection with the problems of population development, historical demography, social history and historical anthropology, including the studies on the possibilities of the use of various types of sources for this type of study. The instructions for submissions are given at the cover of this double issue.

Any comments, recommendations and submissions of texts for next issues of the journal can be send to the address Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., redakce Historické demografie, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, or to electronic addresses stated in the imprint of the journal.

PROTIREFORMACE SLANÉHO V LETECH 1610–1635 A JEJÍ DOPAD NA SOCIÁLNÍ VAZBY RADNÍCH*

Josef Kadeřábek

Counterreformation in the town of Slaný in the years 1610-1635 and its impact on the social relations of councilmen

Abstract:

The present text represents a local case study dedicated to the royal and later seigniorial town of Central Bohemia – Slaný. It focuses on the manifestations of changes caused by the fact that after the Battle of the White Mountain, this originally Utraquist town passed under the seigniorial authority of Jaroslav Bořita of Martinic. Of various fields of study that offer themselves for the analysis of the impacts of the change of confession in town society, the article focuses on the topic of godparenthood that played crucial role in formation of unofficial social ties.

Historická demografie, 2009, 33: 9-44

Key words: Counterreformation, social history

Contact: Mgr. Josef Kadeřábek, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské Univerzity, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice;
Kaderabek.Josef@seznam.cz

Pobělohorské období se již od posledních desetiletí 19. století těšilo zájmu české historiografie. Práce, které se na danou dobu zaměřovaly, popisovaly a interpretovaly události první třetiny 17. století z katolické či protestantské pozice.¹ Tyto

^{*)} Studie je výstupem grantového projektu GA JU 013/2008/H.

¹ Tomáš Václav BÍLEK, *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892; Anton GINDELY, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894;

dva proudy nahradil koncem čtyřicátých let 20. století pohled marxistický. Ten vnímal dění po Bílé hoře okrajově a vykládal je především jako střet protikladných společenských tříd.² Pokus o objektivnější pohled přinesla až devadesátá léta minulého století.³ Ve všech zmiňovaných prouděch na sebe největší pozornost strhávala vynucená změna vyznání většiny urozeného i neurozeného obyvatelstva, pro niž se používalo pojmenování rekatolizace, protireformace, katolická konfesionalizace, katolická obnova, katolická konfesijní kultura či (re-)katolizace.⁴ Přestože tento složitý proces měl mnohem

Hanuš OPOČENSKÝ, *Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé hoře*, Praha 1921, Josef HANUŠ, *O pobělohorské protireformaci*, Bratislava 1926.

² I v tomto proudu se objevily výjimky. Srov. Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960; TÝŽ, *Třicetiletá válka a evropská krize XVII. století*, Praha 1970.

³ Josef HANZAL, *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*, Sborník historický 37, 1990, s. 37–91; Jiří MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*, Praha 1992; Jindřich FRANCEK (ed.), *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně*, Pardubice 1995.

⁴ K rozsáhlé diskusi o povaze náboženských změn v raném novověku srov. Albert ELKAN, *Entstehung und Entwicklung des Begriffs „Gegenreformation“*, *Historische Zeitschrift* 112, 1914, s. 473–493; Wolfgang REINHARD, *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 10, 1983, s. 257–277; Heinz SCHILLING, *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, in: Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (Hgs.), *Die Katholische Konfessionalisierung*, Heidelberg 1995, s. 1–49; Thomas KAUFFMANN, *Einleitung: Interkonfessionalität, Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschung zur Konfessionalisierungsthese*, in: Kaspar von Greyerz – Manfred Jakubowski-Tiessen – Thomas Kaufmann – Hubert Lehmann (Hgs.), *Interkonfessionalität, Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschung zur Konfessionalisierungsthese*, Heidelberg 2003, s. 9–16; Hubert JEDIN, *Catholic Reformation or Counter-Reformation?*, in: David Martin Luebke (ed.), *The Counter Reformation*, Oxford 1999, s. 19–47; Ronnie PO-CHIA HSIA, *The World of Catholic Renewal 1540–1770*, Cambridge 2005²; Josef HRDLIČKA, *Die (Re-) Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen: Konfession oder Disziplin?*, in:.

delší trvání, nejintenzivněji se u nás prosazovala katolická víra ve dvacátých letech 17. století. Většina dosud vydaných prací se zaměřila pouze na popis jednotlivých opatření, která si změnu vyznání měla vynutit, ať už šlo o nařízení vydaná panovníkem, královskými místodržícími, protireformačními komisemi či katolickými vrchnostmi. Dále šlo o studie o misijní činnosti jednotlivých řádů (zejména jezuitů) nebo násilném obsazování rekatolizovaných obcí vojskem, tzv. dragónádách.⁵ Výzkumy zabývající se konfesijními proměnami v (po)bělohorské době se navíc soustředily zejména na církevní řády⁶ a nověji také na šlechtu.⁷ Městské prostředí zůstávalo spíše stranou historického bádání.⁸

Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien–München 2007, s. 357–366; Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, Český časopis historický (dále ČČH) 106, 2008, s. 80–108. K českým ohlasům srov. Anna OHLIDAL, *Konfessionalisierung: ein Paradigma der historischen Frühneuezeitforschung und die Frage seiner Anwendbarkeit auf Böhmen*, *Studia Rudolphina* 3, 2003, s. 19–28; TÁŽ, „Konfessionalisierung“: *Ein historisches Paradigma auf dem Weg von der Sozialgeschichte zur Kulturwissenschaft?*, *Acta Comeniana* 15–16, 2002, s. 327–342; Jiří PEŠEK, *Reformační konfesionalizace v Německu 16. a 17. století. Publikace a diskuze 80. a 90. let*, Český časopis historický 96, 1998, s. 602–610; Ivana ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do střeoevropských souvislostí*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, Praha 2003, s. 14–18.

⁵ Eliška ČÁŇOVÁ, *Status animarum pražské arcidiecéze z roku 1651*, Sborník archivních prací (dále SAP) 29, 1979, s. 20–55; TÁŽ, *Vývoj pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*, SAP 35, 1958, s. 486–667; TÁŽ, *Rekatolizace severních Čech*, in: Marie Vojtíšková (ed.), *Sborník příspěvků k obě poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 9–42. Pro zkoumanou oblast TÁŽ, *Rekatolizace ve Střeoevropském kraji*, *Střeoevropský sborník historický* (dále SSH) 11, 1976, s. 65–85.

⁶ Tomáš Václav BÍLEK, *Tovaryšstvo Ježíšovo a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště*, Praha 1896; Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995; TÁŽ (ed.), *Úloha církevních řádů*

Bez vzniku lokálních případových studií nebude možné interpretovat dopad různých nařízení, ať již církevních, „státních“ či vrchnostenských, která měla vést ke katolické konverzi. Jen velmi málo se prozatím ví o tom, jak měšťané a další obyvatelé měst taková opatření vnímali, jak jim byla sdělována. Co „skutečně“ věděli měšťané o své i nové katolické víře, jaké motivy je (ne)vedly ke konverzím či zda měli k dispozici rezistentní techniky, kterými se – více či méně úspěšně – snažili takovým opatřením bránit. Přitom dopad rekatolizačních kroků nelze oddělit od sociálních poměrů ve městech, neboť jejich praktickými vykonavateli měly být často městské rady jako nejvyšší instituce městské samosprávy.⁹ Ač tedy radní měli při prosazování nové víry spolupracovat především s katolickými vrchnostmi, udržovali zároveň velmi četné neformální vztahy s měšťany, jež měli obracet na novou víru.¹⁰

při pobělohorské rekatolizaci, Praha 2004; TÁŽ – Hedvika KUCHAROVÁ – Kateřina VALENTOVÁ (edd.), *Locus pietatis et vitae*, Praha 2008.

⁷ Thomas WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, ČČH 98, 2000, s. 476–540; Jiří MIKULEC, *31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*, Praha 2005; Petr MAŤA, *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles Christentum. Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung*, in: Joachim Bahlcke – Karen Lambrecht – Hans-Christian Maner, *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Göttingen 2006, s. 307–333.

⁸ Václav LÍVA, *Studie o Praze pobělohorské. Rekatolisace*, Sborník k příspěvkům hlavního města Prahy 7, 1933, s. 1–120; Petr ZEMEK, *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*, Uherský Brod 2006.

⁹ Vrchnostenští úředníci a členové městských rad měli být svou příslušností ke katolické víře vzorem pro ostatní měšťany; J. HRDLIČKA, *Die (Re)Katholisierung*, s. 360.

¹⁰ Jde v první řadě o „dobré přátelství“, na které ve své klíčové studii upozornil Václav BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“ v *myšlení a každodenním životě české a*

Městská obec představovala ve své podstatě nepříliš početnou a uzavřenou společnost, v níž se bezmála znal každý s každým (face-to-face society, Anwesenheitsgesellschaft).¹¹ Převažující formou sdělení a přenosu informací zde byl nepsaný projev. Jednotliví obyvatelé města spolu jednali především ústně. Některé události se vůbec nedostaly na stránky písemných záznamů a byly vyřizovány touto cestou.¹² Neformální vztahy tak procházely neustálými proměnami, které bylo prakticky nemožné zachytit v jejich úplnosti. Jednou utvořený závazek nešlo považovat za pevně daný a jako s takto stanoveným s ním pracovat. Jednou stvrzený osobní poměr znamenal určitý formální závazek mezi jeho aktéry, nelze však předem tvrdit, že daný vztah neprošel určitým vývojem. Z okamžité náklonnosti se mohlo časem stát i odmítání či dokonce nepřátelství.¹³

Lokální případovou studií chce být i tato stať, která se věnuje středočeskému královskému a posléze vrchnostenskému městu Slaný. Z oblastí, které se při výzkumu dopadů změ-

moravské šlechty na prahu novověku, ČČH 100, 2002, s. 229–264. V městském prostředí „dobré sousedství“, na něž poukázal Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006, s. 76–79. Ve vztahu k vrchnosti můžeme hovořit o tzv. „makléřství“ (brokerage), které naposledy i s odkazy na klíčové práce Sharon Kettering zmínil Ronald G. ASCH, *Europäischer Adel in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*, Köln–Wiemar–Wien 2008, s. 120.

¹¹ Rudolf SCHLÖGEL, *Vergesellschaftung unter Anwesenden. Zur kommunikativen Form des Politischen in der vormodernen Stadt*, in: Rudolf Schlögel (Hg.), *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt*, Konstanz 2004, s. 9–60.

¹² Peter BURKE, *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Eseje o vnímání a komunikaci*, Praha 2007, s. 164.

¹³ O aktuálnosti či neaktuálnosti sociálních vazeb i se soupisem zahraniční literatury Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*, in: Martin NODL – Daniela TINKOVÁ, *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 215–235.

ny konfesijní situace v městském prostředí nabízejí, se věnuje tématu kmotrovství, které v městské společnosti, a nejen v ní, hrálo důležitou roli při utváření neformálních svazků.¹⁴ Vztahy mezi měšťany bylo třeba považovat za dynamickou složku, která se v průběhu času proměňovala. Tato práce se snaží sledovat sociální zázemí slánských měšťanů v letech 1610–1635, aby bylo možné postihnout i drobné odlišnosti v předivu jejich sociálních sítí. Právě pro klíčovou úlohu, již hráli při protireformaci konšelé, se podrobněji zabývá právě jimi.

Kmotrovství znamenalo především vznik nového příbuzenství mezi kmotrem a dítětem, jeho matkou i otcem a křtící osobou. Křestní akt představoval důležitou formu společenských styků.¹⁵ Požádání o svědectví u křtu se považovalo za projev úcty, lidé nabídky stát se kmotrem či kmotrou nevyužili pouze v ojedinělých případech. Pozvání ke křtu posilovalo prestiž dané osoby v jejím sociálním okolí. Naopak odmítnutí bylo vnímáno jako společenský prohřešek, za každé „odnesení“ dítěte byl, podle dobového mínění, „jeden schodek do nebe“.¹⁶ Kmotrovství bylo formou vhodnou nejen k utváření

¹⁴ Křtu a kmotrovství se dostalo pozornosti zejména ve venkovském prostředí. Zásadní jsou práce Miroslavy MELKESOVÉ, *Adhiberi solent, qui compatres vocantur. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, Historická demografie (dále HD) 27, 2003, s. 63–120; TĚŽ, *Geografický horizont křtů v polovině 17. století na Chýnovsku*, HD 30 – supplement, 2006, s. 223. Zmiňované problematice se věnoval i Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), HD 24, 2000, s. 49–82. Nejnověji se zmiňuje o křtech ve své vynikající monografii TÝŽ, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008, s. 178–198.

¹⁵ M. MELKESOVÁ, *Adhiberi solent*, s. 73.

¹⁶ TĚŽ, *Geografický horizont*, s. 222–223.

příbuzenských vztahů, ale rovněž i k plnění společenských závazků v rámci neformálních vztahů.¹⁷

Při vlastní výzkumu byl rok 1610 zvolen s ohledem na náboženské změny související s vydáním Majestátu (1609).¹⁸ V roce 1635 se Jaroslav Bořita z Martinic definitivně ujal svých statků. V potaz byla brána rozsáhlá emigrace z roku 1626, při níž odešlo z města kolem 310 osob.¹⁹ Ve výzkumu došlo ke dvěma přerušením, a to v roce 1618, ze kterého se nedochovaly matriční záznamy, a v letech 1630–1631, kdy nebyla matrika vedena kvůli válečným událostem. Kmotrovské vazby v letech 1621, 1622 a 1625 byly studovány pouze z kvantitativního hlediska, protože žádný z konšelů se v těchto letech nedočkal potomka.²⁰ Pouze v roce 1622 byli radní přítomni křtu pohrobka konšela Daniela Schodeckého.²¹

Studie se opírá především o podrobnou analýzu matriční evidence.²² Šlo o excerpci jedné z prvních dochovaných utra-

¹⁷ TAMTÉŽ, s. 230.

¹⁸ Tyto změny by však, zejména v lokálních podmínkách, neměly být přeceňovány. Např. právě na smečenském panství Jaroslava Bořity z Martinic se vydání Majestátu vůbec neprojevalo. Srov. Antonín RYBIČKA, *Pan Jaroslav Bořita z Martinic a město jeho Munciffaj v letech 1600–1612*, in: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze 1882, s. 94–101.

¹⁹ „*Léta 1626. Odešel jsem z města Slaného pro náboženství, nechtěl' svoliti a katolickým býti. A toho času odešlo sousedův slánských městských i před-městských 87, a všechněch všudy sousedův, nádeníkův, řemeslníkův, žen a dětí jejich přes 310 osob*“; Jan Bohuslav MILTNER (ed.), *Kalendář historický Daniela Vepřka, měštěnína slánského*, in: Výroční správa gymnasia v Hradci Králové 1883, s. 10.

²⁰ Srov. SOA Praha, Sbírká matrik a průvodní listinný materiál, Středočeský kraj, farní úřad Slaný, matrika Slaný 1, 2.

²¹ „*Čtvrtek po neděli 23. po Svaté Trojici paní Lidmile, vdově pozůstalé po nebožtíkovi panu Danielu Schodeckým, jí Pán Bůh pomocníkem býti ráčil a na tento svět sirotka porodila, jemuž dáno jméno Alžběta. K[motrové]: p[an] M[istr] Jiří Žďárský, p[an] Jan Špička*“; TAMTÉŽ, matrika Slaný 2, fol. 75.

²² TAMTÉŽ, matrika Slaný 1, 2.

kvistických matrik,²³ která byla vedena ve Slaném od roku 1597, a to formou větných zápisů.²⁴ Na ni od roku 1623 navázala matrika katolická. Ačkoliv od roku 1614 existovala normovaná forma matričního zápisu, která měla obsahovat datum narození, křtu, jméno kněze, jméno dítěte a jméno i farnost rodičů a kmotrů, docházelo s přechodem protestantských far, a tedy i matrik, pod správu katolických duchovních ke značnému zjednodušení matričních zápisů.²⁵ Slaný nebyl v tomto ohledu výjimkou. Ze zápisů se vytratily přípisy, které ulehčovaly rekonstrukci příbuzenských vazeb slánských konšelů.²⁶

Jména osob, zasedajících daný rok v městské radě, jsou obsažena v zápisech o obnovách městských rad, které byly vedeny v radních manuálech.²⁷ Tyto záznamy byly srovnány se

²³ Ještě ve třicátých letech 17. století se slánští měšťané hlásili k husitskému odkazu, jako „náboženství způsobu starobylého“. Srov. SOKA Kladno, pracoviště Slaný, Archiv města Slaný (dále AM Slaný), inv. č. 57, manuál radní 1613–1624, fol. 432. Na husitskou dobu se odvolává ve svých pamětech i měšťan Daniel Vepřek; J. MILTNER (ed.), *Kalendář*, s. 6.

²⁴ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 78–79.

²⁵ Blíže Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, HD 6, 1972, s. 42–43.

²⁶ Neprovdané dívky byly identifikovány podle svého otce, provdané pak dle manžela. U sirotek bylo uváděno jméno jejich pastorka. Pokud se vyskytly ve městě osoby stejného jména, byly identifikovány buď místně, nebo přezdívkou. Srov. SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 1, fol. 197, 207, 212, 230.

²⁷ Běžnou praxí bylo setrvávání radních na svěřených postech prakticky až do jejich smrti. V letech 1610–1622 tak např. městskou radou prošlo pouze 25 osob. Jmenovitě: Jindřich Arnošt (1610–1622), Jiřík Bílinský (1610–1617), Jiří Brasidinus (1620–1622), Václav Hanžburský (1610–1622), Jan Hradecký (1618–1622), Václav Kozák (1610–1612), Václav Linhart (1616–1622), Martin Majer (1614–1619), Jan Měřičník (1610–1613), Vilím Modletický (1610), Daniel Moucha (1610–1616), Matouš Nemina (1611–1616), Václav Pelargus (1618–1621), Pavel Rauchovanský (1610–1622), Jiřík Schodecký (1610), Daniel Schodecký (1620–1622), Jan Špička (1611–1615, 1617–1622), Matěj Špitálský (1613–1620), Jan Veselský (1611–1619), Modestus Veselský (1610), Petr Vlček (1617), Mikoláš Vodvářka (1610–1614), Jiří Vojna (1615–

zápisy o jednotlivých zasedáních, čímž bylo možné zachytit i změny ve složení městské rady, k nimž mohlo dojít v průběhu jejího funkčního období. Roku 1621 nebyla vedena běžná trestně právní agenda městské rady. Správa sice fungovala, o čemž svědčí vydané listiny a spisy pečetěné a podepsané městskou radou, do radního manuálu se však nezapisovalo, což znemožnilo zachytit možné změny v radě, k nimž došlo v průběhu roku.²⁸ Při určování složení městských rad jsem pracoval i se starší regionální literaturou.²⁹

Vzhled Slaného byl dán postavením jeho bran – Lounské, Velvarské, Pražské a Fortny. Ty pomyslně rozdělovaly město do čtyř nestejně velkých čtvrtí. Největší část tvořila čtvrt' mezi Pražskou branou a Fortnou, nejméně domů stálo mezi Fortnou a Lounskou branou. Čtvrti mezi Lounskou a Velvarskou branou a mezi Velvarskou a Pražskou branou byly stejně velké.³⁰ Předbělohorský Slaný měl vedle vlastního jádra města ještě čtyři předměstí, která byla pojmenována právě podle bran, jimiž se na ně vcházelo. Šlo o Lounské, Pražské, Velvarské a Záfortenské předměstí. Na Pražské předměstí navazovala lokalita, v dobových pramenech nazývaná „*Pod horou*“, která se nacházela v místě dnešní Ouvalovy ulice pod Slánskou

1618), Adam Zachař (1618–1622), Jiřík Žďárský (1610–1617, 1620–1622); Srov. SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 56, manuál radní 1595–1612; inv. č. 57, manuál radní 1613–1624, inv. č. 58, manuál radní 1625–1638.

²⁸ „*Annus 1621 usque at annum 1622 plenus lacrimarium. Acta Forensia silebant*“ [Od roku 1621 až do roku 1622 mnoho slzí. Veřejné spisy mlčely.]; TAMTĚŽ, inv. č. 57, fol. 347.

²⁹ Např. o Kašovského působení v radě a jeho následném odchodu z ní Václav FIALA, *Slaný v letech 1618–1632. České město za třicetileté války*, Rozpravy Královské české společnosti nauk, Třída filosoficko – historicky jazykozpytná, Nová řada VIII/1, Praha 1925, s. 41.

³⁰ Josef LACINA, *Paměti královského města Slaného I. Za svobody i v porobě*, Slaný 1885, s. 234–276.

horou.³¹ Lidé žijící na předměstích byli v pramenech místně určováni jako „*sousedé za [Lounskou, Pražskou, Velvarskou] branou*“ nebo jako „*záfortenští*“.³² Podle výzkumů Karla Křesadla stálo 174 měšťanských domů uvnitř hradeb a 33 dalších na předměstích. Dále bylo na předměstích 260 až 270 zemědělských usedlostí. Křesadlo odhadoval počet všech obyvatel města na 2 400.³³ Novější výzkum Eduarda Maura však ukázal, že berní rula nezapočetla do celkového souhrnu 70 domů na předměstích. Slaný pak s ohledem na tuto skutečnost zařadil do skupiny obcí s 301 až 400 domy.³⁴ Lze odhadovat, že ve Slaném žilo ve sledovaném období přes 3 000 obyvatel.

V čele města stála již od 14. století městská rada. V roce 1348 se vedle rychtáře vytvořil sbor konšelů, od roku 1419 se poprvé objevila funkce primase.³⁵ Počet konšelů se v průběhu 15. století ustálil na dvanácti členech rady. To zjevně odkazovalo na Bibli, kde se číslo dvanáct spojovalo s dobrou správou obce. Dvanáct bylo nejen apoštolů, ale i andělů strážících brány nebeského Jeruzaléma.³⁶ Konšelé byli jmenováni v pořadí, v němž se střídali ve funkci purkmistra. První čtyři týdny úřadoval první z nich, jenž se nazýval primasem. Ten vedl purkmistrovský úřad ještě jednou po obehnutí rady.³⁷ Doba obnovování rady se měnila rok od roku. Její obnovení prováděl jménem panovníka královský podkomoří nebo hofrychtěř.³⁸

³¹ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 1, fol. 248.

³² TAMTÉŽ, fol. 179–183.

³³ Karel KŘESADLO, *Slaný od prvních zpráv do Bílé hory*, in: *Kniha o Slaném*, Slaný 1994, s. 61–62.

³⁴ Eduard MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, HD 25, 2001, s. 19–20.

³⁵ Karel KŘESADLO, *Správa a soudnictví ve Slaném v polovině 16. století*, SSH 10, 1975, s. 173.

³⁶ Josef HRDLIČKA, *Měšťan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 147.

³⁷ K. KŘESADLO, *Správa*, s. 174.

³⁸ TAMTÉŽ.

V radě povětšinou setrvaly tytéž osoby, které spolu byly spřízněny řadou majetkových a příbuzenských vazeb.³⁹

Město si již ve 13. století vybuďovalo silnou ekonomickou střediskovou funkci, kterou si podrželo i po prvním povstání českých stavů z roku 1547.⁴⁰ Osudným se však městu stal jeho podíl ve stavovském povstání v letech 1618–1620.⁴¹ Radní od počátku se stavovskou vládou spolupracovali. Sjezd svolaný defensory do koleje Karla IV. byl obeslán zástupci města.⁴² Do Prahy jeli i přes přísný císařův zákaz, který jim tlumočil prostřednictvím svého hofrychteře při obnově městské rady.⁴³ Vybraní měšťané se aktivně podíleli na jednáních a zúčastnili se i pražské defenestrace.⁴⁴ Slánští podporovali povstalce také finančně a vojensky. Již v létě 1618 zapůjčili direktoriu 1 000 kop grošů míšeňských, ačkoliv je museli vypůjčit na úrok. V říjnu zaplatilo město více než 739 kop grošů míšeňských na vojenské výdaje; na „mustruňku“ Slánského kraje bylo představeno 68 sousedů a jedenáct poddaných, vypravených jako

³⁹ Co se týče příbuzenských vztahů např. Jan Veselský byl bratrem Modesta Veselského. Jan Měříčnický byl jejich švagrem. Švagry byli také Václav Hanžburský a Pavel Rauchovanský. Jiří Žďárský byl zetěm Jiřího Vojny. Daniel Moucha byl tchánem Martina Majera. Srov. SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 57, fol. 6, 129, 204, 394; inv. č. 82 kniha kšaftů 1572–1682, fol. 113, 115. Majetkové vztahy podrobně rozebral J. LACINA, *Paměti*, 234–280.

⁴⁰ K. KŘESADLO, *Slaný*, s. 43–64.

⁴¹ Nejpodrobněji dosud Anton GINDELY, *Dějiny českého povstání 1618 I. – IV.*, Praha 1870–1880.

⁴² SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 57, fol. 253ʹ.

⁴³ „Po obnovení rady některá doporučení od J[eho] M[ilosti] C[ísařské], kteréž jest pan hofrychteř poctivým panům páním přednesl, přečteny byly v tom smyslu, aby se k sjezdu položenému do koleje císaře Karla Čtvrtého mezi pány defensory nedostavovali“; TAMTÉŽ, fol. 254ʹ.

⁴⁴ Velmi podrobný popis podal V. FIALA, *Slaný*, s. 10–29. Práce je však namnoze zatížená jeho dějinným nahlížením, v němž evidentně preferoval protestantství před katolictvím.

pěší bojovníci do pole spolu se třemi jízdními. V dubnu roku 1619 bylo při druhém krajském „mustruňku“ odvedeno 20 pěšáků a tři jezdcí.⁴⁵

Městská rada podporovala povstání finančně a vojensky i v dalším roce. Slánští vojáci se zúčastnili bojů u Plzně, působili u jihočeských oddílů a koncem léta se dostali až do Horní Lužice. Konec léta 1620 však znamenal obrat a postup císařských vojsk do Čech završený bitvou na Bílé hoře.⁴⁶ Slánští měšťané měli o jejím průběhu hodnověrné zprávy, neboť den před ní tábořili císařští u nedaleké Unhoště, nepřikládali jí však nějaký mimořádný význam.⁴⁷ Ještě čtyři dny poté, co Praha složila zbraně, žádali zemskou vládu o pomoc. Když pak byla městu Maxmiliánem Bavorským dodána výzva ke kapitulaci, vyžádali si radní „hojemství“, tedy třídní lhůtu na rozmyšlenou.⁴⁸ Tento krok se jim nepodařilo odčinit ani omluvným listem, který mu nedlouho poté zaslali. O podcenění celé záležitosti vypovídal jeho obsah, v němž konšelé slibovali kapitulaci, bude-li jim ponecháno svobodné rozhodování o užívání náboženství, dosazování kněžstva a zachování všech privilegií a svobod.⁴⁹

⁴⁵ K. KŘESADLO, *Slaný*, s. 63.

⁴⁶ Nejnověji Jan P. KUČERA, 8. 11. 1620 *Bílá hora. O potracení starobylé slávy české*, Praha 2003.

⁴⁷ K. KŘESADLO, *Slaný*, s. 63.

⁴⁸ V. FIALA, *Slaný*, s. 68.

⁴⁹ „Jakož nám Vaše Kn[ižecí] M[ilos]ti psaní, jehož datum 9. Novembris, a nám 11. téhož měsíce dodáno, činiti ráčí, napomínajíc nás, abychom k poslušnosti J[eho] M[ilosti] C[ísařské] krále Ferdinanda přistoupili a město Slaný k ruce J[eho] M[ilosti] postoupili, na kteréžto psaní, že jsme ihned při vyslání V[áš]i Kn[ižecí] M[ilosti] odpovědi dáti nemohli, ale za hojemství žádali, v tom se Vaší Kn[ižecí] Milosti omluvna činíme. I tejna V[áš]i Kn[ižecí] Milosti nečiníme, že jsme psaní V[áš]i Kn[ižecí] Milosti vši obci města Slaného v známost uvedli a na tom všikni za jedno se snesli a na tom se snášíme a ohlašujeme, že J[eho] M[ilost] Císařskou za krále a pána našeho máme a k němu se přiznáváme, všelijakou a náležitou poslušnost a poddanost jakožto

Celá obec se nejprve dostala pod přímou správu Karla z Lichtenštejna, který do něj „nakvartýroval“ vojenské oddíly vedené Ferdinandem Gerštorfem z Gerštorfu, Bernardem ze Salcu či Otou Jindřichem z Vartenberka.⁵⁰ Nastálá situace trvala až do 12. srpna 1622, kdy byl Slaný oceněn na 97 414 kop a 51 míšeňských grošů a 3 dukáty a v říjnu téhož roku konfiskován k ruce české komory. Fakticky už jeho částí začal disponovat Jaroslav Bořita z Martinic, který uzavřel s Karlem z Lichtenštejna jakožto zástupcem královské moci několik kupních smluv.⁵¹

Šlo především o Slaný a jeho statky, které přiléhaly k Martinicovu smečenskému panství. Ferdinand II. se však nehodlal královského města vzdát. Od městského majetku oddělil pouze část, město samo s jádrem svých statků mělo zůstat i nadále majetkem královské komory. Martinic jej obdržel pouze do zástavy za půjčku 200 000 zlatých rýnských. Suma měla být umořována výnosy slánských statků.⁵² Roku 1623 byl Slaný po předchozí jednoleté správě dědičně zastaven právě Jaroslavu Bořitovi z Martinic za částku 200 000 rýnských zlatých.⁵³ Okamžitě poté začal smečenský pán s protireformací a následně rekatolizací své nové državy.

Listopad 1622 byl klíčový pro vývoj obecní samosprávy a statutárního postavení města, dalším zlomem pak byla

věrní poddaní J[eho] C[ísařské] M[ilosti] slibujeme a připovídáme. Za to V[áš] Kn[ížecí] M[ilos]t se vši ponížností žádajíce, že se za nás k J[eho] M[ilosti] C[ísařské] přimluví ráčíte, abychom při svobodách náboženství našeho, privilegiích a svobodách, kterých jsme za předešlých slavné a svaté paměti J[ejich] M[ilostí] císařův a králův Českých až posavad užívali, zachováni byli, laskavě přimluví ráčíte“; SOKA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 68 notulář listů 1616–1623, fol. 159–161.

⁵⁰ V. FIALA, *Slaný*, s. 34–39.

⁵¹ Miloslav VOLF, *Jaroslav Bořita z Martinic po defenestraci*, SSH 7, 1972, s. 84.

⁵² František ŠVÁB, *Panství smečenské*, Slánský obzor 32, 1924, s. 4.

⁵³ TAMTÉŽ.

emigrace roku 1626. Aby šlo lépe postihnout změny, které nastaly po těchto letech, je následující text rozdělený na tři části, které časově odpovídají obdobím, v nichž měl Slaný statut královského, respektive komorního města, nebo města poddanského; u poddanské etapy se navíc rozlišuje období před a po hromadné emigraci. Dále jsem označil za „staré“ ty konšely, kteří zasedali v městské radě před převzetím města vrchnostenskou správou. Konšelé, které dosadila nová vrchnost, jsou považováni za „nové“. Jde o pomocné pracovní označení, které se ve své době nijak neodráželo v pramenech.

Slaný – město královské (leden 1610 – listopad 1622)

V tomto období se ve Slaném křtilo kolem 150 dětí ročně s vrcholem v roce 1619, kdy byly pokřtěny 193 děti. Křty probíhaly v kostele sv. Gotharda. Členové městské rady ve Slaném se aktivně podíleli na kmotrovských vztazích. Alespoň jeden ze členů městské rady byl přítomen přibližně jedné třetině křtů konaných před převzetím města vrchnostenskou správou. Konšelé si tak vědomě upevňovali svou vážnost, které ve společnosti požívali. Na straně druhé přecházela část tohoto jejich statusu na křtěné dítě. I mezi radniční vrstvou však byli lidé oblíbení a neoblíbení. Jiří Žďárský byl v letech 1611–1616 kmotrem 58 dětí, zatímco Daniel Moucha, který zasedal v konšelské lavici ve stejných letech, pouhých dvánácti.⁵⁴ Jejich manželky nezůstávaly v tomto pohledu nijak pozadu a účastnily se okolo 18 % konaných křtů, přičemž i ony byly v některých letech přítomny až jedné třetině křtů. U žen je třeba brát v potaz také dobu šestinedělí, kdy nesměly do kostela vstupovat.⁵⁵ Dorota Rauchovanská např. nebyla za kmotru celý rok 1616, kdy jí náročně těhotenství a následné

⁵⁴ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 1, fol. 197–218.

⁵⁵ K problematice šestinedělí a úvodu M. MELKESOVÁ, *Adhiberi solent*, s. 115–118.

šestinedělí znemožňovalo účastnit se křtů. Stejně tak se i Lidmila Špitálská v roce 1616, kdy byla těhotná, nezúčastnila žádného křtu. Důvodem neúčasti u křtu nebyly jen radostné události. Alžběta Schodecká v roce 1610, kdy zemřel její manžel Jiřík Schodecký, nebyla u žádného křtu, v pozdějších letech se však stala velmi oblíbenou kmotrou.⁵⁶

Lidé přítomni křtu byli do roku 1623 označováni vždy jako kmotři a kmotry, přičemž jejich počet kolísal od dvou až do jedenácti přítomných. Zejména u dětí radních byla patrná snaha zajistit co největší počet přítomných kmotrů a kmoter.⁵⁷ Neplatilo zcela ani pravidlo, že děvče mělo více kmoter a naopak chlapec kmotrů. Jednalo se však o jednotlivé výjimky.⁵⁸ Ze záznamů slánské matriky je ale patrné, že jednotliví kmotři měli při křtu rozdílný status. Svědčí o tom čísla drobně vepsaná nad jména kmotrů, jimiž farář určoval jejich pořadí při křtu v případě, že jej při prvotním zápisu do matriky nedodržel.⁵⁹ Je třeba dávat při této klasifikaci velký pozor, protože stejného postupu používal duchovní i v okamžiku, kdy např. zaměnil jméno s příjmením, jméno matky a dcery, či bližší určení kmotrova povolání.⁶⁰ Vzájemné kmotrovské vazby členů městské rady se týkaly nejen jich samotných, ale i jejich manželek. Při křtu dítěte některého z konšelů byla vždy přítomna alespoň jedna osoba z okruhu osob příbuzenských radě, ať šlo o konšely samotné či jejich manželky. Vytvořila se tak nepřehledná spleť vzájemných příbuzenských vazeb. Tuto provázanost jsem se pokusil rekonstruovat na osobách Václava Hanžburského a jeho ženy Doroty.

⁵⁶ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 1, fol. 197–212.

⁵⁷ TAMTÉŽ, fol. 277.

⁵⁸ TAMTÉŽ, fol. 178.

⁵⁹ TAMTÉŽ, fol. 284.

⁶⁰ TAMTÉŽ, fol. 330, fol. 331.

Václav Hanžburský byl primasem po celé období let 1610–1621 s výjimkou roku 1618, kdy jej nahradil dosavadní písař Jiří Vojna. V roce 1610 se Hanžburského manželce Dorotě narodila dcera Anna. Za kmotry dítěti šli konšelé Modestus Veselský a Jiřík Bílinský.⁶¹ O rok později stál primas při křtu Jindřichu Arnoštovi.⁶² V roce 1612 se Dorotě Hanžburské narodilo další dítě, dcera Mandalena. Za kmotra jí šel mezi jinými i konšel Jiřík Bílinský. Václav Hanžburský sám se téhož roku účastnil křtu dětí konšelu Jana Špičky a Jindřicha Arnošta.⁶³ Poté se v matrikách Hanžburský jako kmotr objevil až v roce 1616, kdy byl přítomen křtu Anny Neminové (Neminky), dcery radního Matouše Neminy.⁶⁴ V roce 1617 pak o kmotrovství Václava Hanžburského požádal Jan Špička;⁶⁵ učinil tak i o tři roky později.⁶⁶ Dorota Hanžburská se v období let 1610–1621 poprvé „*postavila ke křtu*“ až roku 1614, rovnou však dvěma dětem. Jednalo se o dcery Jana Špičky Lidmilu a Matěje Špitálského Annu.⁶⁷ Roku 1616 se stala kmotrou Mandaleny Linhartové, dcery konšela Václava Linharta.⁶⁸ O tři roky později byla Dorota Hanžburská kmotrou Jiřího Špitálského, syna konšela Matěje Špitálského.⁶⁹ V roce 1620 pak naposledy Matyáši Špitálskému, synu téhož radního.⁷⁰

Za uvedenou dobu (1610–1621) se v radě vystříдалo pouhých dvacet pět osob. Daniel Moucha a jeho manželka Anna

⁶¹ TAMTÉŽ, fol. 191.

⁶² TAMTÉŽ, fol. 200.

⁶³ TAMTÉŽ, fol. 216, 220, 222.

⁶⁴ TAMTÉŽ, fol. 299.

⁶⁵ TAMTÉŽ, fol. 343.

⁶⁶ TAMTÉŽ, matrika Slaný 2, fol. 22.

⁶⁷ TAMTÉŽ, matrika Slaný 1, fol. 249.

⁶⁸ TAMTÉŽ, fol. 310.

⁶⁹ TAMTÉŽ, matrika Slaný 2, fol. 5.

⁷⁰ TAMTÉŽ, fol. 40.

byli ve sledované době bezdětní, stejně jako Jan Veselský a jeho žena Anna.⁷¹ Jan Měřičník se ve sledovaném období nestal kmotrem dítěte žádného slánského měšťana, jeho jméno se v matrikách vůbec nezmiňovalo. S Pavlem Rauchovanským se Hanžburský spříznil přímo, za manželku si vzal jeho sestru Dorotu.⁷² Ze zbývajících devatenácti osob jich bylo devět přítomno křtu dětí Václava Hanžburského a jeho ženy Doroty, nebo je naopak na křest svého dítěte pozvaly. S jinými členy rady, na příklad Jiřím Žďárským, pak došlo ke spříznění v pozdější době, kdy zastávali jinou funkci, v tomto případě královského rychtáře.⁷³ S ohledem na chybějící matriční zápisy z roku 1618 a vztahů, jež byly navázány před rokem 1610, lze říci, že slánský primas byl spřízněný prakticky se všemi členy městské rady. Na systému vzájemných vztahů se nepodílely jen manželky radních. Aktivní byly i děti konšelů.⁷⁴ Velmi častým jevem bylo i příbuzenství členů městské rady s královským, resp. císařským rychtářem. Za sledované období se ve Slaném vyměnili tři císařští rychtáři – Ondřej Mráz (1610–1616), Vilém Modletický (1616) a Jiří Žďárský (1616–1622). Všichni byli příbuzní s členy městské rady, Modletický a Žďárský v radě působili před svým zvolením, Žďárský zde dokonce setrval i poté, co se stal zástupcem

⁷¹ TAMTÉŽ, fol. 1–323.

⁷² SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 57, fol. 126.

⁷³ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 1, fol. 47.

⁷⁴ Dcera Jiřího Vojny Dorota zcela zjevně napomáhala svému otci při budování této sítě vztahů, když se v roce 1616 stala kmotrou Doroty Rauchovanské a Jana Linharta – Čapka, dětí Vojnových spoluradních. Roku 1617 se provdala za Jiřího Žďárského, bývalého konšela, který byl v tomto čase zvolen císařským rychtářem. Poté se objevovala u křtů jen ojedinele, bez jejího manžela však neproběhl žádný z důležitých křtů; TAMTÉŽ, fol. 316, 323, 412, 430.

královské moci.⁷⁵ Některým radním, jmenovitě Pavlu Rauchovanskému v roce 1614, šel za kmotra i křtící kněz.⁷⁶

Slaný – město poddanské před emigrací (listopad 1622–červen 1626)

Od roku 1623 se ustálil počet osob přítomných křtu na třech. U dívky v roli hlavních kmotrů vystupovaly dvě ženy a jako svědek jeden muž, u chlapce šlo o dva muže, svědčila žena.⁷⁷ S nástupem katolického obřadu se změnil se i celý jeho průběh – Daniel Vepřek si neopomněl poznamenat, že oproti mnohaleté zvyklosti držel při křtu jeho syna kmotr namísto kněze: „*Léta 1626 v pátek po sv. Řehoři t. 13. Mart[y] mezi 10. a 11. hodinou, když měsíc právě naplní byl, P[an] Bůh nebeský ráčil pomocníkem býti Kateřině, manželce mý, a ke cti a chvále velebnosti své Božské a nám rodičům ku potěšení dáti ráčil prvního syna. Jemuž křtem svatým poslouženo jest od kněze Jana Heřmana Blovského, toho času děkana Slánského, dáno mu jméno Václav. Kmotrové byli: p. Václav Blovský, na rukou jej držel, p. Jan Šultys z Felsdorfa, p. Jindřich Vyšín.*“⁷⁸

Slánští konšelé se v této době zúčastnili asi 16 % křtů. Bylo ale zapotřebí zohlednit dvě skutečnosti – počet křtů se zvýšil jen zdánlivě, protože Slaný byl zástavou zahrnut do martinického panství. V matrice se objevovaly osoby z vesnic, které dříve v utrakvistické matrice vůbec nebyly, jako Otvovice, Milčov, Zvoleněves či Hobšovice.⁷⁹ Dalším faktorem byla již zmíněná redukce kmotrů na tři osoby.

⁷⁵ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 1, fol. 276, 316.

⁷⁶ „K[motry] jsou: ctihodný kněz Kašpar Artopaei Pardubský, t[éhož] č[asu] děkan v městě Slaném“; TAMTÉŽ, fol. 253.

⁷⁷ Srovnej TAMTÉŽ, matrika Slaný 2, fol. 77.

⁷⁸ J. B. MILTNER (ed.), *Kalendář*, s. 8.

⁷⁹ TAMTÉŽ, fol. 106, 107.

Nejzajímavější bylo sledovat trend výběru kmotrů, který byl po roce 1622 zcela zřejmý. Ve vrchností dosazené radě totiž zasedali někteří „staří“ měšťané spojení s královskou, a lze říci i protestantskou, minulostí města.⁸⁰ Šlo o Václava Hanžburského, Jiříka Žďárského, Pavla Rauchovanského, Martina Majera a Adama Zachaře.⁸¹ Slánští měšťané si vybírali kmotry pro své děti mezi těmito osobami, přičemž ostatní, nově příchozí, členové rady byli prakticky ignorováni. Netýkalo se to jen nově příchozích radních, jakými byl na příklad katolík Jan Kašovský, ale i Blažeje Laňky, do té doby váženého slánského měšťana, který se v předchozích letech zúčastnil mnoha křtů.⁸² V prvním roce svého působení v radě se nestal kmotrem vůbec, v dalších dvou letech se jeho účast omezila na tři křty ročně.

Lépe na tom v tomto ohledu byly manželky „nových“ radních, i zde však bylo patrné upřednostňování „starých“ manželek Doroty Hanžburské, Doroty Rauchovanské, Doroty Žďárské či Mandaleny Majerky. Mandalena Majerka se například v posledních dvou měsících roku 1622 a v roce 1623 stala kmotrou osmi dětí. Zúčastnila se více křtů než všechny manželky „nových“ radních za oba tyto roky. I v tomto případě byla manželka Daniela Bílinského Kateřina ke křtům zvána častěji než manželky ostatních „nových“ radních. V roce 1624 se její přítomnost u křtů dostala až na úroveň Mandaleny Majerky či Doroty Hanžburské.

Většina „starých“ radních, a samozřejmě i jejich manželek, si po listopadu 1622 vzájemné vazby ještě více upevňovala.

⁸⁰ Obsazování lokálních úřadů nechávala státní moc zcela na rozhodnutí příslušné vrchnosti. Srov. J HRDLIČKA, *Die (Re-)Katholisierung*, s. 364.

⁸¹ Srovnej SOkA Kladno, pracoviště Slaný, inv. č. 57, fol. 376ʹ.

⁸² Pro srovnání je možno uvést léta 1612–1614 kdy byl Laňka přítomen souhrnně více než 20 křtům; SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 1, fol. 212–266.

Mistr Jiřík Žďárský se v prosinci 1622 účastnil křtu Alžběty, pohrobka Daniela Schodeckého. Spolu s ním „*stál při křtu*“ i bývalý radní Jan Špička.⁸³ Dorota Hanžburská se stala o rok později kmotrou Anny Špičkové, dcery Jana Špičky.⁸⁴ Její manžel, dlouholetý slánský primas Václav Hanžburský, se jen o několik dní později stal kmotrem Jiříka Jana Žďárského, syna bývalého císařského rychtáře mistra Žďárského.⁸⁵ Jan Veselský si počínal obezřetně a ke křtu své dcery Kateřiny, která se narodila jeho nové ženě Magdaleně, si přizval osoby, které neměly s radniční vrstvou nic společného.⁸⁶ I křtů ostatních měšťanů se zúčastňoval oproti předbělohorským letům zřídka. Prospěcháři se však našli i mezi „starými“ konšely. Zatímco pro většinu měšťanů byl dlouholetý konšel Pavel Rauchovanský symbolem utrakvistické doby Slaného a členové městské obce si jej často zvali ke křtům, sám se snažil navázat styky s vrchnostenskými úředníky. Roku 1624 si pozval Martu Hanžburskou z Kopečku, manželku smečenského hejtmana Mikuláše Hanžburského z Kopečku, aby se stala kmotrou jeho dcery Anny.⁸⁷

Zajímavá situace nastala v roce 1625, kdy členové městské rady, ale i „obyčejní“ měšťané začali ke křtům zvat Jana Špičku a Jana Šultyse z Felsdorfu, syna kutnohorského primátora popraveného při staroměstské exekuci.⁸⁸ Oba vědomě navazovali na své dřívější sociální vazby.⁸⁹ Celkově se během

⁸³ TAMTÉŽ, fol. 75.

⁸⁴ TAMTÉŽ, fol. 82.

⁸⁵ TAMTÉŽ, fol. 83.

⁸⁶ TAMTÉŽ, fol. 81.

⁸⁷ TAMTÉŽ, fol. 91.

⁸⁸ Rada byla obnovena ve složení Jan Špička, primas, Karel Zikmund, Jan Šultys, Blažej Hanka, Vít Špalíček, Petr Vlček, Jiřík Hanžburský, Josef Písecký, Jiřík Trčka, Jan Vranský, Václav Slavíček, Matyáš Žlutický; SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 58, fol. 32'.

⁸⁹ Jan Špička byl např. spřízněn s Matějem Špitálským nebo Václavem Hanžburským. Jan Šultys byl spřízněn s Jiřím Žďárským a Václavem Hanžbur-

pouhých dvou let stal Jan Špička kmotrem devatenácti dětí a Jan Šultys z Felsdorfu čtrnácti.⁹⁰ Většinově se měšťanská obec v této době přikláněla k tradičním zástupcům městské samosprávy. Vyskytli se však i arivisté, u nichž byla zcela zřejmá snaha proniknout do nových mocenských struktur.⁹¹ Některých konvertitů se naopak stranila jak společnost radních, tak celá městská komunita.⁹²

Z velké většiny si členové slánských městských rad, které zasedaly před rokem 1622, chodili za kmotry i po tomto roce a upevňovali si tak své vzájemné vztahy vytvořené v předcho-

ským. Jan Šultys byl při křtu společníkem Václavu Hanžburskému. Jan Špička a Václav Hanžburský se stali kmotry Jiříka, syna Jindřicha Hubatky. S dalším bývalým spoluradním Václavem Pelargem se stal Špička kmotrem Jana Křikavy. SOA Praha, Sbíрка matrik, matrika Slaný 2, fol. 81, 85, 90, 108.

⁹⁰ SOA Praha, matrika Slaný 2, fol. 153–182.

⁹¹ Matyáš Žlutický se nejprve v letech 1615–1618 snažil získat za kmotry slánské konšely Hanžburského a Špičku. Po roce 1622 si pro svého syna Jana zvolil kmotry mezi nově příchozím Vítem Špalíčkem a „odpadlíkem“ Karlem Zikmundem. Stejně se i sladovník Blažej Laňka, který byl před rokem 1622 spřízněn s většinou „starých“ konšelů, v pozdějších letech pokoušel navázat vztahy s martinickými vrchnostenskými úředníky. Roku 1625 se stal kmotrem Anny Marie, dcery slánského purkrabího Daniela Střebonského z Rozentálu. Oba se pak při volbě roku 1627 ocitli mezi zvolenými konšely, patrně ne náhodou; TAMTÉŽ, fol. 105, 106, 120.

⁹² Konšelu Petru Vlčkovi, který v radě působil v roce 1617, byli v roce 1611 za kmotry členové rady Jiří Žďárský a Jan Veselský, i císařský rychtář Ondřej Mráz a manželka jednoho z konšelů Alžběta Špičková. Po roce 1622 však byl z účasti na křtech zcela vyloučen. Stejný osud potkal i Karla Zikmunda, který působil před Bílou horou jako mladší radní písař. V roce 1615 se stal kmotrem Jana Špitálského, syna konšela Matěje Špitálského. O rok později se objevil jako kmotr Jana Švabky, syna slánského krejčího, jemuž byl přítomen s dalšími radními – Jiřím Žďárským a Jindřichem Arnoštem, který v době křtu zastával purkmistrovský úřad. Písařova manželka Dorota pak stála roku 1615 při křtu Jindřichu Šultysovi, synu konšela Martina Šultyse. Po roce 1622 však ani jeden z manželů nestál při žádném z křtů potomků „starých“ radních; TAMTÉŽ, matrika Slaný 1, fol. 209, 285, 291, 312; matrika Slaný 2, fol. 91, 108, 113, 117.

zích letech. Nebyla zde patrná snaha navázat vztahy s novými radními či vrchnostenskými úředníky.⁹³ Došlo zde k vědomému budování uzavřené komunity, která se vymezovala proti nově příchozím konšelům ve smyslu paritního pohledu cizí – vlastní.⁹⁴ „Noví“ radní byli jednak z části katolíci, ať už šlo o Pryama či Kašovského, z části se snažili využít situace a navázat nové vztahy se stávající vládnoucí vrstvou, jíž představoval Jaroslav Bořita z Martinic a vrchnostenští úředníci, na něž byla jeho moc přenesena. Obojí znamenalo pro „staré“ radní nepropustnou hráz. „Noví“ radní se nesnažili proniknout do sítě vztahů konšelů „starých“, popř. se těchto předchozích svazků vědomě zřekli. Výjimku tvořila osoba Pavla Rauchovanského, který se jako jediný ze „starých“ radních pokoušel spříznit s vrchnostenskými úředníky.

Slaný – město poddanské po emigraci (červenec 1626 – prosinec 1635)

Rok 1626 byl obdobím nejmasovějšího odlivu nekatolíků ze Slaného. Počet odcházejících dosáhl vrcholu v červnu a červenci tohoto roku.⁹⁵ Proud uprchlíků mířil nejprve do míst co nejblíže hranic, kde měli měšťané přátele či obchodní partnery. V okamžiku, kdy poznali, že podobně konfesijně otevřené prostředí, jaké jim skýtaly Čechy, nenaleznou, začali se ve volbě exilu řídit vyznáním. Slánští kališníci mířili nejčastěji do Saska.⁹⁶ Z radních byl znám pobyt Václava Hanžburského ve Freiburgu; Václav Pelargus se usadil v Drážďanech, Adam

⁹³ TAMTÉŽ, matrika Slaný 2, fol. 108, fol. 113.

⁹⁴ Teoretické uchopení tohoto problému podává Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.

⁹⁵ Šlo patrně o nejrozsáhlejší emigraci v rámci měst celého dnešního Středočeského kraje. Srov. E. ČÁŇOVÁ, *Rekatolizace*, s. 66.

⁹⁶ Srov. Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999, s. VIII, 41, 46, 47, 50.

Zachař a Jakub Hotárek zůstali v Pirně.⁹⁷ Občas zamířili exulanti také do Uher. Zmiňovaným rokem však odchody neustaly. Ještě v roce 1634 odešla do zahraničí Dorota Kozáková, vdova po konšelu Janu Kozákovi.⁹⁸ Ze „starých“ radních zůstali ve městě Jan Špička, Jan Šultys a Petr Vlček.

Prvotní odchod nekatolíků způsobil rozvrat ve správě města. Přestalo se zapisovat do radních knih, protože rada se nemohla v tak malém počtu usnášet. Jednoho dne se „jednání zastavilo, neb pánův malej počet jest“. Faktický rozklad správy, který nastal již na počátku roku 1626, řešil Jaroslav Bořita z Martinic až v lednu 1627 volbou nové rady.⁹⁹ I do ní se dostali Jan Špička a Jan Šultys z Felsdorfu, Jan Špička dokonce v roli primasa. V této době museli oba zcela jistě alespoň vnějškově konvertovat, protože Blažej Hanka, který se odmítl účastnit katolického přijímání, byl okamžitě nahrazen loajálním Václavem Voříškem.¹⁰⁰

Jan Špička a Jan Šultys zůstali i nadále nejoblíbenějšími kmotry.¹⁰¹ Zbývající členové protestantského společenství se svým jednáním utvrzovali ve svých vztazích i svém vyznání. „Noví“ radní se křtů v tomto období prakticky nezúčastňovali. Nejen že nebyli komunitou přijímáni, ale zřejmě ani neměli zájem se do ní začleňovat. Raději se nadále spřizňovali s martinickými úředníky.¹⁰² Z „nových“ radních se stával

⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 47, 127; V. FIALA, s. 59.

⁹⁸ V. FIALA, *Slaný*, s. 61–63.

⁹⁹ Do rady byli zvoleni Jan Špička, Karel Zikmund, Blažej Hanka, Vít Špalíček, Petr Vlček, Jiřík Hanžburský, Josef Písecký, Jiřík Trčka, Jan Vranský, Václav Slavíček, Matyáš Žlutický; SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 58, fol. 32’.

¹⁰⁰ TAMTÉŽ, fol. 32’, 35.

¹⁰¹ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 2, fol. 131–167.

¹⁰² Katolík Kašpar Pryam si tak roku 1627 přizval ke křtu regenta panství Zachariáše Vejdu z Bezděkova; TAMTÉŽ, fol. 163.

kmotrem pouze Jiřík Hanžburský, který byl synem dlouholetého slánského primátora Václava Hanžburského.¹⁰³ I zde se úcta, jež byla dříve prokazována otci, přenesla na syna. Komunita se snažila udržet kontinuitu tradice za každou cenu. Až manifestační charakter měla účast Kateřiny Hanžburské, Jiříkovy manželky, na křtech slánských měšťanů. Kateřina se v letech 1625 až 1626 zúčastnila více křtů, než „noví“ členové první městské rady dohromady.¹⁰⁴ Nabízí se zde otázka, zda Jiřík Hanžburský nezůstal ve městě záměrně, aby uchránil rodinný majetek, který na něj otec převedl, před konfiskací. Tento motiv však nebylo možné pramenně doložit.

Roku 1629 došlo k další obměně městské rady.¹⁰⁵ V tomto roce již nebyli znovuzvoleni Jan Špička a Jan Šultys z Felsdorfu zvaní ke křtům tak často. Oproti minulým letům se jednalo o mizivé počty. Jan Šultys z Felsdorfu stál pouze u jednoho křtu, Jan Špička u čtyř.¹⁰⁶ Bývalí nekatolíci si začali zvat ke křtu katolíky a martinické úředníky. Václav Mandelka si tak pozval Martina Družeckého, nového slánského purkrabího, a nového děkana Jana Heřmana Blovského.¹⁰⁷ Původně sevřená komunita nekatolíků se začala rozvolňovat, Špička a Šultys pomalu přestávali být symbolem bývalého vzmachu, ale stali se obrazem přežitku.

V klíčových letech 1630–1631 bohužel nebyly vedeny matriční záznamy. V záznamech se objevilo pouze několik

¹⁰³ J. LACINA, *Paměti*, s. 242.

¹⁰⁴ Zatímco „noví“ měšťané se zúčastnili v letech 1625 a 1626 tři křtů, Kateřina Hanžburská se stala kmotrou 26 dětí; SOA Praha, Sbírká matrik, matrika Slaný 2, fol. 106–134.

¹⁰⁵ Do rady byli zvoleni Jan Špička, Karel Zikmund, Jan Šultys z Felsdorfu, Petr Vlček, Jiřík Hanžburský, Jan Vranský, Kašpar Prusk, Václav Slaviček, Samuel Šťáva, Blažej Laňka, Matyáš Žlutický, Matouš Laňka, Martin Zajíček; SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 58, fol. 119.

¹⁰⁶ SOA Praha, Sbírká matrik, matrika Slaný 2, fol. 171, 176, 179.

¹⁰⁷ TAMTÉŽ, fol. 176.

přípisů z prosince 1631.¹⁰⁸ V tomto období se společně se saským vpádem vrátili do Slaného emigranti.¹⁰⁹ Vrátil se i Václav Hanžburský, Daniel Vepřek či Václav Pelargus.¹¹⁰ Město se díky vojenské přítomnosti Sasů stalo 14. listopadu 1631 znovu samostatným. Jan Šultys z Felsdorfu zabavil hraběcí klíče a rada začala nakládat hraběcím důchodem.¹¹¹ Sasové zůstali ve městě až do května 1632. Z matriky z tohoto roku je patrné, že měšťané se vrátili ke svým dřívějším zvyklostem opět se rozvolnil počet kmotrů, do matriky se vrátily přípisy.¹¹² Souviselo to s návratem protestantského kněze. Novým děkanem se stal Petr Mitis Vodňanský, který dříve působil jako farář v nedalekém Dřínově.¹¹³ Jan Špička, „vážený radní pán“, a Jan Šultys s Felsdorfu, „pan primátor“, se stali kmotry Samuela Šťávy, spolu s nimi byl u křtu i radní písař Jan Hostovický.¹¹⁴ Šultys z Felsdorfu a Špička opět navštěvovali mnoho křtů. V květnu 1632 však přitáhla ke Slanému armáda Albrechta z Valdštejna a město se vzdalo.¹¹⁵ Jan

¹⁰⁸ Ženě konšela Tomáše Radnického Kateřině se v tomto měsíci narodila dcera Dorota, za kmotru jí šla Kateřina Hanžburská; TAMTÉŽ, fol. 185.

¹⁰⁹ Ještě před příchodem Sasů byla znovu obnovena městská rada ve složení Jan Šultys z Felsdorfu, Jan Špička, Karel Zikmund, Jiřík Hanžburský, Václav Slavíček, Blažej Laňka, Jan Vranský, Martin Zajíček, Samuel Šťáva, Václav Votický, Jiřík Palouček a Tomáš Radnický; SOKA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 58, fol. 131.

¹¹⁰ Daniel Vepřek se vrátil již v roce 1628; TAMTÉŽ, fol. 171.

¹¹¹ V. FIALA, *Slaný*, s. 77–80.

¹¹² SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 2, fol. 187.

¹¹³ Marie MAREŠOVÁ, *Předbělohorské matriky ze Středočeského kraje*, SSH 7, 1972, s. 93.

¹¹⁴ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 2, fol. 189.

¹¹⁵ „Léta 1632 v pátek po Božím vstoupení přitáhl lid J[eho] M[ilosti] Císařské k městu Slanému a lidu toho generál kníže z Valdštejna neb z Frýdlandu s celou armadyjí i s střelbou velikou. A položili ležení pod Smečnem[...] O tom lidu velikém, kteréhož býti pravili do 70 tisíc, žádný před tím jest nevěděl až právě k samému městu se dostal[...] A slyšíce [Sasové] sílu velikou, kteréž

Šultys z Felsdorfu byl uvězněn, jeho veškerý majetek propadl Jaroslavu Bořitovi z Martinic.¹¹⁶

Léta 1633–1635 byla obdobím, kdy se členové městské rady prakticky nepodíleli na křestních obřadech. U křtů se ojediněle objevoval pouze Jiřík Hanžburský.¹¹⁷ Většinou stál při křtech starousedlíků.¹¹⁸ Naposledy tak učinil roku 1634, kdy se stal kmotrem syna propuštěného Jana Šultyse z Felsdorfu Karla.¹¹⁹ Druhý „starý“ radní Jan Špička, který neodešel s druhou vlnou emigrantů roku 1632, se stal ještě roku 1633 kmotrem Benjamína Celeryna, syna Simeona Celeryna, obecního staršího, který v tomto sboru působil v roce 1618. Při křtu byl přítomen také Jiřík Hanžburský.¹²⁰ Roku 1635 Jan Špička zemřel.¹²¹ S tím, jak postupně umírali „staří“ radní, odcházela s nimi i nekatolická minulost města Slaného. Nekatolické vyznání bylo tradicí, na níž se již mladí slánští měšťané nechtěli podílet.¹²²

Po roce 1635 bylo město již pevně začleněno v majetku Jaroslava Bořity z Martinic, když smečenský pán o tři roky později docílil koupě Slaného. V jeho protireformační a rekatolizační činnosti nadále pokračoval jeho syn Bernard Ignác

*odolati možné nebylo vidouce [...] v sobotu 22. Máji ráno z města se vši pagáží, se zbraní luntý rozsvícené majíce a praporce otevřené vytáhli, na jichžto místo hned praporce dva, tak silné jako od nich čtyři od p. kommissarův Císařských do města uveden“; J. B. MILTNER (ed.), *Kalendář historický*, s. 9. Též E. ČÁŇOVÁ, *Rekatolizace*, s. 83–84.*

¹¹⁶ V. FIALA, *Slaný*, s. 81–82.

¹¹⁷ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika Slaný 2, fol. 220–237.

¹¹⁸ TAMTÉŽ, fol. 187, 189.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, fol. 237.

¹²⁰ TAMTÉŽ, fol. 220.

¹²¹ SOkA Kladno, pracoviště Slaný, AM Slaný, inv. č. 82, fol. 125.

¹²² Na roli tradice upozornil již J. MIKULEC, *Pobělohorská rekatolizace*, s. 20.

z Martinic, který v padesátých letech 17. století do Slaného přivedl řády františkánů (1655) a piaristů (1658).¹²³

Závěr

Slaný se stal po roce 1622 poddanským městem ve správě Jaroslava Bořity z Martinic. Tato změna měla vliv nejen na samosprávu, kdy zanikl sbor obecních starších i třetí rada tzv. volenců, ale odrazila se i v kmotrovských vazbách členů první městské rady a jejich manželek. Před rokem 1622 se konšelé a jejich manželky společně účastnili kolem 46 % křtů. Zcela běžné byly kmotrovské vazby uvnitř první městské rady, kdy se příbuzensky spřízňovali všichni členové rady. Zároveň bylo možné vysledovat i úzké vazby některých radních s osobami císařského rychtáře. Ve dvou sledovaných případech dokonce osoba nejprve zasedala v městské radě, a teprve poté byla za císařského rychtáře zvolena. Na společenských závazcích svých mužů se nemalou měrou podílely i jejich manželky.

Po roce 1622 bylo možné sledovat vznik dvou uzavřených komunit „starých“ a „nových“ konšelů. U první skupiny byla zřejmá snaha posilovat dřívější vzájemné kmotrovské vazby, evidentní byl i příklon starousedlíků k těmto konšelům. U těchto „starých“ radních se do budování vzájemné sítě vztahů zapojovaly i manželky, po roce 1625 se jednalo o Alžbětu Špičkovou, která byla jako jediná z konšelských manželek zvána ke křestnímu obřadu. Zajímavá byla i role Kateřiny Hanžburské, která se stala symbolem staré, odcházející doby města. Pro druhou skupinu byla typická snaha vytvořit si kmotrovské vazby mezi sebou navzájem a kmotrovstvím se spříznit s vrchnostenskými úředníky. Ženy těchto mužů plnily

¹²³ O Bernardu Ignácovi z Martinic a jeho činnosti na Slánsku nejnověji Alessandro CATALANO, „Příběh jednoho mýtu: Bernard Ignác z Martinic – kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – jezuité“, in: Václav Příbyl – Dana Příbylová (edd.), Slánské rozhovory 2005 – Itálie, Slaný 2006, s. 25–34.

v záležitostech nepokrevních svazků druhořadou úlohu. Při budování identity obou skupin hrála klíčovou roli konfesijní otázka, která osoby, v dřívější době spřízněné kmotrovstvím, stavěla proti sobě.

Po emigraci roku 1626 se komunita budovaná kolem zbývajících „starých“ radních ještě více stmelila. Toto období vzájemnosti však trvalo pouhé tři roky. V roce 1629 se začaly vztahy postupně rozvolňovat, i bývalí nekatolíci, kteří se až do této doby hlásili k „*víře svých otců*“, začali budovat novou síť sociálních vazeb vně nekatolické komunity a snažili se také spříznit s vrchnostenskými úředníky a nově osedlými katolíky. Roky 1630–1632 se staly dobou návratu emigrantů, kteří těžili ze saského vpádu do Čech. Slánští měšťané se vrátili k upřednostňování „starých“ konšelů, znovu se začalo křtít podle nekatolického ritu. S tím souvisela i změna matričního zápisu a počet osob přítomných při křestním obřadu. S počátkem okupace města císařskou armádou v květnu 1632 byli rebelové předchozích dvou let potrestáni. „Staří“ konšelé si i nadále upevňovali vazby mezi sebou, ostatní měšťané je však již jako kmotry nevyhledávali. Patrná byla opětovná snaha navazovat kontakty s vrchnostenskými úředníky. Stranou zájmu obce však zůstávali i „noví“ konšelé.

Touto studií jsem se pokusil ukázat, že protireformace významně zasáhla do sociálního života slánských měšťanů. Ti se snažili tomuto tlaku čelit lpěním na tradici, kterou pro ně představovaly především konkrétní osobnosti. Nová generace, která již s těmito lidmi neměla vybudovanou síť sociálních vztahů a neznala je ze své bezprostřední každodenní zkušenosti, se přeorientovala na nově příchozí, což s sebou přineslo i konverzi ke katolické víře.

Příloha: Vzájemné kmotrovské vazby slánských radních v letech 1610–1635

Konšel	Doba působení v radě¹⁾	Manželka²⁾	Křtění potomci³⁾	Přítomní křtu
Adam Zachař	1618–1625	Voršila	–	–
Blažej Hanka	1625	–	–	–
Blažej Laňka	1629–1635	Dorota	–	–
Daniel Bílinský	1622–1625	–	–	–
Daniel Moucha	1610–1616	Anna	–	–
Daniel Schodecký	1620–1622	Lidmila	Daniel (1620)	Jiří Žďárský, Jan Špička
Jakub Hotárek	1622–1625	Kateřina	–	–
Jakub Smetanka	1622–1625	–	–	–
Jan Hradecký	1618–1622	–	–	–
Jan Kašovský	1622–1623	–	–	–
Jan Mandelka	1622–1625	Kateřina	–	–
Jan Měříčník	1610–1613	–	–	–
Jan Špička	1611–1615, 1617–1622, 1625–1635	Alžběta	Kateřina (1611)	Daniel Moucha
			Daniel (1612)	Václav Hanžburský, Daniel Moucha
			Lidmila (1614)	Daniel Moucha, Dorota Hanžburská, Mandalena Majerka
			Václav (1615)	Daniel Moucha, Jiřík Žďárský, Mandalena Majerka
			Daniel Celestin (1617)	Martin Majer, Václav Hanžburský
			Justýna (1620)	Václav Hanžburský

**Příloha: Vzájemné kmotrovské vazby slánských radních v letech
1610–1635**

pokračování

Konšel	Doba působení v radě ¹⁾	Manželka ²⁾	Křtění potomci ³⁾	Přítomní křtu
Jan Šultys	1625–1633	Maryana	–	–
		Kateřina	Karel (1635)	Jiřík Hanžburský
Jan Veselský	1611–1619, 1622–1625	Anna	–	–
Jan Vranský	1625–1635	–	–	–
Jindřich Arnošt	1610–1622	Dorota	Jindřich (1611)	Václav Hanžburský, Dorota Bílinská, Jiřík Žďárský, Anna Mouchová
			Alžběta (1612)	Anna Mouchová, Václav Hanžburský
Jiří Brasidinus	1620–1622	–	–	–
Jiří Vojna	1615–1618	Kateřina	–	–
Jiřík Bílinský	1610–1617	Dorota	–	–
Jiřík Hanžburský	1625–1635	Kateřina	–	–
Jiřík Palouček	1631–1635	–	–	–
Jiřík Schodecký	1610	Alžběta	–	–
Jiřík Trčka	1625–1628	–	–	–
Jiřík Žďárský	1610–1617, 1620–1624	Dorota (1617)	Jiřík Jan (1623)	Václav Hanžburský
Josef Písecký	1625–1628	–	–	–
Karel Zikmund	1625–1635	Dorota	–	–
Kašpar Pryam	1629–1630	–	–	–
Martin Majer	1614–1619, 1622–1625	–	–	–
Martin Zajíček	1629–1634	–	–	–

Příloha: Vzájemné kmotrovské vazby slánských radních v letech 1610–1635

pokračování

Konšel	Doba působení v radě¹⁾	Manželka²⁾	Křtění potomci³⁾	Přítomní křtu
Matěj Špitálský	1613–1620	Lidmila	Anna (1614)	Martin Majer, Dorota Hanžburská, Pavel Rauchovanský
			Jan (1615)	Jiřík Vojna, Matouš Nemina, Dorota Arnoštka, Anna Mouchová
			Lidmila (1616)	Jiřík Žďárský
			Jiří (1619)	Pavel Rauchovanský, Martin Majer, Dorota Hanžburská
			Matyáš (1620)	Dorota Hanžburská, Dorota Rauchovanská
Matouš Laňka	1629–1630	–	–	–
Matouš Nemina	1611–1616	Anna	Kateřina (1611)	Jiřík Žďárský, Anna Veselská
			Anna (1616)	Václav Hanžburský, Jiřík Bílinský, Jiřík Vojna, Anna Mouchová, Anna Veselská

**Příloha: Vzájemné kmotrovské vazby slánských radních v letech
1610–1635**

pokračování

Konšel	Doba působení v radě ¹⁾	Manželka ²⁾	Křtění potomci ³⁾	Přítomní křtu
Matyáš Žlutický	1625–1630	Zuzana	Jan (1626)	Karel Zikmund, Vít Špalíček
Mikoláš Vodvářka	1610–1614	Dorota (1614)	–	–
Modestus Veselský	1610	–	–	–
			Jan Jiří (1613)	Jiřík Žďárský, Dorota Bílinská
			Pavel (1614)	Jiřík Žďárský, Dorota Bílinská
			Dorota (1616)	Dorota Bílinská, Jiřík Žďárský
			Pavel (1619)	Jan Veselský
			Anna (1624)	Jiřík Žďárský
Petr Vlček	1617, 1625– 1631	Anyžka	–	–
Samuel Šťáva	1629–1634	Dorota	Samuel (1632)	Jan Šultys, Jan Špička
Šimon Barta	1622–1624	–	–	–
Šimon Pasecký	1622–1624	–	–	–
Tomáš Radnický	1631–1635	Kateřina	Dorota (1631)	Kateřina Hanžburská
Václav Hanžburský	1610–1625	Dorota	Anna (1610)	Modestus Veselský Jiřík Bílinský
			Mandalena (1612)	Jiřík Bílinský

Příloha: Vzájemné kmotrovské vazby slánských radních v letech 1610–1635 dokončení

Konšel	Doba působení v radě¹⁾	Manželka²⁾	Křtění potomci³⁾	Přítomní křtu
Václav Kozák	1610–1612	Dorota	Lidmila (1610)	Anna Veselská, Dorota Bílinská, Mikoláš Vodvářka
			Lidmila (1612)	Matouš Nemina
Václav Linhart	1616–1622	Kateřina	Mandalena (1616)	Jiřík Vojna, Dorota Hanžburská, Anna Veselská
Václav Pelargus	1618–1621	Alžběta	–	–
Václav Slavíček	1625–1635	–	–	–
Václav Votický	1631–1635	–	–	–
Vavřinec Voříšek	1622–1625	–	–	–
Vilím Modletický	1610	Kateřina	–	–
Vít Špalíček	1625–1630	Dorota	–	–
Vít Tuček	1622–1625	–	–	–

¹⁾ Někteří konšelé působili v radě i v letech, která nebyla zahrnuta do sledovaného období

²⁾ Je-li znám, je u jména manželky uveden rok uzavření sňatku

³⁾ Uvedený letopočet je rokem narození (křtu) dítěte

Summary

Counterreformation in the town of Slaný in the years 1610-1635 and its impact on the social relations of councilmen

The present text represents a local case study dedicated to the royal and later seigniorial town of Central Bohemia – Slaný. It focuses on the manifestations of changes caused by the fact that after the Battle of the White Mountain, this originally Utraquist town passed under the seigniorial authority of Jaroslav Bořita of Martinic. Of various fields of study that offer themselves for the analysis of the impacts of the change of confession in town society, the article focuses on the topic of godparenthood that played crucial role in formation of unofficial social ties. The relations between townsmen should be regarded as dynamic and changing in time. This article focuses on the social background of the townsmen of Slaný in the years 1610-1635 and to detect even small changes in the web of their social relations. Due to the crucial role that the councilmen played in the process of Counterreformation the text is especially dedicated to these persons.

After the year 1622 Slaný became a seigniorial town under the administration of Jaroslav Bořita of Martinic. This change reflected also in the godparenthood ties of the members of the town council and their wives. Before the year 1622 the councilmen and their wives together participated in about 46 % of baptisms. Common were the ties of godparenthood among the members of the first town council – all the councilmen were related in this way. Also, close ties could be detected among some of the councilmen and the person of imperial magistrate. In two cases a person was first member of the council and then was named imperial magistrate. The

wives of these representatives participated actively in the social relations of their husbands.

After the year 1622 it is possible to detect the formation of two closed communities of „old“ and „new“ councilmen. In the case of the first group there was a pronounced effort to corroborate the former godparenthood ties and there is also a marked affection of the old inhabitants of the city for these councilmen. Precisely in case of „old“ councilmen their wives participated actively in the building of social relations. For the second group it was characteristic the effort to build godparenthood ties among themselves and also with the seigniorial magistrates. Their wives played only secondary role in the building of non- consanguineous ties. For the identity building of both groups was crucial the problem of confession that placed them against each other, in spite of the previous relation through godparenthood.

After the wave of emigration in the year 1626 the community around the remaining „old“ councilmen cemented even more. This period of collective solidarity, however, lasted only three years. In the year 1629 the ties began to fall apart. Even the former non-Catholics who up to that time avowed their allegiance to the „faith of their fathers“ began to build a new web of social ties apart of the non-Catholic community and tried to relate with the seigniorial magistrates and the newly established Catholics. In the years 1630-1632 some emigrants returned, thanks to the Saxon invasion of Bohemia. The townsmen of Slaný returned to the favouring of „older“ councilmen and returned to the baptisms in non-Catholic ritual. This brought about also changes in the registers of baptisms and the number of persons present at the rite. After the city was occupied by the Emperor's army in the year 1632 the rebels of the two-year period were punished. The „old“ councilmen continued to corroborate the mutual

ties, but other townsmen did not ask them for being godparents. They again sought to relate with the seigniorial magistrates. However, the inhabitants of the town also continued in their avoiding of the „new“ councilmen.

In this study I tried to prove that Counterreformation in an important way influenced the social life of the townsmen of Slaný. These tried to resist the pressure through adherence to tradition that, in their eyes, was embodied in concrete persons. The new generation that did not belong into the web of social ties of these people and did not know them from everyday life reoriented to newcomers. This brought about also their conversion to Catholic faith.

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ OBYVATELSTVA FARNOSTI PANNY MARIE NA LOUŽI V PRAZE V 17. A 18. STOLETÍ

Michaela Němečková

Demographic development of the parish of Virgin Mary in a Pool in Prague in the seventeenth and eighteenth century

Abstract:

The present study describes the demographic development of the parish of Virgin Mary in a Pool in the Old Town of Prague on the basis of anonymous aggregative excerption of the data from the parish registers. Only after the year 1690 it was possible to realize more reliable and more detailed analysis of demographic development (age and sex composition of the deceased, intensity of mortality). The research of seasonal distribution enabled to ascertain the years of demographic crises. The study concludes with the year 1783; in May 1784 the parish was abolished, within the frame of the reforms of the Emperor Joseph II. The ascertained data in the majority of cases correspond to the data published in the historical-demographic studies.

Historická demografie, 2009, 33: 45-108

Key words: Historical demography, history of Prague, mortality, demographic crise, seasonal movement

Contact: Mgr. Michaela Němečková, Český statistický úřad, Na Padesátém 81, 100 82 Praha 10; michaela.nemeckova@czso.cz

Úvod

Pro poznání vývoje obyvatelstva v 17. a 18. století si udržují význam tzv. farní monografie založené na agregativních datech. Pro české země jich zatím nebylo zpracováno

mnoho, třebaže umožňují detailněji sledovat jak hlavní trendy, tak i regionální či časové diference populačního vývoje. Předložená studie byla zpracována pro jeden z farních obvodů Starého Města pražského, pro farnost Panny Marie na Louži.¹ Doplnuje tak obraz o vývoji obyvatelstva největšího města českých zemí v předstatistickém období.²

Předkládaná studie³ spočívá výhradně na datech získaných excerpací oddacích, úmrtních a křestních matrik staroměstské farnosti Panny Marie na Louži, které jsou dnes uloženy v Archivu hlavního města Prahy.⁴ Evidenci udělených svátostí začali faráři u Panny Marie na Louži vést již v 1. polovině 17. století. Roku 1625 byla založena matrika narozených, roku 1628 se v ní objevuje i zápis o provedení svatebního obřadu. Od roku 1674 byly do matrik zapisovány také zemřelé osoby. Matriky se tak staly tzv. tripartitní, neboť v jednom svazku byly evidovány veškeré udělené svátosti: nejprve všechny křty, pak všechny sňatky, nakonec záznamy o pohřbených. Teprve roku 1686 došlo k oddělení evidence jednotlivých úkonů do zvláštních svazků.

¹ Pravopis názvu Panna Marie na Louži byl převzat z matričních knih. Lze se domnívat, že jeho předlohou bylo latinské znění *ad Cunam* (na Louži). V některých obdobích se v matrikách objevuje také název farnosti „Matky Boží na Louži“.

² V posledních letech byly publikovány studie Evy KAČEROVÉ, *Sňatečnost v 17. a 18. století ve světle matrik pražské farnosti Panny Marie pod řetězem*. *Historická demografie* (dále jen HD) 28, 2004, s. 35–54, Ludmily FIALOVÉ, *Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století*. HD 30s, 2006, s. 227–244 a TÁŽ, *Vývoj obyvatelstva Prahy v letech 1650–1800 na základě matrik*. HD 30, 2006, s. 219–276.

³ Příspěvek vychází z diplomové práce Michaela NĚMEČKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Panny Marie na Louži v Praze v 17. a 18. století*. Praha: katedra demografie PŘF UK 2003:

⁴ Archiv Hlavního města Prahy: sign. PML N1O1, PML N2O2, PML N3O3Z1, PML N5, PML N6, PML N7, PML 04, PML O7, PML Z2, PML Z4, PML Z5.

V matričních záznamech se střídala čeština s latinou, místy se objevovaly i řádky v němčině. Navzdory stanoveným formulím byly zápisy vedeny různorodě i v rámci jedné matriční knihy.

Z matrik farnosti Panny Marie na Louži bylo celkem excerpováno 11 635 záznamů o křtu, 2 910 o sňatku a 7 740 o pohřbu. Při excerpaci bylo použito anonymní agregativní metody, při níž se jednotlivé zápisy převáděly na měsíční a roční úhrny, jenž se následně sledovaly v dlouhých časových řadách. Přestože se první matrika datuje hluboko do 17. století, nebylo možné získané údaje využít k poznání demografického vývoje obyvatelstva v 1. polovině 17. století. Neúplná evidence křtů i sňatků a žádné záznamy o zemřelých tak mj. znemožnily posoudit důsledky třicetileté války (1618–1648) na populační vývoj obyvatelstva.

Teprve od 60. let 17. století mohly být získané údaje využity pro analýzu vývoje porodnosti a sňatečnosti a zejména pro výzkum sezónního rozložení demografických jevů v průběhu roku. Ten pomohl odhalit léta demografických krizí. Od 90. let 17. století, kdy již byly k dispozici relativně úplné a spolehlivé data o zemřelých osobách, byla provedena detailnější excerpce. U 7 993 narozených bylo zjištěno pohlaví dítěte, příp. rodinný stav matky, a u 6 895 pohřbených osob jejich pohlaví a věk.

Pro poslední dekádu 17. století a pro století 18. tedy bylo možno vypočítat další ukazatele charakterizující demografický vývoj populace. Studium porodnosti v tomto období dokresloval sekundární index maskulinity (počet živě narozených chlapců na 100 živě narozených dívek) a podíl nemanželsky narozených dětí. Úroveň úmrtnosti byla doplněna věkovou a pohlavní skladbou zemřelých. Podrobněji byla zkoumána také intenzita a struktura kojenecké úmrtnosti. Při

zpracování matrik narozených byla vypracována malá son-
da, zabývající se četností křestních jmen a jejich vývoje.

Časově byla studie ukončena ke konci roku 1783. Farnost Panny Marie na Louži byla v květnu 1784 v rámci josefinských reforem zrušena, a tak nejsou údaje z roku 1784 úplné.

Farnost Panny Marie na Louži

Kostel Panny Marie na Louži patřil mezi nejstarší na Starém Městě pražském. Pravděpodobným zakladatelem původně románského kostela (a zároveň panského dvorce v místě dnešního domu čp. 158) byli páni ze Sluh⁵. Přídomek kostela na Louži odrážel skutečnost, že prostor byl občas zaplavován vltavskou vodou při povodních či velké vodě, a ta, když ustoupila, zanechala po sobě velké louže⁶. V písemných pramenech se kostel objevil již roku 1118, kdy je doložena jeho existence právě v době povodně.⁷

Kostel Panny Marie na Louži se již ve středověku stal vyvoleným místem pro společné pobožnosti bratrstva sv. Lukáše, nejstarší malířské profesní organizace v Evropě⁸, které bylo v Praze založeno roku 1348. Mimoto se tady konaly čtyřikrát do roka zádušní mše za duše zemřelých členů spolku a rovněž zde byli pochováni zemřelí členové malířského cechu. Ve 14. století byl románský kostel goticky přestavěn. Iniciátorem této rekonstrukce mohl být

⁵ Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*. Praha 2002, s. 75.

⁶ Josef HRUBEŠ – Eva HRUBEŠOVÁ, *Pražské domy vyprávějí... IV*. Praha 1999, s. 196.

⁷ Jiří ČAREK, *K rekonstrukci vývoje a rozlohy raně feudální Prahy*. In: *Pražský sborník historický* 1966, s. 10–43.

⁸ V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *c. d.*, s. 173.

biskup Jan IV. z Dražic, který se stal patronem kostela a dal mu připsat četné venkovské statky.⁹

Interiér kostela byl z uměleckého hlediska jistě cenný. Arcibiskup Albík z Uničova (1358–1427) si zde dal zřídit kapli s oltářem lékařských patronů sv. Kosmy a Damiána; honosný náhrobek padl za oběť husitské revoluci¹⁰. Na počátku 18. století na vybavení kostela spolupracovali významní barokní umělci. František Maxmilián Kaňka (1674–1766) zde vybudoval sakristii, Petr Jan Brandl (1668–1735) vymaloval oltářní obrazy a sochy provedl Matyáš Bernard Braun (1684–1738). Obnovu objednal farář Jan V. Neüräuter, později staroboleslavský kanovník. Braunova socha sv. Judy Tadeáše, nepochybně jedna z oltářních plastik, je umístěna v Národní galerii¹¹.

Přesto byl kostel v rámci josefinských reforem roku 1788 odsvěcen, zrušen a prodán. O tři roky později byl kostel zbořen a na jeho místě vystavěn nárožní dům. Existenci farního kostela dnes připomíná pouze název prostranství, vzniklého po rozsáhlé asanaci v letech 1890–1908: Mariánské náměstí. Podobu kostela Panny Marie na Louži lze tedy jen rekonstruovat ze dvou rytin z poloviny 18. století a z kopií bouracích plánů z roku 1780. Kostel měl tvar běžné trojlodní baziliky s trojbokým závěrem a západní hranolovou věží.

Počínaje 13. stoletím lze sledovanou osadu lokalizovat zhruba do blízkosti dnešního Mariánského náměstí a ulic (současné názvy ulic) Husova, Karlova, Kaprová, Maise-

⁹ Dana STEHLÍKOVÁ – Michal TRYML, *Výzkum staroměstské osady Na louži*. In: *Staletá Praha XVI*, 1986, s. 88.

¹⁰ V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *c. d.*, s. 211.

¹¹ Emanuel POCHE, *Pražské památky Braunova umění*. In: *Staletá Praha XVI*, 1986, s. 190.

lova, Linhartská, Pařížská, Platněřská, Seminářská, U Radnice, Valentinská, na Malém nebo Staroměstském náměstí.

Sociální skladbu obyvatel osady v 18. století dokumentuje Tereziánský katastr, který např. zaznamenává polohu, vzhled a vybavenost jednotlivých domů ve městě. V katastru jsou ulice rozděleny na hlavní, prostřední nebo vedlejší, celá města podle stavebních typů na městský typ (dobrý, prostřední, špatný), periferii (s domy těsně vedle sebe nebo s rozhozenými domy) a tři zahradní typy. Podle tohoto katastru procházela farností Panny Marie na Louži jedna hlavní třída (Karlova ulice) a dvě hlavní náměstí, k vedlejším třídám patřily ulice Kaprova a Husova. Přibližně třetina zdejších domů měla nejméně dvě patra a nacházela se v oblasti dobrého městského typu, asi polovina domů se řadila do prostředního městského typu. Jen někteří farníci žili v domech špatného městského typu (domy s čp.114 a 129).¹²

Kolem hlavních komunikačních os a prostorů města se vždy soustřeďovaly šlechtické rezidence a výstavné patricijské domy. Již Kosmova kronika se zmiňuje o Husově třídě s poznámkou, že tam sídlí bohatí kupci. Není tedy pochyb o tom, že ve farnosti bydlela řada bohatých patricijů. Vedle patricijů a měšťanů zde bydleli i řemeslníci. V okolí Platněřské ulice převažovala řemesla hlučná či potřebující kovářské výhně. Pracovali tady ostrožníci, helměři, konváři, kotláři a rotšmídy. Ke kostelu Panny Marie na Louži se hlásil i cech zde usazených zbrojířů, zvonářů, puškařů, zámečníků, mečířů a brnířů.¹³

¹² Antonín HAAS, *Praha ve světle údajů Tereziánského katastru*. In: Pražský sborník historický 1966, s. 108–129.

¹³ Marek LAŠŤOVKA –Václav LEDVINKA aj., *Pražský uličník, 2. díl (O–Ž)*. Praha 1998, s. 67.

Otázkou asi zůstane etnické složení obyvatel farnosti. V Praze žilo kromě Čechů významné německé etnikum, ale také Italové, Holanďané či Francouzi. Ti všichni mohli patřit pod církevní správu kněží u Panny Marie na Louži, neboť kolem sv. Linharta a sv. Valentina se románští kupci soustřeďovali již od středověku a francouzská kongregace sv. Ludvíka měla centrum přímo na území farnosti, na Malém náměstí.¹⁴

Sňatečnost

Pro farní obvod kostela Panny Marie na Louži se oddací matrika zachovala od roku 1628, ale záznamy se v ní z počátku vyskytovaly jen ojediněle; ještě pro počátek 60. let 17. století můžeme usuzovat na neúplnost evidence oddaných osob. Vinou morové epidemie byly zápisy ve sňatkové matrice přerušeny také v období od ledna do srpna 1680. Poté již byla evidence vedena více méně pravidelně až do května 1784.

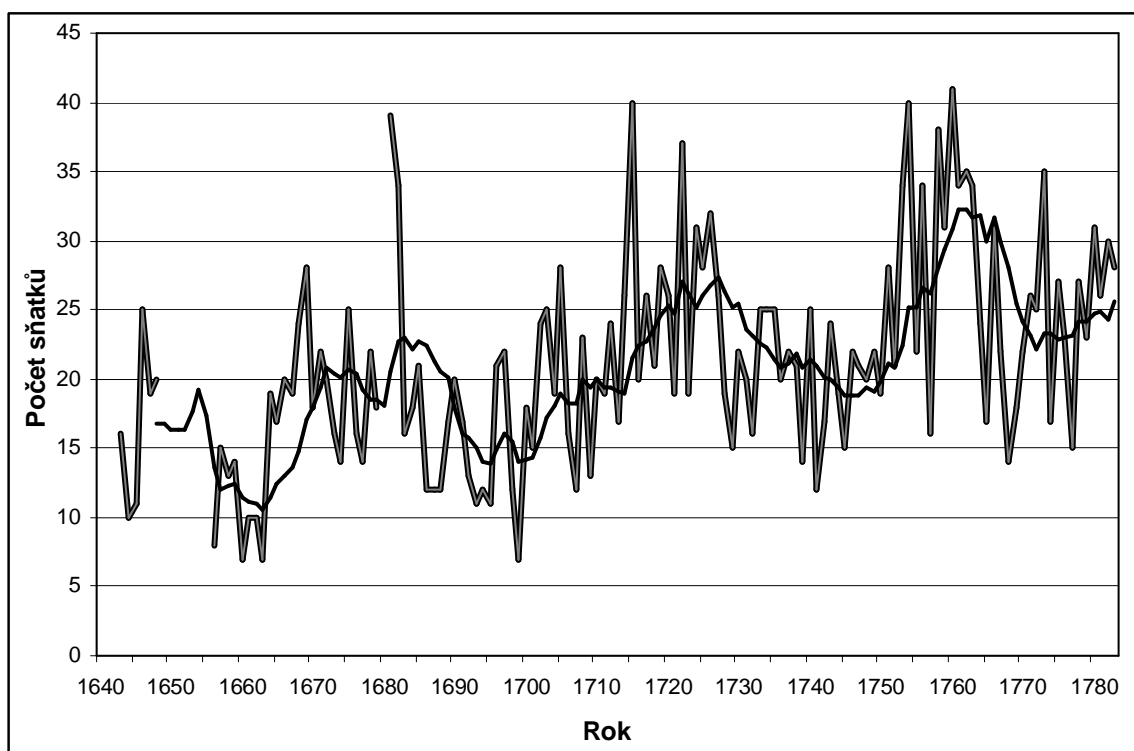
Celkem bylo z oddacích matrik excerpováno 2 910 záznamů o sňatku. Z dlouhodobého pohledu se roční počty zdejších sňatků v průběhu sledovaného období zvýšily (v 70. letech 17. století průměrně registrováno 19 sňatků za rok, na konci sledovaného období v 80. letech 18. století pak 25), čtená období však byla charakteristická snižujícími se počty sezdaných (resp. při předpokládaném růstu populace klesající úrovni sňatečnosti).

Již v roce 1680 bylo v matrice zapsáno 21 oddavek, a to přestože v prvních osmi měsících roku nebyly zaznamenány žádné sňatky. Uvedený počet sňatků byl uzavřen během pouhých tří měsíců (září, říjen, listopad). Roku 1681 se roční počet sňatků zvýšil až na 39, nejvíce od počátku

¹⁴ V. LEDVINKA – J. PEŠEK, *c. d.*, s. 409.

evidence, roku 1682 pak činil 34 sňatky. Následujících patnáct let však průměrný roční počet sňatků nedosáhl ani patnácti. Jistě zde působil mj. proces časování: po každém období vyšší úmrtnosti uzavíraly nová manželství ve větší míře ovdovělé osoby.¹⁵

Graf 1. Absolutní počet sňatků a 9letý klouzavý průměr, farnost Panny Marie na Louži, 1640–1783

Pozn.: Použity jen roky, u nichž nebyla registrace sňatků na delší dobu přerušena.

Oddací matrika z počátku 18. století vykazuje mírně vyšší průměrný roční počet událostí než na konci 17. století: v letech 1700–1709 se konalo zpravidla 19 sňatků za rok. Inten-

¹⁵ Eduard MAUR, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica* 3, 1972, s. 69.

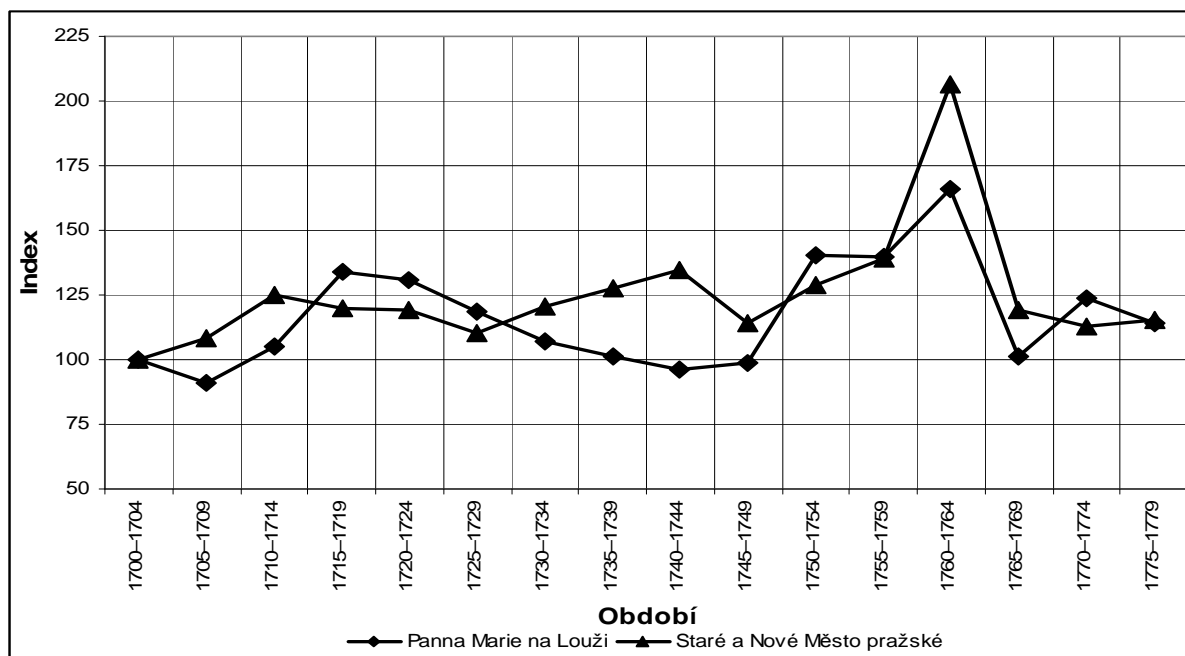
zita sňatečnosti se tedy pravděpodobně příliš neměnila, neboť obyvatelstvo početně mírně rostlo. Počet sňatků se významně zvýšil až v letech 1714 a 1715 (v tomto roce bylo oddáno dokonce 40 párů), což opět souviselo s překonáním demografické krize vyvolané morovou epidemií v letech 1713–1714.

Následná 20. léta 18. století se jeví pro sňatečnost jako vcelku příznivá. Šlo o období mírové a bez epidemií. Průměrně bylo oddáno 25 párů ročně. Ve 30. a 40. letech 18. století se průměrný počet uzavřených sňatků snížil na hodnoty kolem dvaceti, pravděpodobně v souvislosti s neutěšenou hospodářskou situací a s válečnými operacemi. Velmi málo obyvatel se rozhodlo pro manželství zejména v letech 1741 (12), 1742 (17) a 1745 (15).

Přes pokračující válečné aktivity státu, které se Prahy významně dotýkaly, počet sňatků uzavřených ve farnosti Panny Marie na Louži v průběhu 50. a 1. poloviny let 60. rostl. Průměrně bylo uzavřeno 28 resp. 34 sňatků ročně. Maximální počet oddavek z celého sledovaného období (41) ztvrdil kněz roku 1760. Do tohoto vývoje nezapadá pouze rok 1757 s 16 novými manželstvími. V květnu a červnu tohoto roku nevstoupili do kostela Panny Marie žádní snoubenci, což zřejmě souviselo s celkovou situací v Praze, která byla v těchto měsících obležena a obsazena vojsky.

Na konci 60. let 18. století se počet sňatků opět snížil a byl stejně vysoký jako na počátku století. Ačkoli české země zasáhlo několik krutých zim a neúrodných let, které na počátku 70. let 18. století vyústily až v hladomor, roční počet sňatků uzavřených ve farnosti Panny Marie na Louži se příliš nezměnil. Průměrně se v 70. letech 18. století uzavíraly 24 sňatky za rok. Vyšší počet byl zaznamenán v roce 1773, následujícího roku ovšem kompenzován prudkým poklesem. V 80. letech počet sňatků opět začal růst, v průměru bylo oddáno téměř 29 párů ročně.

Graf 2. Vývoj absolutního počtu sňatků v 5letých obdobích (index 1700–1704 = 100), farnost Panny Marie na Louži a rekonstrukce za Staré a Nové Město pražské, 1700 – 1779

Pramen: Lumír DOKOUPIL aj., *Přirozená měna ...*; vlastní výpočty.

Vývoj sňatečnosti ve farnosti Panny Marie na Louži odpovídá rekonstrukci vývoje počtu sňatků na Starém a Novém Městě pražském v 17. a 18. století¹⁶. Rozdílný je pouze pro období 30. let a počátek 40. let 18. století, kdy ve sledované farnosti nedošlo ke snížení počtu uzavíraných manželství, jaké vykazoval souhrn za populaci Starého a Nového Města.

Sezónnost sňatečnosti

Sňatečnost, z procesů sledovaných demografy, v průběhu kalendářního roku nejvíce varíruje, neboť v období půstu před Velikonocemi a Adventu před Vánocemi se nedoporučovalo konat svatební veselí, stejně jako během tří dnů

¹⁶ Lumír DOKOUPIL aj., *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 132–133.

před Nanebevstoupením Páně (50 dnů po Velikonocích) či při procesích.¹⁷ Motivem církevních předpisů nebyl zákaz svatby jako takové. Spíše vyžadovaly, aby se lidé během příprav na hlavní církevní svátky oddávali co nejvíce duchovnímu rozjímání. Sňatky se tedy tehdy mohly konat jen ve výjimečných případech a snoubenci se museli spokojit se svatbou bez průvodu a slavnostního veselí.

Za optimální den pro uskutečnění sňatku byla pokládána neděle nebo jiný sváteční den. Podle výzkumu matriky v Úněticích bylo v letech 1666–1770 uzavřeno 40 % sňatků v neděli, druhým nejčtetnějším dnem bylo úterý (22 %), nejméně čtým naopak pátek (2 %), den smutku ukřižování Páně. Podobně tomu bylo i v Hostivaři a v moravském Komině.¹⁸ Rozložení sňatků uskutečněných v prosinci a v měsících kolem Velikonoc do jednotlivých dnů v týdnu však vykazovalo u Panny Marie na Louži zcela jiný model. Z celkem 202 zjištěných sňatků se 28 % konalo v pondělí, 24 % v úterý a jen 19 % v neděli. Nechtěli-li snoubenci svůj vstup do manželství uskutečnit v postním období, a to bylo dosti dlouhé, pravděpodobně se méně ohlíželi na možnost velké slavnostní (nedělní) mše. I další důvody je mohly vést ke zvolení termínu svatebního dne na pondělí či úterý, tedy těsně před zahájením a po ukončení postu.

Z hlediska měsíce konání připadlo ve farnosti Panny Marie na Louži maximum uzavíraných sňatků na únor nebo na listopad. Podzimní maximum souviselo na venkově s dobrou ekonomickou situací po ukončení polních prací,¹⁹ pravděpodobně i ve městech byly na podzim levnější

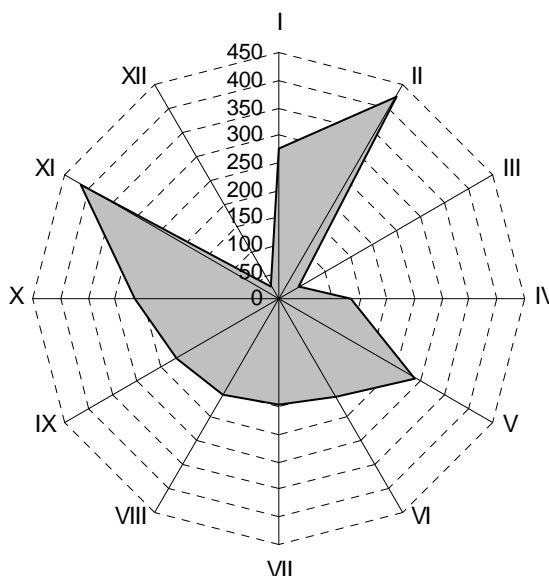
17 Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky” – svatební a křestní obřad v období raného novověku. In: HD 24, 2000, s. 79.

18 Marie HEŘMÁNKOVÁ, Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století. In: HD 24, 2000, s. 91–92.

19 Lumír DOKOUPIL aj., c.d., s. 83.

potravin. Únorové maximum je vysvětlováno celkovou náladou v období masopustu. V jisté míře bylo také odrazem blížícího se období půstu, během kterého se svatby téměř nekonaly.

Graf 3. Sezónnost sňatečnosti, farnost Panny Marie na Louži, 1660–1783

Souhrnně za období 1660–1783 (mimo rok 1680) počet uzavřených manželství v měsíci únoru mírně převyšoval počet sňatků listopadových (po přepočtu na srovnatelně dlouhé měsíce 427 vůči 418). Nadprůměrné z hlediska početnosti byly dále měsíce leden, květen a říjen. Na měsíce leden, únor, říjen a listopad tak ve sledované farnosti připadlo 51,4 % všech sňatků. V Kouřimi jejich podíl dosáhl

59 % (pro léta 1651–1849)²⁰, v Ústí nad Labem 63 %²¹ a ve vesnici Únětice dokonce 68 % sňatků.²²

Nejméně často vstupovali snoubenci do manželství v březnu či dubnu a v prosinci. Obě minima souvisela s církevními předpisy. V 17. ani v 18. století ještě nepatřil mezi nejneoblíbenější měsíce pro svatební veselí květen, jako tomu bylo nedávno. Naopak, z celkového počtu sňatků za rok na něj připadalo přibližně 10 %, což je více než průměrný počet svateb za měsíc. Shodný podíl květnových manželství byl zjištěn v Novosedlech nad Nežárkou.²³ Ladislav Dušek²⁴ dokonce hovoří o květnu jako o třetím vrcholu sezónnosti, a to na základě oddací matriky obyvatelstva Budyně nad Ohří po roce 1750. Stejný vrchol vykazuje v tomto období i sňatečnost ve farnosti Panny Marie na Louži.

V jednotlivých dekádách sledovaného období se absolutní minimum příliš neměnilo: minimální měsíční index vykazoval prosinec, pouze v letech 1740–1749 a 1750–1759 březen. Přesouvalo se ale maximum. Během 17. a v souhrnu za prvních čtyřicet let 18. století mírně převyšoval listopad nad únorem (měsíční index 2,03 resp. 1,96 a 1,74 resp. 1,83). V období 1740–1783 se pak pořadí na prvních dvou místech obrátilo: výrazné únorové maximum (index 2,05) bylo následováno listopadem (1,68). Třetím v pořadí

²⁰ Jana BERÁNKOVÁ, *Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650–1850*. In: HD 18, 1994, s. 81–82.

²¹ Ladislav DUŠEK, *Obyvatelstvo města Ústí nad Labem do konce 18. století*. Ústí nad Labem 1974, s. 32.

²² M. HEŘMÁNKOVÁ, *c.d.*, s. 89.

²³ Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910*. In: HD 11, 1987, s. 105.

²⁴ Ladislav DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850. Historickodemografická studie*. In: Ústecký sborník historický 1985, s. 172.

byl v 17. století a v letech 1740–1783 měsíc květen (index 1,3). V období 1700–1739 byl třetím nejčetnějším měsícem na oddávky leden (1,42).

Tabulka 1. Sezónnost sňatečnosti ve vybraných pražských farnostech (měsíční indexy), 17. a 18. století

Měsíc	Panna Marie na Louži 1700–1749	Sv. Havel a Sv. Jindřich 1700–1749	Staré a Nové Město pražské 1720–1729	Panna Marie pod řetězem 1623–1783
I	1,39	1,19	1,04	1,20
II	1,87	2,10	2,51	1,87
III	0,15	0,31	0,15	0,20
IV	0,49	0,56	0,46	0,61
V	1,17	1,36	1,24	1,51
VI	0,93	0,90	0,92	1,03
VII	0,82	0,97	0,84	1,01
VIII	0,90	0,92	0,81	0,77
IX	0,91	0,84	0,90	0,87
X	1,33	1,08	1,07	0,98
XI	1,94	1,75	1,95	1,93
XII	0,12	0,13	0,10	0,06
V _x	55,8	53,3	65,6	55,0

V_x – Variační koeficient

Pramen: V. Hofman, *Sezónní ...*; E. Kačerová, *Demografický ...*; L. Dokoupil aj., *Přirozená měna ...*; vlastní výpočty.

Charakter sezónnosti u Panny Marie na Louži odpovídá rekonstrukci počtu sňatků v jednotlivých měsících na Starém a Novém Městě pražském, souhlasí také s rozložením uzavřených manželství v pražských farnostech sv. Havla a sv. Jindřicha²⁵ a Panny Marie pod řetězem²⁶. Specifický je pouze vysoký únorový index pro celé Staré a Nové Město pražské, který se v analyzované farnosti neobjevuje. Va-

²⁵ Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*. In: *Demografie* 37/1995, s. 18.

²⁶ Eva KAČEROVÁ, *Demografický vývoj farnosti Panny Marie pod řetězem v Praze v 17. a 18. století*. Diplomová práce, PjF UK, Praha 2003, s. 47–48.

riační koeficient 55 % uvádí pro Prahu let 1601–1800 také V. Hofman.²⁷

Porodnost

V církevních matrikách je vedena evidence o provedených svátostech, tedy o provedených křtech. Při studiu demografického chování populací však sledujeme intenzitu porodnosti resp. plodnosti, a tak badatele zajímá přesný počet živě narozených dětí a ne křtů. Je tedy nutno odlišit v křestních matrikách zápisy o mrtvě narozených dětech a o potratech, eventuálně o křtech dospělých osob. Ty byly všeobecně výjimečnou záležitostí, jež se v souladu s oficiálními doporučeními měly konat o Velikonočních nebo o svatodušních svátcích.²⁸

Problémy mohou nastat také s provedením křtu nalezeného dítěte. V listopadu 1692 byl např. zaznamenán křest u nalezeného dítěte čtyři roky starého. Také v září 1732 byla pokřtěna holčička několik neděl stará. Oba zápisy byly ze zpracování vyřazeny. Je však nutno mít na zřeteli, že soubor křtů nalezců nemusí nutně odpovídat právě narozeným dětem. Pro účely demografické analýzy však předpokládáme, že počet křtů se s počtem živě narozených dětí ztotožňuje.

Mrtvě narozené děti byly ve farnosti Panny Marie na Louži zapisovány do matriky zemřelých. V letech 1690–1783 bylo celkem zaznamenáno 135 mrtvě narozených dětí. Při 7 993 živě narozených byl index mrtvorozenosti vypočten na 16,89 ‰. Častým únikem registrace mrtvě narozených dětí byly zápisy o zemřelých nouzově křtěných dětech. Tito novorozenci se s velkou pravděpodobností ro-

²⁷ Václav HOFMAN, *Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století*. In: HD 26/2002, s. 90.

²⁸ J. GRULICH, *c.d.*, s. 60.

dili neduživí a zemřeli během prvního dne života. Podle současné definice by se považovali za mrtvě narozené. Provedeme-li úpravu počtu mrtvě narozených (zahrneme zemřelé nouzově křtěné děti), index mrtvorozenosti se zvýší na 27,43 ‰. Srovnatelnou hodnotu odvodila také E. Kačero-ová z dat matrik pražské malostranské farnosti Panny Marie pod řetězem: v letech 1761–1783 zde činila 29,29 ‰.²⁹

Matriky narozených byly ve farnosti Panny Marie na Louži vedeny nejdéle, první zápis o křtu dítěte byl proveden v lednu 1625. Ještě na počátku 40. let 17. století se však jednotlivé zápisy od sebe časově vzdalovaly někdy i několik měsíců, a tak byl v některých letech zaregistrován značně nízký počet křtů.

Jednou z indicií pro určení spolehlivosti matriky je při analýze porodnosti výskyt záznamů o vícečetných porodech. Obecně připadá jeden porod dvojčat na přibližně 85 porodů.³⁰ V letech 1690–1783 bylo ve sledované lokalitě zaznamenáno 79 křtů dvojčat z celkem 7 993 živě narozených dětí, tj. jedna dvojčata na 100 porodů. Trojčata se v matrice vyskytla jen jednou. I tento poměr v podstatě odpovídá: běžnou frekvencí jsou jedny trojčata na 7 225 porodů.³¹ Matriku narozených farnosti Panny Marie na Louži lze tedy považovat za relativně spolehlivou.

Vývoj počtu živě narozených dětí

Od skončení třicetileté války do počátku 80. let 17. století počet živě narozených dětí ve sledované farnosti osciloval kolem šedesáti za rok; pohyboval se v rozmezí od 41 dětí (rok 1663) po 78 dětí (rok 1651). Ještě nižší počet zare-

²⁹ E. KAČEROVÁ, *c.d.*, s. 60.

³⁰ Vladimír SRB, Milan KUČERA, Ladislav RŮŽIČKA, *Demografie*. 1971, s. 282.

³¹ Tamtéž.

gistrovaných křtů vykazovala statistika za léta 1672 (34) a 1680 (pouhých 19), ovšem tehdy bylo vedení matriky neúplné. Během prvních měsíců roku 1680 se neobjevil ani jeden zápis o křtu, pohřbu či sňatku z důvodu ochromení veřejného i církevního života v průběhu epidemie moru. Z charakteru sezónnosti by se dalo předpokládat, že se toho roku narodilo minimálně 30 až 40 dětí. I tento hypotetický počet však není příliš vysoký.

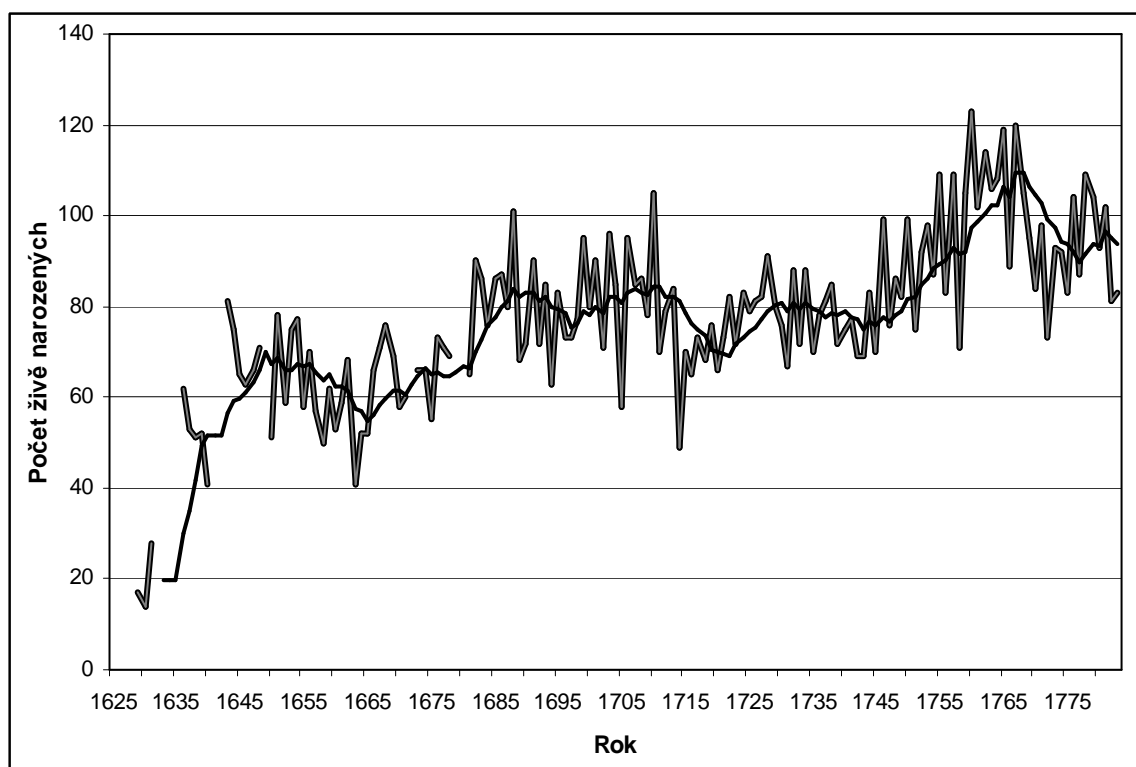
Od 80. let 17. století intenzita zápisů o křtech novorozeňat rostla, částečně díky zlepšení registrace. V letech 1682–1687 se v průměru narodilo 84 dětí za rok. Roku 1688 jejich počet dokonce dosáhl hodnoty 101, naopak následující rok farář pokřtil jen 68 dětí. V pětiletých průměrech se až do konce 30. let 18. století pohyboval roční počet novorozenců kolem 80 dětí. Největší rozkolísanost hodnot vykazovalo 2. desetiletí 18. století (variační koeficient 13,7 %): nejvíce dětí bylo pokřtěno roku 1710, celkem 105, nejméně roku 1714, kdy se v průběhu dvanácti měsíců živě narodilo pouze 49 dětí. Svou roli zde sehrála epidemie moru, která Prahu zasáhla v předcházejícím roce.

Ve druhé polovině 40. let 18. století počet narozených začal nabírat rostoucí trend, udržoval si jej až do poloviny let šedesátých. V 50. letech se průměrně rodily 93 děti za rok. Výjimečný nízký počet dětí narozených roku 1758 (71 dětí) zřejmě souvisel s počátkem sedmileté války v roce 1757. V první polovině 60. let bylo ročně pokřtěno 102 až 123 dětí, v druhé polovině dekády průměrně 106 dětí za rok.

Na přelomu 60. a 70. let byl růst počtu živě narozených dětí přerušen vinou po sobě jdoucích neúrodných let. Výrazněji oslabenou generací z hlediska počtu byla generace 1772. Ve druhé polovině 70. let se počet živě narozených dětí opět zvyšoval, průměrně se rodilo 97 dětí ročně.

Poslední dva roky existence farnosti Panny Marie na Louži byl počet křtů nižší.

Graf 4. Absolutní počet živě narozených dětí a 9letý klouzavý průměr, farnost Panny Marie na Louži, 1625–1783

Pozn.: Použity jen roky, u nichž nebyla registrace křtů na delší dobu přerušena.

Podobný vývoj absolutního počtu narozených dětí byl zjištěn také v Budyni nad Ohří: poměrně stabilní počet na počátku 18. století kolem roku 1730 mírně poklesl, od roku 1735 výrazně stoupal s maximem zaznamenaným kolem roku 1750 a následně do roku 1770 se mírně snížil, v následujícím desetiletí opět vzrostl.³² Situace ve farnosti Panny Marie na Louži se odlišovala jen mírným posunutím v čase: počet narozených dětí začal růst až od roku 1745 a také vrcholu nabyl později (v 1. polovině 60. let 18. století).

³² L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně...*, s. 161–162.

K posouzení úrovně reprodukce může sloužit také počet narozených na jeden sňatek. Pro populaci na Louži jej lze vypočítat od 60. let 17. století, kdy jsou k dispozici i data o počtu sňatků. V průběhu pětiletých období nabýval tento ukazatel hodnot od 2,6 do 5,7. Nejvyšších dosahoval na konci 17. století, což bylo způsobeno spíše neúplnou evidencí všech novomanželů než tak vysokou úrovní plodnosti. Přesto i tyto hodnoty odpovídají intervalu, který pro česká komorní panství na konci 17. a na počátku 18. století zjistil Maur (4,2 až 5,5 narozených na jeden sňatek)³³. V 18. století se u Panny Marie na Louži průměrně konaly 4 křty na jednu svátost manželskou.

Pohlavní struktura živě narozených dětí

Pohlavní struktura narozených dětí je měřena sekundárním indexem maskulinity, který vyjadřuje počet živě narozených chlapců na 100 živě narozených dívek. Je stabilní v průběhu času, dodnes se pohybuje kolem hodnoty 106. Patří k důležitým ukazatelům charakterizujícím spolehlivost matriční evidence. Výše sekundárního indexu maskulinity souvisí nejen s kvalitou vedení matriky narozených, ale také zemřelých, přesněji s dokonalostí (přesností z hlediska definice)

Tabulka 2. Sekundární index maskulinity (sima), farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783

Období	Sima	Období	Sima
1690-1699	93,3	1750-1759	112,8
1700-1709	88,6	1760-1769	121,1
1710-1719	105,8	1770-1779	106,9
1720-1729	100,3	1780-1783	95,1
1730-1739	108,9	1690-1783	105,0
1740-1749	110,2		

³³ E. MAUR, *Populační vývoj ...*, s. 70.

registrace mrtvě narozených dětí a nouzově křtěných kojenců. Mezi nimi obvykle převažují chlapci, a tak je důležité, v jaké míře se dostanou do evidence jako živě narozené.

Během let 1690–1783 se ve farnosti živě narodilo celkem 4 095 chlapců a 3 898 dívek, sekundární index maskulinity tedy činil 105. V některých rocích se však od ideální úrovně podstatně odchyloval, neboť soubor živě narozených nebyl příliš rozsáhlý a podléhal tak snáze statistickým výkyvům. Jeho nízká hodnota pro 1. desetiletí 18. století a naopak velmi vysoká ve 2. polovině 40. let a v 60. letech 18. století zpochybňuje kvalitu matriční evidence živě narozených dětí. Ve starším z uvedených období byla registrace obecně ještě nedokonalá, nejen v matrice křtů. Ve druhém případě se potvrdil fakt, že během krizových let selhává i jindy precizní administrativa. Např. roku 1763 sekundární index maskulinity převyšoval číslo 170, neboť podle matričních výkazů bylo pokřtěno 67 chlapců a jen 37 dívek.

Nemanželsky narozené děti

Ve sledovaném období se děti rodily z velké většiny jako manželské. Úroveň mimomanželské porodnosti byla výrazně charakterizována sociální skladbou obyvatel. Na venkově tvořily nemanželské děti 1 až 4 procenta živě narozených dětí, ve městech bylo jejich zastoupení vyšší. Ve farnosti Panny Marie na Louži mělo v období 1690–1783 necelých 5 % pokřtěných dětí svobodnou matku. V jednotlivých dekádách se podíl nemanželských dětí pohyboval mezi 2,8 a 7,7 %.

Zjištěná úroveň nemanželské porodnosti je ve srovnání s hodnotami farností u sv. Vojtěcha, sv. Štěpána, sv. Petra či sv. Jindřicha (všechny na Novém Městě pražském) velmi nízká. Ve jmenovaných farách bylo minimálně každé desáté

Tabulka 3. Podíl nemanželsky narozených dětí ve vybraných oblastech (v %), 1690–1779

Oblast	1680– 1689	1690– 1699	1700– 1709	1710– 1719	1720– 1729	1730– 1739	1740– 1749	1750– 1759	1760– 1769	1770– 1779
Praha										
Panna Marie na Louži		3,1	2,8	4,5	5,1	3,2	4,6	4,4	5,6	7,7
Sv. Vojtěch	11,1	10,3	13,1	17,4	15,8	18,6	13,1	16,7	13,5	14,9
Sv. Štěpán				11,4	20,3	23,9	12,9	11,1		
Sv. Petr				17,5	24,4	23,4	26,2	19,2	11,3	13,6
Sv. Jindřich	7,8	5,8	14,8	19,6	19,7	18,6	16,2	22,6	10,9	17,7
Broumov	0,5	0,4	0,6	0,6	0,1	0,1	0,6	0,7	1,3	0,1
Domažlice	1,0	1,2	0,6	0,6	0,7	0,3	0,1	0,3	0,0	2,5
Odolná Voda	4,9	6,1	0,0	0,0	2,7	4,1	4,3	3,3	4,0	
Poruba	3,2	3,5	2,8	3,6	9,1	3,2	3,8	2,6	2,7	0,9
Smečno			2,6	4,8	4,1	4,7	4,5	4,6	4,9	3,5
Budyně				2,8	3,3	7,8	3,1	6,0	6,9	2,7
Zbyslav					4,7	4,0	3,8	4,5	5,0	6,1
Komín			5,2	10,3	4,1	5,1	5,7	9,5		
Plzeň								9,1	8,8	12,1

Pramen: *Dlouhodobé....*; L. DOKOUPIL aj., *Přirozená měna....*; P. MUŽÍK, *Obyvatelstvo....*; vlastní výpočty.

křtěné dítě nemanželsky narozené. U sv. Petra nemělo ve 40. letech 18. století známého otce dokonce každé čtvrté dítě³⁴. Ve farnosti Panny Marie na Louži se však podíl nemanželských dětí přehoupl přes 10 % pouze v letech 1752, 1760, 1777–1779 a 1781, roku 1723 a 1724 se této hranici blížil. Naopak, téměř shodný ukazatel vypočetla Jana Beránková³⁵ pro městskou farnost Kouřim v období 1733–1769: podíl nemanželských dětí 4,9 %. Nižší úroveň mimomanželské plodnosti byla zaznamenána např. v Jablonci nad Nisou v letech 1740–1799 (1,5 %), v Domažlicích v 70. letech 18. století (2,5 %), v Broumově (do 1,3 %) či v Ústí

³⁴ L. DOKOUPIL aj., *c.d.*, s. 49.

³⁵ J. BERÁNKOVÁ, *c.d.*, s. 84.

nad Labem (2 % pro 18. století). Šlo však ve většině případů spíše o důsledek mnohonásobně podhodnocených dat než o tak malou intenzitu nemanželských svazků, zejména jednalo-li se o městské oblasti.

Sezónnost porodnosti

Rozložení živě narozených dětí v průběhu roku bylo téměř rovnoměrné. Nejvíce dětí³⁶ bylo pokřtěno v březnu (1 042), měsíce leden, únor a listopad vykazovaly téměř shodně vysoké počty (978 až 999). Září a říjen patřily mezi mírně nadprůměrné měsíce, na duben připadl průměrný měsíční počet živě narozených dětí. Nejméně dětí se narodilo v květnu (807), jen o několik více v prosinci (815). Letní měsíce byly mírně podprůměrné. Zjištěná sezónnost plně odpovídá rozložení živě narozených v té době v dalších staroměstských farnostech – u sv. Jiljí, sv. Martina či sv. Valentina. I jiné lokality v Čechách a na Moravě zaznamenaly nejvíce porodů na počátku roku (srov. Kouřim³⁷ či Budyně nad Ohří³⁸) a nejméně koncem léta a na podzim.³⁹

Sezónnost nemanželské porodnosti se mnoho nevymykala sezónnosti porodnosti manželské, variabilita rozložení ale byla větší. Specifikem sezónnosti nemanželských dětí bylo minimum v září. To značí, že na prosinec, adventní dobu, náležel menší podíl početí dětí ilegitimních než legitimních. Shodné zářijové minimum bylo zjištěno také u ne-

³⁶ Pro souhrnnou analýzu bylo použito jen let, v nichž byl počet živě narozených znám pro každý měsíc. Ze 17. století byly použity léta 1636–1640, 1643–1648, 1650–1669 a 1682–1699. Celkem bylo sledováno 11 143 živě narozených dětí.

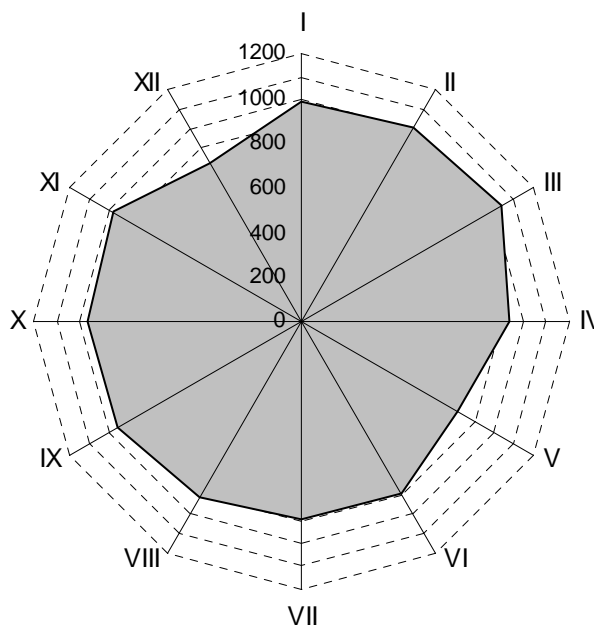
³⁷ J. BERÁNKOVÁ, *c.d.*, s. 85.

³⁸ L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně...*, s. 167.

³⁹ L. DOKOUPIL *aj.*, *c.d.*, s. 81.

manželské porodnosti pražské malostranské farnosti Panny Marie pod řetězem⁴⁰

Graf 5. Sezónnost živě narozených dětí, farnost Panny Marie na Louži, 17. a 18. století

Velmi nerovnoměrně byl do jednotlivých měsíců rozložen soubor nalezených dětí (variační koeficient 48,5 %). Nejvíce dětí bylo ve farnosti na Louži nalezeno v únoru. Následující měsíce (až do května) jejich průměrný počet klesal, květnový index činil 0,61. V červnu bylo pokřtěn nadprůměrný počet nalezenců, ale červencový index vykazoval stejnou hodnotu jako květen. Druhotného maxima bylo dosaženo v září, poté se měsíční index snižoval k lednovému minimu (měsíční index 0,31). Nepotvrdilo se, že by počet nalezených dětí měl být vysoký po celou zimu.

⁴⁰ E. KAČEROVÁ, *c.d.*, s. 57.

V lednu bylo v celém téměř stoletém analyzovaném období nalezeno pouze jedno dítě.

Křestní jména

Excerpcí křestních jmen u dětí narozených v letech 1627, 1650, 1675, 1700, 1725, 1750 a 1775 bylo získáno celkem 326 údajů. Polovina jmen náležela chlapcům. V letech 1627, 1650, 1750 a 1775 byla jména uváděna v latině, v letech 1675, 1700 a 1725 v jazyce českém. Pro analýzu bylo vždy využito prvně uvedené jméno.⁴¹

Křestní jména lze rozlišit na užívaná, běžná a oblíbená. Běžné jméno dosahuje ve sledované době a místě 3 až 10 % zastoupení. Ještě častěji vyskytující se jména patří mezi oblíbená. Užívané jméno nosí 1 až 2 % dětí.

Nejoblíbenějším chlapeckým jménem byl ve farnosti Panny Marie na Louži Jan (Joannes). Ve všech sledovaných letech přesahoval jeho podíl 10 % (roku 1627 se tak jmenovalo téměř 44 % narozených chlapců) a vyjma roku 1775 byl vždy na prvním místě. V polovině 70. let 18. století jej předčil Josef, objevující se v matrice od počátku 18. století. V letech 1725, 1750 a 1775 patřil mezi oblíbená jména také František. Běžně se pro chlapce užívala jména Václav (oblíbené v roce 1775), Antonín (oblíbené v roce 1750), Jiří (oblíbené v polovině 17. století), Karel a Matěj.

U děvčátek patřilo do počátku 18. století mezi nejoblíbenější dívčí jméno Anna. Poté ji vystřídala Marie (Maria). Jedním z těchto dvou jmen byla v letech 1650, 1675, 1700 a 1725 pokřtěna více jako polovina narozených děvčátek. Na třetím místě bylo jméno Kateřina (Catharina), oblíbené

⁴¹ Jedna dívka a jeden hoch dostali při křtu dokonce sedm jmen: v srpnu 1725 byla pokřtěna Marie Anna Josefa Jana Františka Antonia Ludmila, v srpnu 1750 Joannes baptista Adolphus Laurentius Maria Josephus Michael Ignatij.

zvláště v roce 1750. V první polovině 17. století patřila k oblíbeným také Dorota a v roce 1725 Theresia. Běžně se rodily Barbory (Barbary) a Alžběty (Elisabethy).

Úmrtnost

Úroveň úmrtnosti je jedním z nejdůležitějších ukazatelů populačního vývoje určité lokality v předstatistickém období. Změna vnějších podmínek se v první řadě odrážela právě ve změnách počtu zemřelých osob, ať už šlo o změny v pozitivním či negativním smyslu slova.

Vzhledem k dnešním hodnotám byla úroveň úmrtnosti velmi vysoká, zejména u kojenců a malých dětí. Důvodem byla velmi nízká úroveň sociálních, hygienických a bytových poměrů a lékařské vědy, která si nevěděla rady nejen s častými a zákeřnými epidemiemi, ale také s běžnými nemocemi či porodními komplikacemi. Války svými destruktivními zásahy do ekonomiky i do života lidí situaci ještě zhoršovaly. Smuteční ceremonie tak nebyly nikterak výjimečnou událostí, spíše neodmyslitelnou součástí života každého jedince.

Až do morové epidemie v roce 1680 byli všichni zemřelí z Prahy pohřbíváni na malých hřbitovech při farních či klášterních kostelech uvnitř města. Za epidemie byly založeny hřbitovy za městskými hradbami, pro Staré Město pražské u vsi Olšany. I nadále se však mrtví ukládali k farním kostelům, což dokazují matriční záznamy po roce 1771, kdy bylo nutné uvádět místo posledního odpočinku (většina pohřbena na hřbitově na Louži, jen zřídka se uvádí např. Olšany). Zákaz pohřbívát ve městě byl vydán až za vlády Josefa II. v 80. letech 18. století.

Úmrtní matrika se ve farnosti Panny Marie na Louži začala vést v březnu 1674. První zápisy byly velmi jednoduché, obsahovaly pouze datum pohřbu a jméno zemřelé oso-

by, věk se objevoval nesystematicky. I když byla matrika velmi úhledně vedena, nebyli zaevidováni všichni zemřelí. Tak např. chybí jakékoli záznamy od července 1679 do února 1681 (což zahrnuje i měsíce zasažené morovou epidemií), od srpna 1681 do června 1682 a také v srpnu a září 1683.

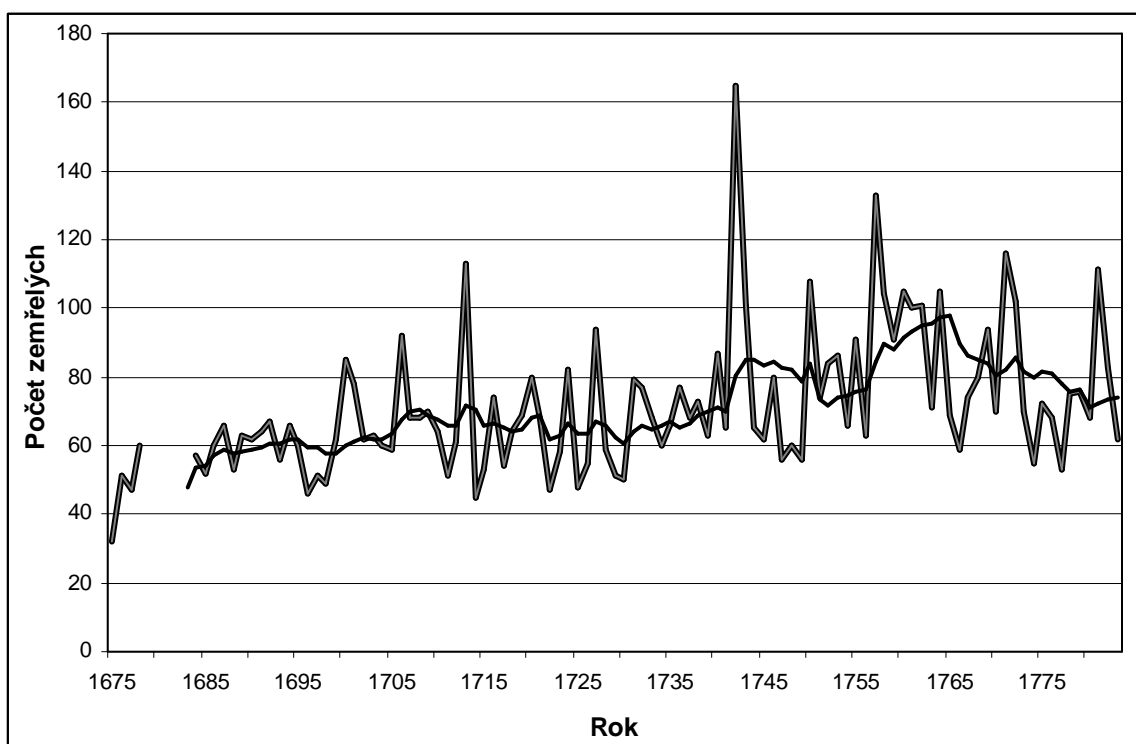
Pro demografickou analýzu bylo nutné odlišit matriční záznamy o mrtvě narozených dětech a o potratech, které se také zapisovaly do úmrtních matrik. Vzhledem k jednoduchosti a neúplnosti evidence v 70. a 80. letech 17. století se podařilo tyto záznamy přesněji rozlišit až od 90. let 17. století. Ve většině případů ze 17. a z 1. poloviny 18. století, které byly identifikovány jako pohřby mrtvě narozených dětí, matrika uváděla, že bylo pohřbeno „nekřtěné dítě“ či „nekřtěňátko“. Potraty se nejspíše ukrývaly pod zápisem „nedošlé dítě“. Později se objevovala i podrobnější a jasnější vysvětlení o způsobu úmrtí: „umrlý od matky na svět přijitý“, „chlapeček mrtvej na svět přišlý“ (od roku 1766 v latině „in utero Matris mortua proles“) apod. Tyto pohřby nebyly do zpracování zahrnuty. V letech 1690–1783 tedy bylo ve staroměstské farnosti Panny Marie na Louži registrováno úmrtí 6 895 osob.

Počet zemřelých v jednotlivých letech

Vývoj absolutního počtu zemřelých rozhodně nebyl plynulý, naopak někdy se významně měnil rok od roku. Do poloviny 60. let 18. století počet úmrtí rostl: v letech 1685–1699 bylo průměrně pohřbeno 55 osob za rok, v 1. polovině 18. století 69 osob a v letech 1750–1764 dokonce 92 osoby. Zbývajících dvacet let počet zemřelých klesal (v období 1765–1783 bylo průměrně registrováno 77 úmrtí ročně). Nižší počet zemřelých osob zaznamenaný v matrice na konci 17. století však nemůžeme přičítat jen lepším úmrtnostním podmínkám

(ve srovnání s počátkem století 18.). Rostoucí počet registrovaných úmrtí byl způsoben pravděpodobně z větší části zlepšováním církevní evidence a vzrůstající populací. Nemůžeme ani vyloučit možnou změnu rozsahu farnosti.

Graf 6. Absolutní počet zemřelých a 9letý klouzavý průměr, farnost Panny Marie na Louži, 1675–1783

Pozn.: Použity jen roky, u nichž nebyla registrace zemřelých na delší dobu přerušena

Počet zemřelých prudce vzrostl v 1. polovině 40. let 18. století, nejvíce v roce 1742, kdy život skončil pro 165 obyvatel. Úmrtnostní podmínky tehdy nabyly charakteru demografické krize. Velké množství pohřbů farář vykonal také roku 1743 (celkem 101). Vysoké počty smutečních aktů odrážely změnu životních podmínek pražských obyvatel v době vojenských operací ve městě. Přítomnost rakouských i cizích vojenských oddílů přispívala k šíření epidemií, byla zhoršena zásobovací situace celé Prahy a nejsou

vyloučeny ani přímé oběti na životech během bombardování a bojů. Všichni zemřelí, kteří skonali a byli pohřbeni u Panny Marie na Louži, ale nemuseli patřit k trvalým farníkům zdejší osady. Cizí vojáci zapsaní ve zdejší matrice tak mohli počet zemřelých nadhodnotit.

Ve druhé polovině 40. let 18. století roční počet zemřelých poklesl na hodnoty kolem 63, ovšem ne na dlouho. Roku 1750 byl zaregistrován téměř dvojnásobný počet úmrtí než v roce předchozím (108 vůči 56). Staré Město pražské zasáhla epidemie, která způsobila růst úmrtnosti zejména v podzimních měsících roku. Negativní vliv měla na výši úmrtnosti také tzv. sedmiletá válka (1756–1763). Kromě prvního a posledního roku válečného stavu úhrn zemřelých vždy přesahoval hranici devadesáti osob. Nejvyšší ztráty byly zaznamenány roku 1757 v průběhu obležení Prahy pruským vojskem (133 úmrtí). Od druhé poloviny 60. let 18. století se počet zemřelých snižoval. Návrat k vyšším počtům zemřelých zažily pouze léta 1771–1772, kdy v Čechách vypukl hladomor, a rok 1781.

Pohlavní skladba zemřelých

Pohlavní skladba zemřelých ve farnosti odpovídala charakteru úmrtnostních poměrů. Index maskulinity zemřelých byl vyšší než 100, v daty podchyceném období zemřelo 103 mužů na 100 žen. Byly však zjištěny některé zajímavé rysy: např. v průběhu morové epidemie v roce 1713 klesl index na 95, stejně jako v letech 1742 a 1743, kdy činil pouze 67 a 59. Výši indexu však mohla ovlivnit také kvalita matriční evidence, která se během válek obecně zhoršovala

Naopak nejvyšší převaha zemřelých mužů nad ženami byla zaznamenána pro rok 1763 (index 294). Při pohledu na věkovou strukturu zemřelých tohoto roku je zřejmé, že nadúmrtnost mužů byla způsobena pohlavní skladbou

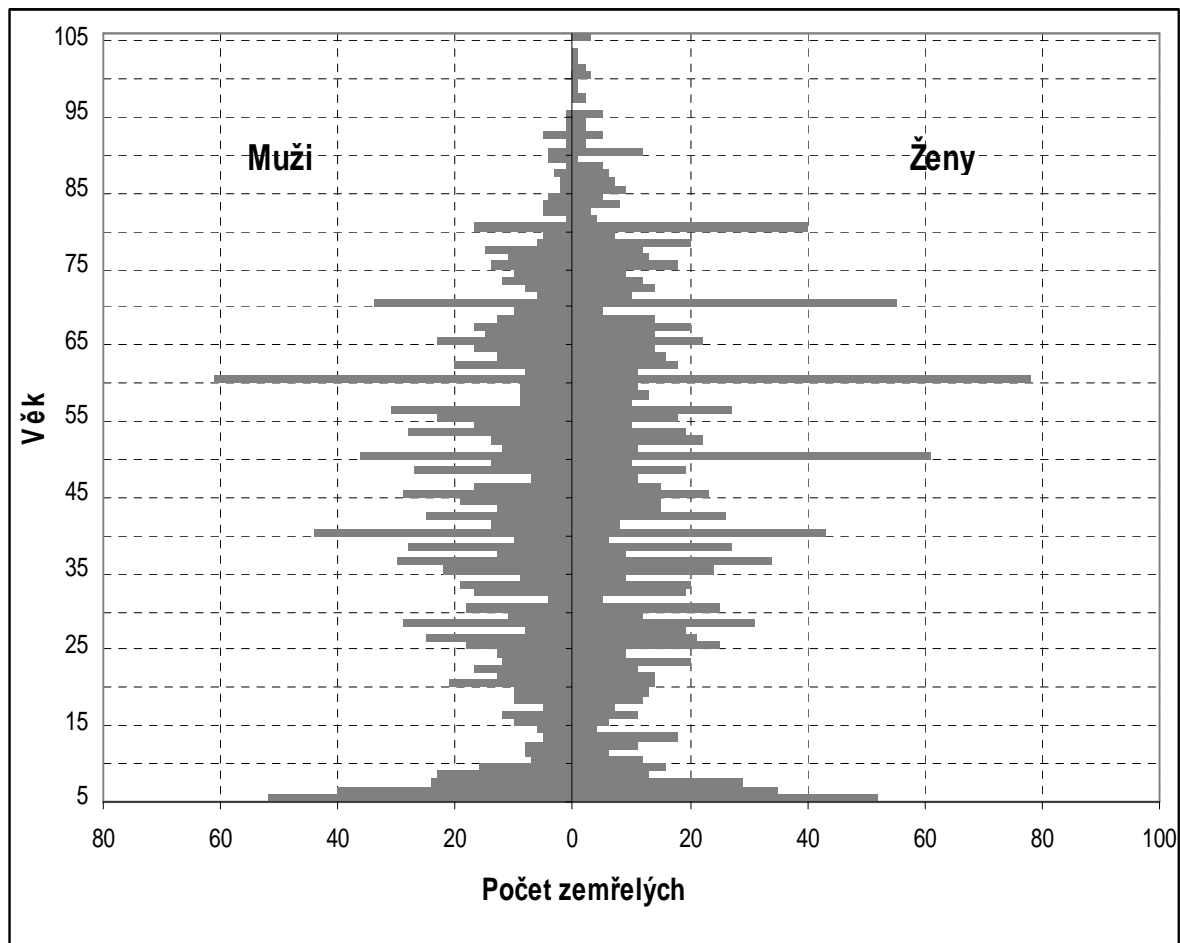
zemřelých v prvních pěti letech života. V matrice zemřelých bylo zapsáno 46 dětí tohoto věku, ale jen 7 s dívčím jménem. Dnes již nelze zjistit, zda farář uváděl jména dětí z určité části mylně či z jakého důvodu mohla úmrtnost postihovat pouze mužskou část kojenců a mladších dětí. Index maskulinity zemřelých starších pěti let činil jen 110 mužů na 100 žen.

Věková skladba zemřelých

Matrika zemřelých uvádí ve svých zápisech datum pohřbu a úmrtní věk. Míra spolehlivosti zapsaných údajů nezávisela pouze na paměti pozůstalých, a samozřejmě na znalosti lidí samých o svém stáří, ale také velmi na osobě faráře – do jaké míry se snažil přesný věk zjistit, či jej pouze odhadoval. Velké odchylky ve spolehlivosti věku u dospělých osob bývají při podrobnějším rozboru zřejmé, projevují se např. zaokrouhlováním na desítky či pětky. Věková struktura zemřelých ve farnosti Panny Marie na Louži (Graf 7) vykazuje tuto tendenci zhruba od 40 let věku. Nejvýraznější je u starších osob, více u žen než u mužů.

Dokončený věk byl v letech 1690–1783 zaznamenán u 6 660 osob (3 370 mužů, 3 278 žen a 12 osob neznámého pohlaví), naopak chyběl u 235 zemřelých (79 mužů, 81 žen a 75 osob neznámého pohlaví). Setkáváme se také s tzv. nouzově křtěnými dětmi: zápis v matrice z velké většiny zněl „od báby pokřtěný“, záviselo však hlavně na osobě faráře, jak pečlivě a v jaké formulaci zápis provedl. Vzhledem k tomu, že u těchto dětí nebyl proveden řádný křest ve farním kostele, předpokládáme, že šlo o kojence, kteří s velkou pravděpodobností skonali během prvního dne života, resp. v období časně poporodní úmrtnosti. Stejný předpoklad přijmeme také pro děti uvedené v matrice jako zemřelé „hned po křtu“, „hned po porodu pokřtěný“ apod.

Graf 7. Věková skladba zemřelých starších 5 let, farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783

Souhrnně za celé období tvořili třetinu (34 %) všech zemřelých kojenci do 1 roku, děti do 5 let věku pak více než polovinu (56 %). Při každém druhém pohřbu, vykonaném v kostele Panny Marie na Louži, tedy bylo pochováno malé dítě. Téměř čtvrtinu zemřelých tvořily osoby ve věku 15 až 59 let. Struktura zemřelých podle věku byla v jednotlivých letech ovlivněna vnějšími i vnitřními podmínkami, např. tím, zda bylo dané období mírové či válečné, zda bylo dostatek prostředků k obživě, zda nepropukla nějaká a jaká epidemie. Některé nemoci postihovaly celou populaci (např. tyfus a dysenterie), jiné jen její dětskou část či osoby starší.

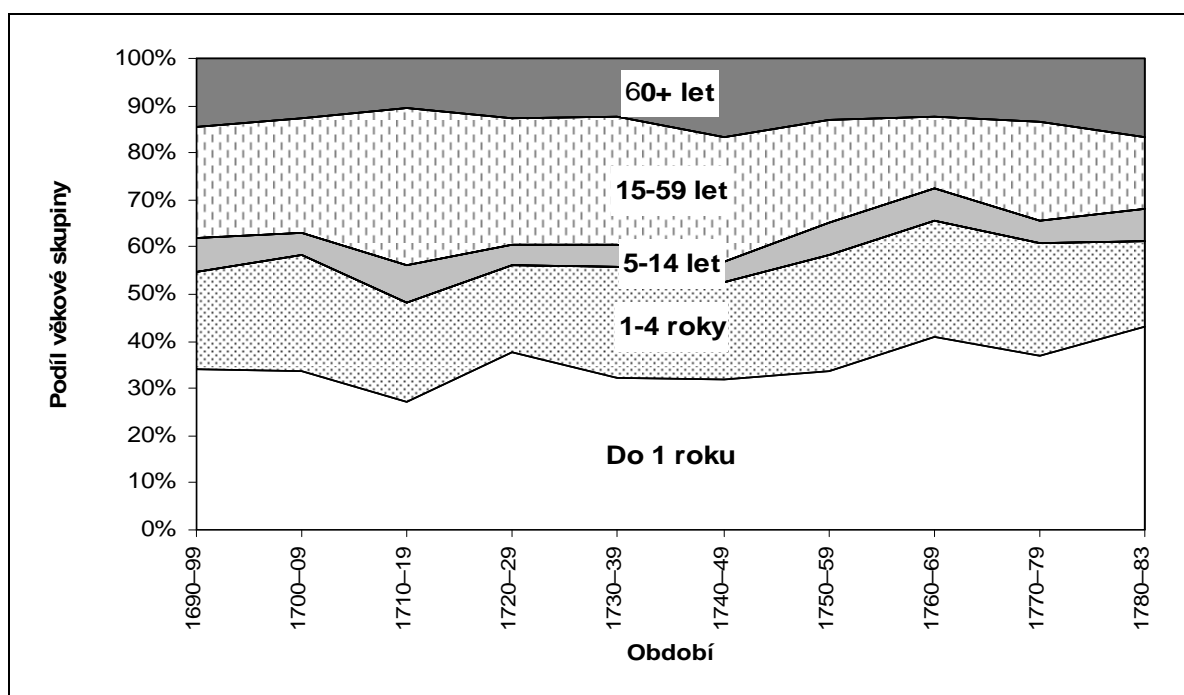
Tabulka 4. Věková skladba zemřelých, farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783

Věk	Absolutní počet			Podíl věkové skupiny (%)		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
0	1285	1025	2321	37,26	30,5	33,7
1 – 4	740	755	1496	21,46	22,5	21,7
5 – 9	155	145	300	4,49	4,3	4,4
10 – 14	34	51	85	0,99	1,5	1,2
15 – 19	47	49	96	1,36	1,5	1,4
20 – 24	76	68	144	2,20	2,0	2,1
25 – 29	91	108	199	2,64	3,2	2,9
30 – 34	67	78	145	1,94	2,3	2,1
35 – 39	103	100	203	2,99	3,0	2,9
40 – 44	115	107	222	3,33	3,2	3,2
45 – 49	94	78	172	2,73	2,3	2,5
50 – 54	107	123	230	3,10	3,7	3,3
55 – 59	81	79	160	2,35	2,4	2,3
60 – 64	119	137	256	3,45	4,1	3,7
65 – 69	78	75	153	2,26	2,2	2,2
70 – 74	70	100	170	2,03	3,0	2,5
75 – 79	51	70	121	1,48	2,1	1,8
80 – 84	32	60	92	0,93	1,8	1,3
85 – 89	12	28	40	0,35	0,8	0,6
90 – 94	12	23	35	0,35	0,7	0,5
95 – 99	1	9	10	0,03	0,3	0,2
100+	0	10	10	0,00	0,3	0,2
Neznámý	79	81	235	2,29	2,4	3,4
Celkem	3449	3359	6895	100,00	100,0	100,0

Nejstabilnější v průběhu času se jeví zastoupení věkové skupiny 5–14 let (6–7 %) mezi zemřelými, které se výrazněji zvýšilo pouze v období 1690–1699 a 1710–1719 (v průběhu morové epidemie 1713 vzrostl podíl zemřelých ve věku 5–19 let). Relativně stabilní byl také podíl zemřelých starších 60 let: ze své obvyklé úrovně (12–14 %) se vychýlil pouze v letech 1740–1749. Vinou zhoršených životních podmínek obyvatel během válečných let, snad i v důsledku některé epidemie, tvořily např. roku 1742 osoby nad 60 let věku pětinu všech zemřelých.

Nejméně vyrovnaný byl podíl věkové skupiny zemřelých do 1 roku věku a ve věku 15–59 let. Kojenecká úmrtnost nejcitlivěji reagovala na změnu životních podmínek a také na kvalitu matriční evidence. Věková skupina 15–59 let je z hlediska životního cyklu jedince velmi heterogenní, a tak lze jen těžko hádat na důvod výkyvů hladiny úmrtnosti. Podíly těchto dvou kategorií se významně měnily zejména v letech 1710–1719 a 1760 až 1769. V prvně jmenovaném období došlo ke snížení váhy kojenecké složky (zvláště v průběhu epidemie moru) a k růstu podílu dospělých osob. V druhém období tomu bylo přesně naopak.

Graf 8. Vývoj věkové skladby zemřelých podle věkových skupin, farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783 (10letá období)

Z dospělých jedinců zemřelo nejvíce osob u mužů mezi 40. a 50. rokem věku, u žen mezi věkem 60 a 70 let. Podle pohlaví se počty zemřelých v jednotlivých věkových skupinách až do staršího věku příliš nelišily. Více žen než mužů

bylo zaznamenáno zejména ve věku nad 70 let. Je tedy pravděpodobné, že se vyššího věku, stejně jako dnes, dožívalo více žen. Musíme ale připustit také hypotézu, že vyšší počet starších žen byl způsoben nadhodnocováním jejich skutečného věku.

Tabulka 5. Průměrný věk při úmrtí, farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783

Období	Celá populace			Starší 1 roku			Starší 15 let		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
1690–99	20,9	19,6	20,2	32,4	28,6	30,4	49,5	50,2	49,8
1700–09	19,0	20,4	19,7	29,5	29,5	29,5	48,1	51,8	49,9
1710–19	20,6	22,9	21,8	30,0	29,6	29,8	45,2	48,0	46,7
1720–29	19,2	20,9	20,0	31,4	32,0	31,7	47,1	49,4	48,1
1730–39	18,3	22,0	20,0	28,3	30,2	29,3	45,9	49,8	47,8
1740–49	21,9	24,9	23,5	32,5	35,7	34,2	50,8	53,4	52,2
1750–59	16,4	23,1	19,7	25,9	32,6	29,4	51,9	53,7	52,9
1760–69	13,8	19,1	16,2	24,4	29,7	27,0	53,1	54,8	54,0
1770–79	16,8	21,7	19,1	28,0	31,9	30,0	51,3	53,5	52,5
1780–83	14,2	24,8	19,8	26,9	39,9	34,4	54,6	60,7	58,6
1690–1783	18,0	21,9	19,9	28,8	31,7	30,3	49,2	52,2	50,8

Kromě věkové struktury zemřelých lze úroveň úmrtnosti přiblížit výpočtem průměrného věku při úmrtí. Hodnota průměrného věku je však spíše orientační, neboť je vázaná na věkovou strukturu populace, která může být deformována imigrací a zkreslováním věku, uvedeného v matrice. Téměř po celé 18. století se průměrný věk při úmrtí pohyboval kolem dvaceti let věku. Počítáme-li jej však pouze pro osoby starší jednoho roku, zemřelí byli průměrně o deset let starší, u populace nad 15 let věku dokonce i v průměru starší padesáti let. Zejména vinou morové epidemie (1713/1714), během níž se změnila věková skladba zemřelých „ve prospěch“ starších osob, se pro období 1710–1719 zvýšil průměrný věk při úmrtí počítaný pro celou populaci na 22 let a naopak se asi o tři roky snížil průměrný věk zemřelých

dospělých osob (na 47 let). Od 30. let 18. století jeho hodnota opět narůstala a v 60. letech již dosahovala 54 let.

Průměrný věk při úmrtí byl u ženské části populace vyšší než u mužské, a to zhruba o 2 roky. Vyšší průměrný věk při úmrtí chlapců než dívek byl zjištěn pouze pro období 1690–1699 a pravděpodobně byl způsoben nedokonalou evidencí zemřelých kojenců na počátku existence úmrtní matriky. Od 30. let 18. století se nadúmrtnost mužů zvyšovala, k maximálnímu rozrůznění podle pohlaví došlo v desetiletí 1760–1769 (více jak 5 let). Pro dospělou část populace byl průměrný věk při úmrtí žen vyšší než mužů o 2 až 3 roky, a to po celé sledované období.

Kojenecká úmrtnost

Během téměř stoletého sledovaného období kojenecká úmrtnost ve farnosti Panny Marie na Louži mírně stoupala, pro většinu let se pohybovala mezi 200 a 400 ‰ (Graf 9). Její úroveň na začátku 18. století hovoří pro dobrou evidenci matriky, neboť nedosahuje příliš nízkých hodnot signalizujících neúplné zachycení všech událostí (jako se stalo v případě Hostivaře⁴² či Ústí nad Labem⁴³). Eduard Maur uvádí, že kojenecká úmrtnost kolem roku 1700 neklesla pod 20 ‰.⁴⁴ Ve farnosti Panny Marie na Louži se v letech 1700 až 1709 nedožilo prvních narozenin 286 z 1 000 živě narozených dětí.

Kvociet kojenecké úmrtnosti dosahoval v analyzovaném období 1690–1783 v průměru výše 291 ‰. Téměř shodná úroveň kojenecké úmrtnosti byla zaznamenána na pražské Malé Straně: ve farnosti Panny Marie pod řetězem

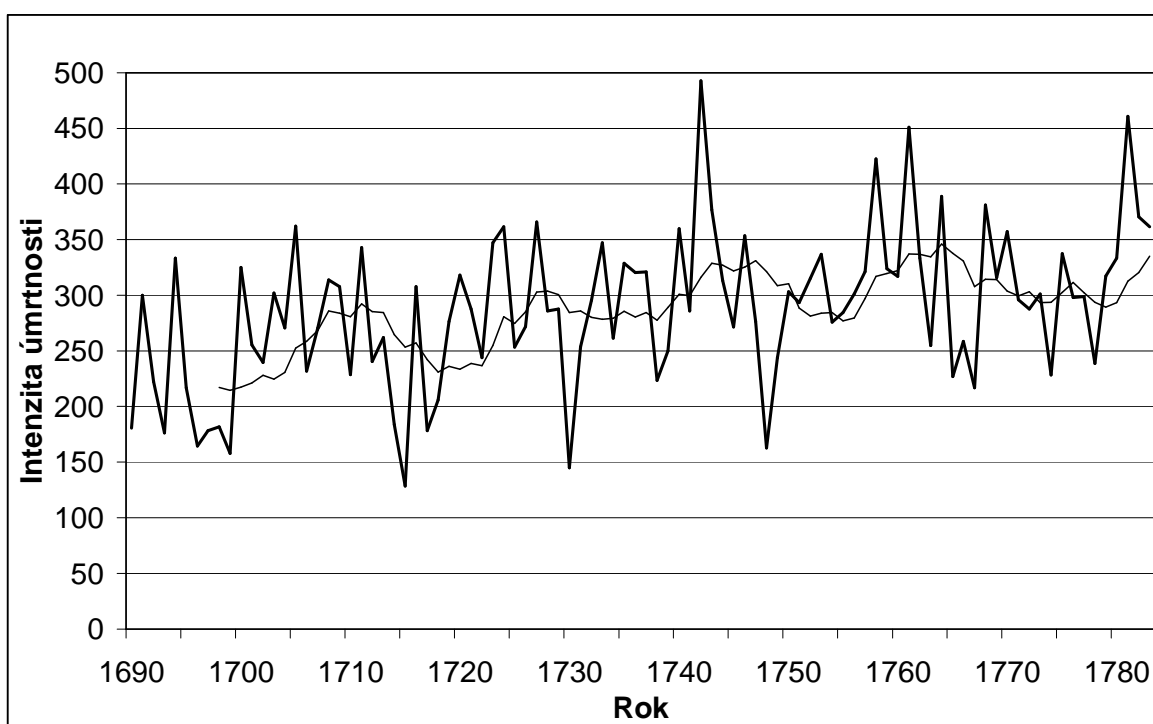
42 Barbora LAŠŤOVKOVÁ, *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Hostivař v první polovině 18. století*. In: HD 19, 1995, s. 72.

43 L. DUŠEK, *Obyvatelstvo města...*, s. 62.

44 E. MAUR, *Populační vývoj...*, s. 70.

zemřelo v letech 1761–1783 celkem 289 dětí ve věku do jednoho roku na 1 000 živě narozených.⁴⁵

Graf 9. Kvocient kojenecké úmrtnosti a 9letý klouzavý průměr, farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783

Kojenecká úmrtnost vyšší než 400 ‰ byla na Louži zaznamenána v letech 1742 (492,8 ‰), 1758 (422,5 ‰), 1761 (451 ‰) a 1781 (470,8 ‰), tedy zejména v obdobích válečného konfliktu. Na počátku 80. let 18. století zasáhla osadu epidemie dětské nemoci; mohlo jít v té době již o poměrně časté neštovice, v matrice ale příčiny úmrtí uváděny nebyly. Také katastrofální neúroda v letech 1771–1772 se v mnohých oblastech českých zemí projevila prudkým vzestupem úmrtnosti kojenců. Např. u populace městečka Oslavan⁴⁶ se ze 178 ‰ v období 1760–1769 dostala až na

⁴⁵ E. KAČEROVÁ, *c.d.*, s. 72–73.

⁴⁶ *Dlouhodobé ...*, s. 162–176.

289 ‰ v letech 1770–1779, ve vesnici Poruba⁴⁷ ze 187 na 232 ‰, v brněnské farnosti sv. Petra a Pavla⁴⁸ z 398 na 469 ‰. V populaci farníků u Panny Marie na Louži však k takovému vývoji nedošlo.

Tabulka 6. Kojenecká úmrtnost podle věkových skupin, farnost Panny Marie na Louži, 1690 – 1783 (10letá období)

Období	Počet živě narozených	Z 1000 živě narozených zemřelo ve věku					
		0–2 dny	0–6 dnů	0–27 dnů	28 dnů – 1 rok	do 1 roku	do 4 let
1690–1699	781	8	25	65	147	211	339
1700–1709	824	33	55	93	191	286	493
1710–1719	739	19	24	85	152	238	421
1720–1729	789	15	20	91	210	302	451
1730–1739	777	21	43	106	171	277	476
1740–1749	786	14	41	103	209	312	514
1750–1759	928	16	37	108	209	317	551
1760–1769	1081	14	44	109	206	315	505
1770–1779	927	28	56	111	184	296	488
1780–1783	359	22	56	134	253	387	546
1690–1783	7991	19	40	100	191	291	478

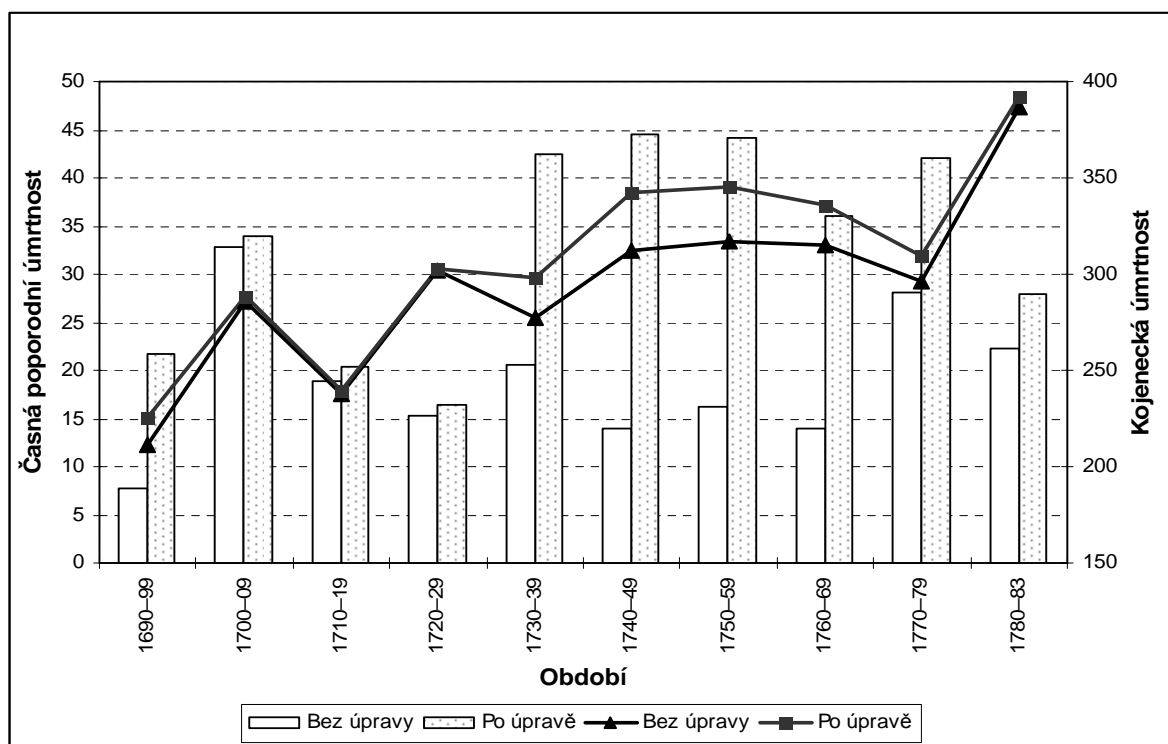
Vezmeme-li v úvahu velikost věkových skupin, nejčastěji umíraly děti hned po narození. Přibližně třetina zemřelých kojenců skonala během prvního měsíce života. Výše časné poporodní úmrtnosti přitom patří k dalším indikátorům spolehlivosti zkoumané matriky. Vzhledem k tehdejším špatným hygienickým, stravovacím a lékařským podmínkám je nerealistické, aby intenzita úmrtnosti v prvních třech dnech života novorozence byla nižší než deset, ale i dvacet promile, neboť zejména porod a prvé dny novorozence znamenaly největší ohrožení života. Zjištěnou úroveň

⁴⁷ *Dlouhodobé ...*, s. 177–183.

⁴⁸ Petra BRABCOVÁ, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v brněnské farnosti v 18. století*. In: HD 43, 2001, s. 135–136.

kojenecké úmrtnosti na konci 17. století a ve 40. a 60. letech 18. století považujeme tudíž za podhodnocenou.

Graf 10. Časná poporodní a kojenecká úmrtnost (‰), farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783

Pozn.: Úprava spočívá v zahrnutí nouzově křtěných dětí a dětí, zemřelých hned po křtu, do časně poporodní úmrtnosti.

Spolehlivější údaje o časně poporodní úmrtnosti získáme, zahrneme-li do souboru zemřelých také tzv. nouzově křtěné děti a děti zemřelé hned po křtu. Jejich přesný věk při úmrtí sice nebyl znám, ale vzhledem k tomu, že většina dětí bývala řádně křtěna druhý či třetí den po narození, předpokládáme, že zemřely v prvním třech dnech života. Srovnáme-li časnou poporodní úmrtnost bez a s těmito záznamy (Graf 10), nejmenší rozdíl (0,1 procentního bodu) vykazují první tři desetiletí 18. století. Naopak, ve 40. letech 18. století by byla díky úpravě časná poporodní i kojenecká úmrtnost o 300 procentních bodů vyšší. Potvrdilo se, že na po-

čátku 18. století nebyla úmrtnost právě narozených dětí ve srovnání se situací v předchozím desetiletí o tolik horší, ale spíše registrace událostí v matrice byla v tomto období přesnější při určení věku zemřelých kojenců.

Kvociet kojenecké úmrtnosti byl v období 1690–1783 vyšší u chlapců než u děvčat. Podíl novorozenecké úmrtnosti na celkové úmrtnosti kojenců byl u chlapců větší, ti se tedy průměrně dožívali méně dní než dívky. Výjimečná byla nadúmrtnost dívek zemřelých časně po porodu na počátku 80. let 18. století a starších jednoho měsíce v letech 1710–1719 a 1780–1783.

Tabulka 7. Kojenecká úmrtnost podle pohlaví a věku, farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783 (10letá období)

Období	Z 1000 živě narozených zemřelo ve věku									
	0–2 dny		0–6 dnů		0–27 dnů		28 dnů – 1 rok		do 1 roku	
	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky	chlapci	dívky
1690–1699	8	7	35	15	69	59	157	136	226	195
1700–1709	41	23	67	41	119	69	212	176	331	245
1710–1719	18	17	24	22	105	61	147	159	253	220
1720–1729	23	8	28	13	122	61	223	198	344	259
1730–1739	20	19	52	30	123	81	188	153	311	234
1740–1749	7	21	34	48	85	123	199	217	284	340
1750–1759	16	16	37	37	112	103	228	186	339	289
1760–1769	15	10	46	39	118	94	218	190	336	284
1770–1779	40	16	71	40	142	78	190	176	332	254
1780–1783	17	27	69	43	166	103	246	255	411	359
1690–1783	21	16	45	33	114	82	200	181	314	263

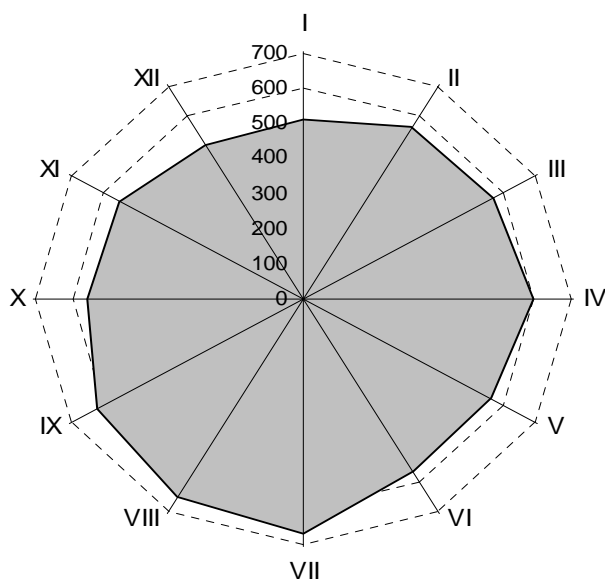
V letech 1740–1749 přesahovala kojenecká úmrtnost dívek úmrtnost chlapců ve všech věkových kategoriích. Extrémní rozdíly vykazovala statistika zejména pro roky 1742 (dívky 606 ‰, chlapci 389 ‰), 1744 (389 resp. 255 ‰) a 1748 (306 resp. 60 ‰). V posledně jmenovaném roce rozhodně nelze evidenci považovat za kvalitní (sekundární index maskulinity byl roven 138). Podobně diskutabilní je úroveň kojenecké úmrtnosti holčiček v roce 1730

(61 ‰) a 1763 (51 ‰). Na druhou stranu nelze vyloučit i to, že analyzována jsou relativně malá čísla, která mohou výsledky zkreslit.

Sezónnost úmrtnosti

Sezónní průběh úmrtnosti obyvatel farnosti Panny Marie na Louži měl poměrně malou variabilitu (8,2 %). Nejvíce pohřbů se za období 1690–1783 konalo v červenci (664) a srpnu (650), nejméně v prosinci (504) a lednu (509). Mezi nadprůměrné měsíce se dále zařadily duben a září, mezi podprůměrné říjen, listopad, únor, květen a červen. V březnu skonal průměrný počet zemřelých.

Graf 11. Sezónnost úmrtnosti, farnost Panny Marie na Louži, 1690 – 1783

Odlišné rozložení v průběhu roku a větší variabilitu vykazovaly soubory zemřelých jednotlivých věkových skupin. Osoby starší 60 let umíraly nejvíce na přelomu zimy a jara – v únoru, březnu a zejména v dubnu (měsíční index 1,51),

obvykle na choroby dýchacího systému. Nejpriznivější z hlediska přežití byl pro ně měsíc září (měsíční index 0,62) a měsíce letní. U žen nalezneme v zimních měsících větší podíl úmrtí než u mužů, pro něž byly nadprůměrnými měsíci spíše březen a říjen.

Úmrtnost věkové skupiny 15–59 let byla ze všech zkoumaných kategorií rozložena nejrovnoměrněji, za četnější z hlediska skonů lze považovat období jara od března do června.

Zajímavý je sezónní průběh úmrtnosti u věkové skupiny 5–14 let, shodný pro obě pohlaví. Na konci zimy a v jarním období nedosahovaly měsíční počty zemřelých 0,8 násobku průměru. Minima nabyly u mužů v březnu, u žen v dubnu. V červenci a srpnu se měsíční index zvýšil na nadprůměrný a v září dosáhl vysoké maximální hodnoty 1,99 (umíral téměř dvojnásobek průměrného měsíčního počtu zemřelých daného věku). Zastoupení dalších měsíců roku se opět blížilo k 1,0. Vrchol úmrtnosti dětí v létě měl pravděpodobně původ ve zhoršené kvalitě pitné vody během teplého počasí.

Celou první polovinu roku umíral méně než průměrný počet dětí ve věku 1–4 roky, pouze únor lze považovat pro chlapce za průměrný. Maximální úmrtnost postihovala malé děti v srpnu, také červenec, září a říjen patřily k nadprůměrným.

Také kojenecká úmrtnost dosahovala maxima v létě (v červenci a srpnu). Hlavní příčinou skonu kojenců byly nemoci zažívacího ústrojí, související zejména s horší kvalitou pitné vody a s nedokonalou hygienou. Minimální měsíční index náležel prosinci (0,75). V prvních měsících roku se index zvyšoval k průměru. Ten byl u chlapců dosažen již v únoru, u dívek v březnu, a trval celé jaro. Všechny podzimní měsíce byly z hlediska počtu zemřelých kojenců podprůměrné.

Tabulka 8. Sezónnost úmrtnosti jednotlivých věkových skupin podle pohlaví (měsíční indexy), farnost Panny Marie na Louži, 1690–1783

Věk	Pohl.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	V _x
0–1 rok	M	0,85	1,03	0,96	1,06	0,92	0,85	1,51	1,30	0,92	0,90	0,94	0,75	0,20
	Ž	0,86	0,76	1,00	1,00	1,10	1,11	1,48	1,21	0,95	0,79	0,99	0,75	0,20
	C	0,86	0,91	0,98	1,03	1,00	0,97	1,50	1,25	0,94	0,85	0,96	0,75	0,19
1–4 roky	M	0,86	1,03	0,89	0,67	0,78	0,95	1,13	1,48	1,22	1,26	1,02	0,70	0,23
	Ž	0,85	0,81	0,77	0,74	0,91	0,95	1,17	1,46	1,38	1,22	0,79	0,95	0,24
	C	0,85	0,92	0,83	0,71	0,84	0,95	1,15	1,47	1,30	1,24	0,91	0,83	0,22
5–14 let	M	0,81	0,55	0,37	0,84	0,50	0,65	1,12	1,37	2,13	1,37	1,03	1,25	0,47
	Ž	0,96	0,92	0,72	0,68	0,84	0,68	1,08	1,20	1,86	1,20	0,99	0,84	0,31
	C	0,89	0,74	0,55	0,76	0,67	0,66	1,10	1,29	1,99	1,29	1,01	1,04	0,38
15–59 let	M	1,16	0,89	1,36	1,28	1,12	1,05	0,80	0,92	0,92	0,82	0,80	0,89	0,18
	Ž	0,73	1,01	1,09	1,05	1,04	1,23	0,98	0,79	1,26	1,01	0,89	0,91	0,15
	C	0,94	0,95	1,22	1,16	1,08	1,14	0,89	0,85	1,09	0,91	0,84	0,90	0,13
60+ let	M	0,66	0,97	1,29	1,66	1,16	1,01	0,79	0,85	0,55	1,26	0,97	0,85	0,29
	Ž	0,96	1,46	0,96	1,40	1,01	0,78	0,85	0,71	0,66	0,71	1,21	1,28	0,27
	C	0,84	1,25	1,10	1,51	1,07	0,88	0,82	0,77	0,62	0,94	1,11	1,10	0,23

V_x – variační koeficient

Podobný charakter sezónního rozložení úmrtnosti byl zjištěn v Hostivaři v 1. polovině 18. století (vrchol v srpnu, minimum v listopadu)⁴⁹ a také u Panny Marie pod řetězem v Praze (maximum ve vrcholícím létě, minimum v září a prosinci).⁵⁰ Naopak zcela opačný závěr učinila P. Brabcová, neboť v brněnské farnosti sv. Petra a Pavla umíralo nejvíce kojenců na podzim a v zimě.⁵¹

Souhrnně nejvyšší měsíční indexy vykazovaly ve farnosti Panny Marie na Louži letní měsíce srpen a červenec, nejmenší zimní měsíce prosinec a leden. V případě rozložení úmrtí na Starém a Novém Městě pražském, v hostivařské farnosti⁵² či v jiných oblastech českých zemí (např.

⁴⁹ B. LAŠŤOVKOVÁ, *c.d.*, s. 73.

⁵⁰ E. KAČEROVÁ, *c.d.*, s. 76–77.

⁵¹ P. BRABCOVÁ, *c.d.*, s. 138.

⁵² B. LAŠŤOVKOVÁ, *c.d.*, s. 77.

v Budyni nad Ohří a v Úněticích) však spadalo maximum na první kalendářní měsíce – nejvíce osob umíralo koncem zimy a v podjaří, pak se úmrtnost snižovala, aby minima dosáhla v létě a na podzim. Tento charakter rozložení je vysvětlován tím, že v létě a na podzim bylo dostatek potravin a vitamínů, kdežto na jaře byli lidé vysílení po zimě a snáze podléhali nemocím.⁵³

Specifičnost sezónního průběhu úmrtnosti ve farnosti Panny Marie na Louži tkví částečně v zastoupení kojenců v souboru zemřelých a částečně v rozložení jejich úmrtí v průběhu roku, neboť je zřejmé, že zde sezónnost kojenecké úmrtnosti (navíc nezvyklá proti jiným oblastem) převážila sezónnost ostatních věkových skupin. Tak např. v Budyni nad Ohří činil podíl kojenců ve sledovaném období 26 %, v Oslavanech 28 %, kdežto ve farnosti na Louži 38 %. Naopak podíl osob starších 60 let byl ve staroměstské farnosti nižší (17 %, 16 %, resp. 13 %).

Tabulka 9. Sezónnost úmrtnosti (měsíční indexy), farnost Panny Marie na Louži, 18. století (10letá období)

Období	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1700–1709	0,72	0,73	0,75	1,09	1,12	1,37	1,17	1,41	1,02	0,94	0,88	0,80
1710–1719	0,71	0,98	1,06	0,81	0,87	1,03	1,44	1,24	1,22	1,24	0,73	0,67
1720–1729	0,88	0,95	1,07	1,08	1,27	1,08	1,21	1,10	0,93	0,90	0,78	0,75
1730–1739	0,92	1,03	1,09	0,89	0,78	0,95	1,38	0,93	1,00	1,04	1,07	0,92
1740–1749	1,08	1,02	1,17	1,18	0,89	0,99	1,14	0,80	1,01	1,03	0,76	0,93
1750–1759	0,81	1,03	0,89	1,07	0,88	0,93	1,10	1,29	1,12	0,93	1,16	0,78
1760–1769	0,86	1,05	0,96	1,11	1,04	0,87	0,92	1,22	0,98	0,82	1,15	1,02
1770–1779	0,93	1,08	1,03	1,09	0,98	0,74	0,96	0,92	1,09	1,21	0,92	1,04
1700–1783	0,87	0,98	0,98	1,05	0,97	0,97	1,16	1,12	1,07	1,01	0,95	0,88

V jednotlivých desetiletích 18. století se rozložení úmrtí u Panny Marie na Louži měnilo. Na počátku sledovaného století zaznamenaly první tři měsíce roku výrazně nižší mě-

⁵³ L. DOKOUPIL a kol., *c.d.*, s. 81.

síční indexy, červen a srpen svými počty zemřelých výjimečně převýšily červenec. V letech 1710–1719 byl specifický vysoký index srpna, září a října odrazem morové epidemie, řádící nejvíce právě v těchto měsících roku 1713. Pro 30. léta 18. století překvapuje nízký měsíční index v průběhu jarních měsíců. Počínaje 40. léty 18. století již nebylo letní maximum ve sledovaných dekádách tak výrazné, případně zcela zaniklo. Maximum se přesunulo do podzimu (v období 1770–1779 na září) či do jara (v letech 1740–1749 na březen a duben).

Období zvýšené úmrtnosti

Při historickodemografickém výzkumu se za demografickou krizi považuje takový vývoj přirozené měny, při kterém počet úmrtí prudce a mimořádně stoupne, a to tak, že počet pohřbů po dobu nejméně tří měsíců, někdy ale i více let, dosahuje nejméně dvojnásobku měsíčního nebo ročního průměrného počtu úmrtí v letech předcházejících nebo následujících.⁵⁴

Ve staroměstské farnosti Panny Marie na Louži průměrný počet zemřelých v období 1690–1783 činil 74 za rok. Dvojnásobku, tedy minimálně 148 úmrtí, bylo zaregistrováno v celém sledovaném období pouze jednou, roku 1742. Při porovnání počtu úmrtí v jednotlivých měsících kalendářního roku však definici demografické krize splňovaly ještě další období: léto 1757, přelom let 1771 a 1772 a přelom léta a podzimu 1781. Na úroveň demografické krize se dle dat místní matriky přiblížil také rok 1713 a podzim 1750.

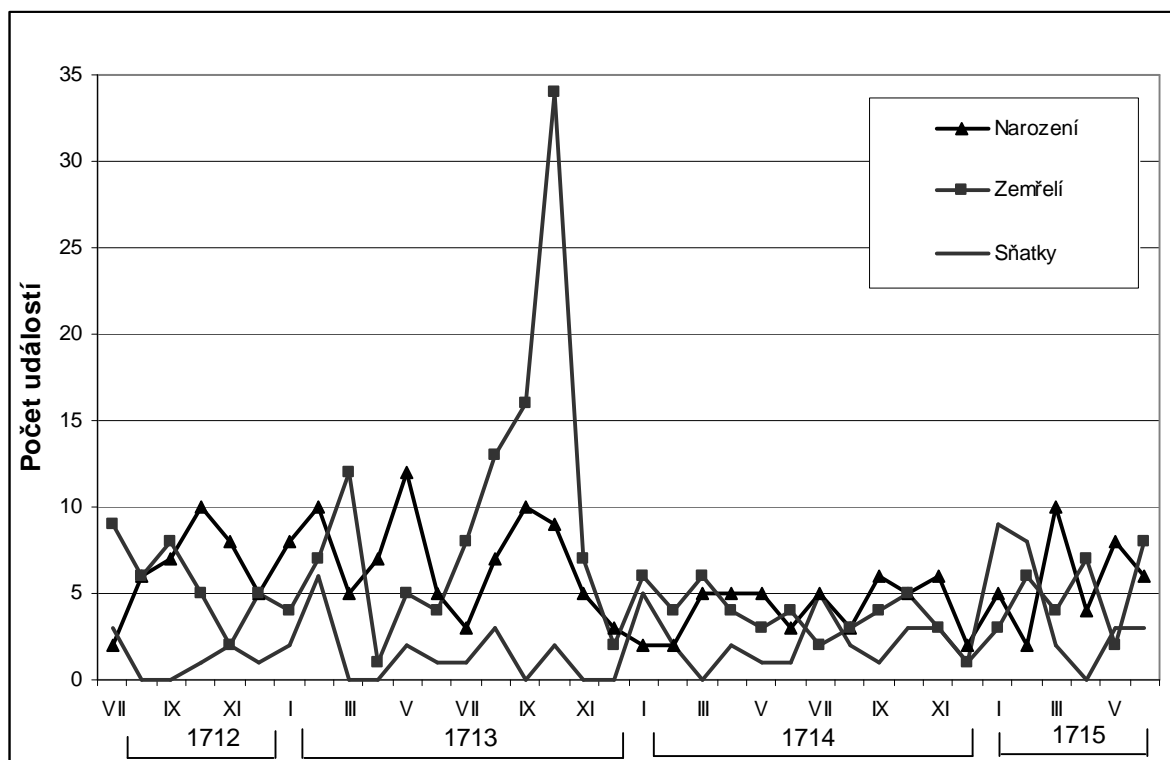
Morová epidemie 1713

Roku 1713 bylo v úmrtní matrice zaznamenáno 113 pohřbů. Vzhledem k předchozímu roku šlo o nárůst o 85 %. Dvoj-

⁵⁴ Eduard MAUR, *Základy historické demografie*. Praha 1978, s. 141.

násobný (vůči průměru) počet zemřelých byl pohřben v březnu (12), ale následující tři měsíce byly spíše podprůměrné. Počet zemřelých začal významně růst na konci léta: srpen byl nadprůměrný, září (16 úmrtí) a říjen (34 úmrtí) vykazovaly více jak dvojnásobný průměrný počet zemřelých. Listopad již nijak nevybočoval z normálu, prosinec a celý rok 1714 byly z hlediska úmrtnosti naopak velmi příznivými.

Graf 12. Přirozená měna obyvatelstva, farnost Panny Marie na Louži, červenec 1712 – červen 1715

Vysoký počet sňatků v únoru (6) a naopak žádný ani v březnu, ani v dubnu 1713 neodráží (jak by se mohlo na první pohled zdát) počátek morové epidemie. Vysvětlení je jiné a souvisí s církevním rokem. Roku 1713 připadala Velikonoční neděle na 16. duben, a tak celý březen a první polovina dubna ležely v období půstu, kdy se svatby nedo-

poručovaly. Propuknuvší epidemie mohla způsobit to, že ani v druhé půli dubna nebylo uzavřeno žádné nové manželství. Jejím důsledkem byl s velkou pravděpodobností nulový počet oddaných v září a zejména v listopadu, v měsíci z hlediska konání svateb zpravidla nejvíce oblíbeném. Zajímavý je nadprůměrný počet svateb v srpnu.

Celkem bylo roku 1713 oddáno 17 snoubeneckých párů. Následujícího roku byl jejich počet již mírně nadprůměrný (26), roku 1715 se zvýšil až na 40 novomanželských párů (téměř 2,5krát tolik, co v průběhu epidemie). Potvrdilo se, že po obdobích zvýšené úmrtnosti dospělých osob (36 % osob, které zemřely během roku 1713, bylo ve věku 20–59 let) roste počet sňatků, neboť se uzavírají již dříve dohodnuté a během krize odložené oddavky a ve větší míře se uzavírají sňatky vyššího pořadí.

Z hlediska počtu živě narozených dětí byl rok 1713 průměrný (84 narozených), rok 1714 podprůměrný (49 narozených). V dalších letech se počet narozených dětí nijak výrazně nezvýšil (šlo o mírně podprůměrná léta) a ani silná generace novomanželů 1715 se v počtu křtů neprojevila.

Demografická krize 1742

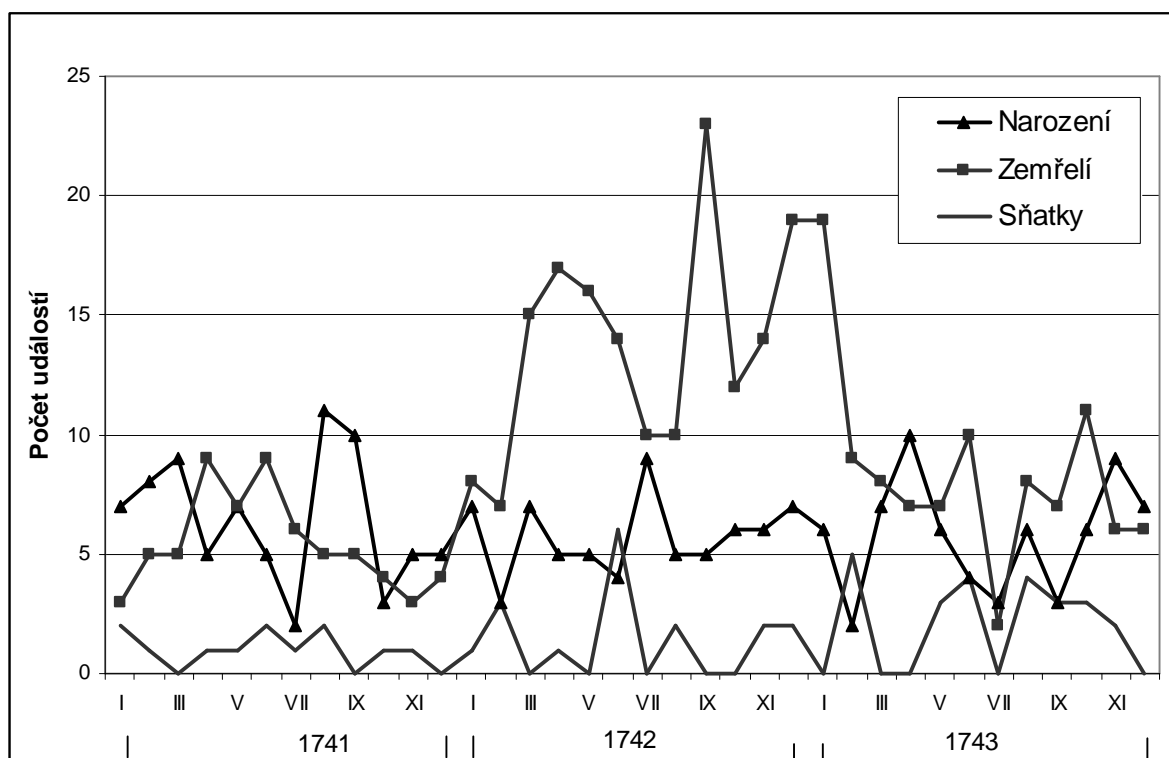
První demografická krize se odehrála během války o rakouské dědictví, když se boje přesunuly na území hlavního města Prahy. Poprvé se město stalo terčem obléhání v druhé polovině listopadu 1741, brzy bylo dobito bez větších ztrát na životech. V úrovni demografické reprodukce se tyto události nijak neprojevily. Jinak tomu bylo roku následujícího.

Sezónní rozložení úmrtí v roce 1742 vykazovalo dva vrcholy: na jaře a na podzim. K náhlému zvýšení počtu zemřelých oproti běžnému měsíčnímu průměru došlo v březnu a na vyšší úrovni se udržoval až do června (14 až 17 osob za měsíc). Dva měsíce byla situace mírnější, v září

se ale počet zemřelých prudce zvedl. Konaly se 23 pohřby v jednom měsíci. Více jak dvojnásobné průměrné počty úmrtí vykazovaly ještě další čtyři měsíce – říjen 1742 až leden 1743, kdy trvala blokáda města. Následující měsíce se již počty zemřelých dramaticky nezvýšily, ale celý rok 1743 patřil k letům úmrtnostně nadprůměrným.

Otázkou zůstává, proč byl počet zemřelých tak vysoký (polovina zemřelých byla starší 20 let). Zda vojska přispěla k šíření nějaké nemoci či zvýšený počet úmrtí můžeme přičíst nedostatku potravin nebo přímo následkům bitevních operací. Je doloženo, že na území farnosti docházelo k rabování a střetům s vojsky.

Graf 13. Přirozená měna obyvatelstva, farnost Panny Marie na Louži, leden 1741 – prosinec 1743

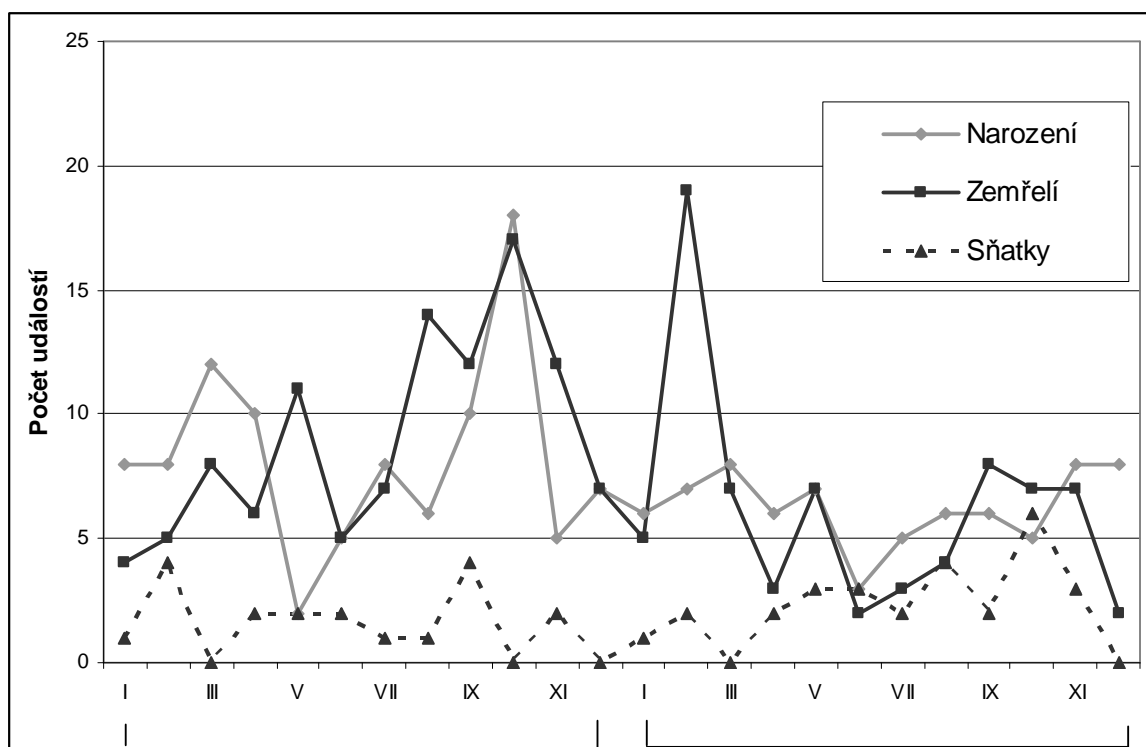

Nepříznivé životní podmínky se projevily také nižším počtem počatých dětí, rok 1743 byl svou úrovní porodnosti podprůměrný. Malé počty křtů byly vykonány zejména v únoru, červnu, červenci a září 1743. Šlo o děti počaté v květnu, září, říjnu a prosinci 1742. Také počet sňatků byl nízký, i když vyšší než v roce 1741. Bez svatební ceremonie proběhly mše v březnu, květnu, červenci, září a říjnu 1742 a také v lednu 1743. Naopak vysoce nadprůměrný počet sňatků byl uzavřen v červnu 1742 a v únoru 1743 (kompenzační růst).

Zvýšená úmrtnost v roce 1750

S demografickou krizí hraničila úmrtnostní situace na podzim 1750, přesněji v období od srpna do listopadu. Počet zemřelých se v těchto měsících pohyboval mezi 12 a 17 a překročil tedy dvojnásobek průměrného počtu úmrtí v těchto

Graf 14. Přirozená měna obyvatelstva, farnost Panny Marie na Louži, leden 1750 – prosinec 1751

měsících v období 1700–1749. Vzhledem k průměru za léta 1690–1783 však dvojnásobku průměru v září dosaženo nebylo. Vysoký počet zemřelých byl zaregistrován také v únoru 1751. Z osob zemřelých v měsících srpnu až listopadu 1750 byla celá polovina ve věku 1–4 roky a dalších 22 % mladších jednoho roku. Příčinou jejich skonu musela být epidemie dětské nemoci.

Sňatků byl v roce 1750 uzavřen jen mírně podprůměrný počet, v měsíci říjnu se nekonal ani jeden (běžně se konaly 2 až 3). Zhoršení úmrtnostních poměrů nemluvnat se pravděpodobně odrazilo v nízkém počtu narozených dětí od června do října 1751, tedy v menším množství početí v září 1750 až v lednu 1751.

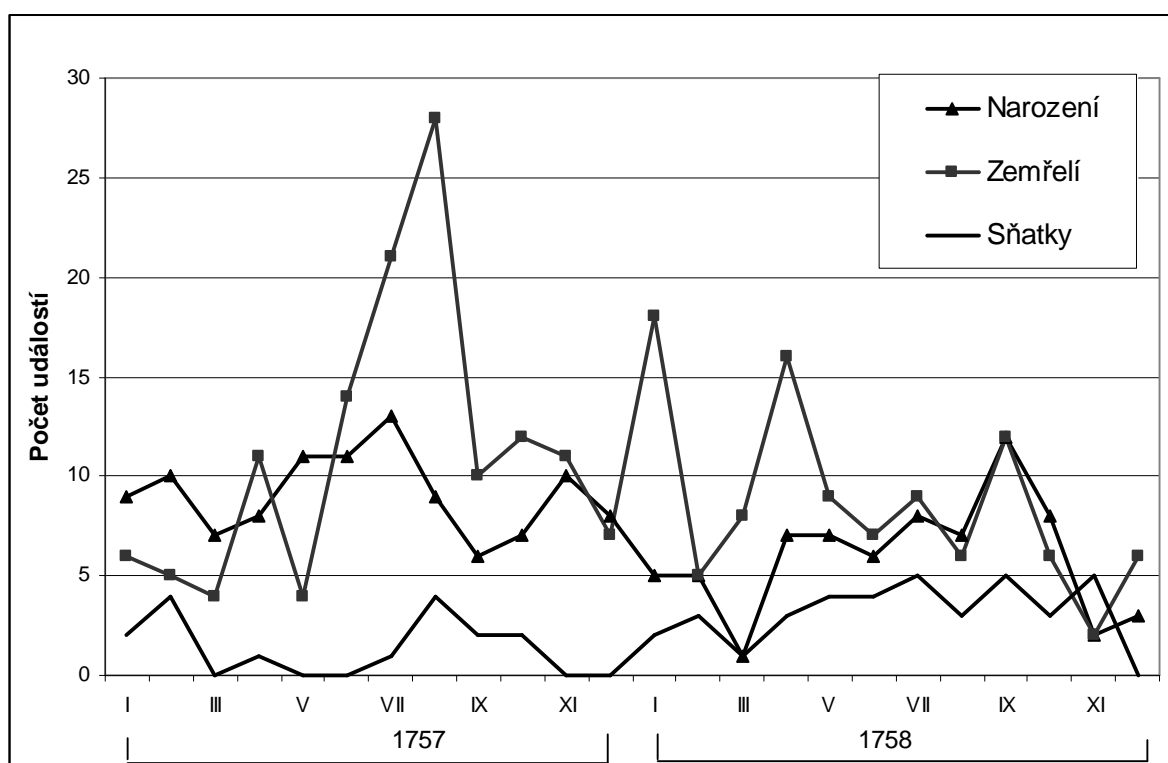
Demografická krize 1757–1758

Další demografickou krizi sledujeme v období sedmileté války (1756–1763). Na počátku května 1757 se do Prahy uchýlilo Prusy poražené rakouské vojsko. Jeho pobyt ve městě se negativně odrazil na úrovni úmrtnosti místních obyvatel. Od června do srpna 1757 byly pohřby v kostele Panny Marie na Louži téměř na denním pořádku. Celkem se jich za tyto tři měsíce konalo 63 (v srpnu dokonce trojnásobek běžného počtu). Do konce roku zemřelo ještě dalších 39 osob. Také leden a duben 1758 vykazovaly vysoké počty zemřelých a roční úhrn převyšoval o 42 % dlouholetý průměr.

Výrazně odlišné bylo v průběhu roku 1757 rozložení sňatků. V květnu, červnu a ani v listopadu se nekonala žádná svatba, vyšší počet manželství byl naproti tomu uzavřen v srpnu. Souhrnně byl rok 1757 pod dlouhodobým průměrem. Naopak následující byl vysoce nadprůměrný, zvláště v období od května do listopadu.

Také nízký počet křtů v prvních třech měsících roku 1758 (v březnu pouze jeden jediný) svědčí o velmi nepříznivé situaci populace na jaře 1757 (duben – červen), tj. v počátku obsazení města. Šlo však jen o jev dočasný, dalších pět měsíců bylo z hlediska počtů průměrných, prosinec dokonce vysoce nadprůměrný (12 křtů v září 1758). Nižší počet narozených dětí byl opět evidován na konci roku 1758

Graf 15. Přirozená měna obyvatelstva, farnost Panny Marie na Louži, leden 1757 – prosinec 1758

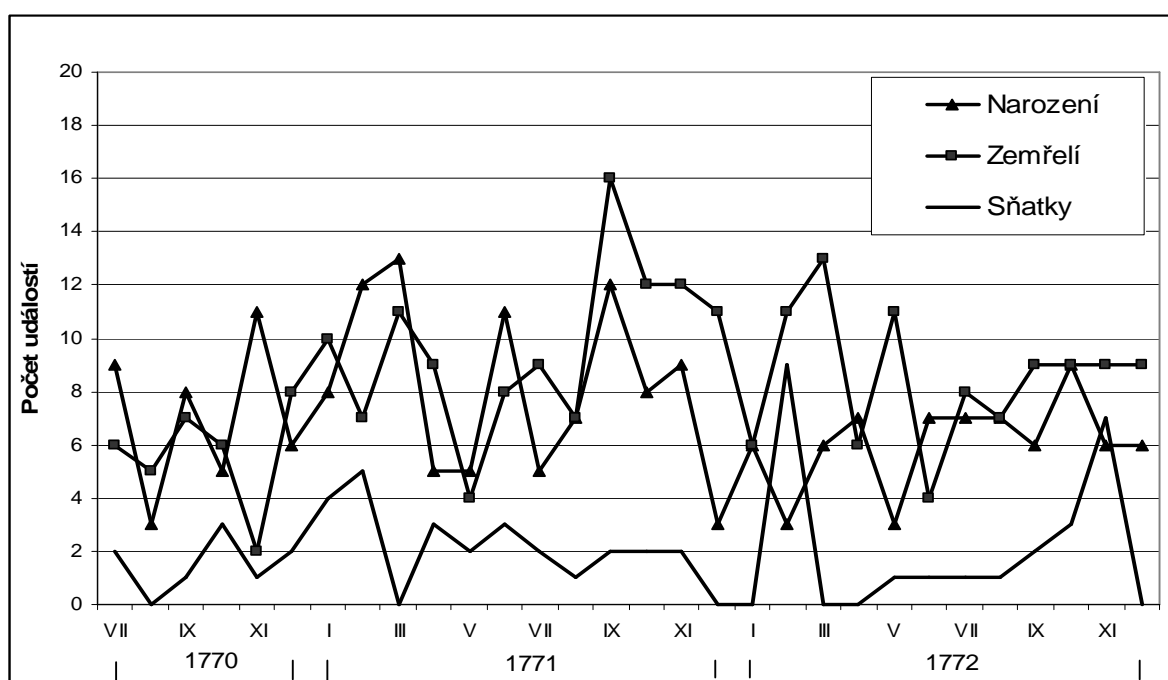
Hladomor 1771–1772

Vinou několika za sebou jdoucích neúrodných let se na počátku 70. let 18. století úmrtnost obyvatelstva v Čechách rychle zvedala. Lidé trpěli hladem a byli nuceni žít se nejrůznějšími náhražkami potravin, chlebem z mlýnských smetků, z rozemleté kůry stromů či ze žaludů, lesními

plodinami, kopřivami nebo i trávou. Následkem špatné stravy a následkem hladu vypukaly různé nemoci (spála, záškrť, chřipka, zápal plic, skvrnitý tyfus), které v oslabeném organismu nabyly rázu epidemie, k níž by za normální situace nedošlo.⁵⁵

Situace v pražské farnosti Panny Marie na Louži na přelomu let 1771 a 1772 sice nabyla charakteru demografické krize, ale podle matriční evidence patřila spíše k těm mírnějším. Výrazně více pohřbů se konalo v září 1771, v dalších měsících odpovídal počet zemřelých dvojnásobku průměrného měsíce. Oproti roku 1769 skonalo o dva roky později o 23 % více osob, zatímco v souhrnu za celou pražskou arcidiecézi šlo o nárůst o 110 %.⁵⁶

Graf 16. Přirozená měna obyvatelstva, farnost Panny Marie na Louži, červenec 1770 – prosinec 1772

⁵⁵ Lucie STEINBACHOVÁ, *Hladomor v letech 1771–1772*. In: *Demografie* 44, 2002, s. 191–193.

⁵⁶ Tamtéž.

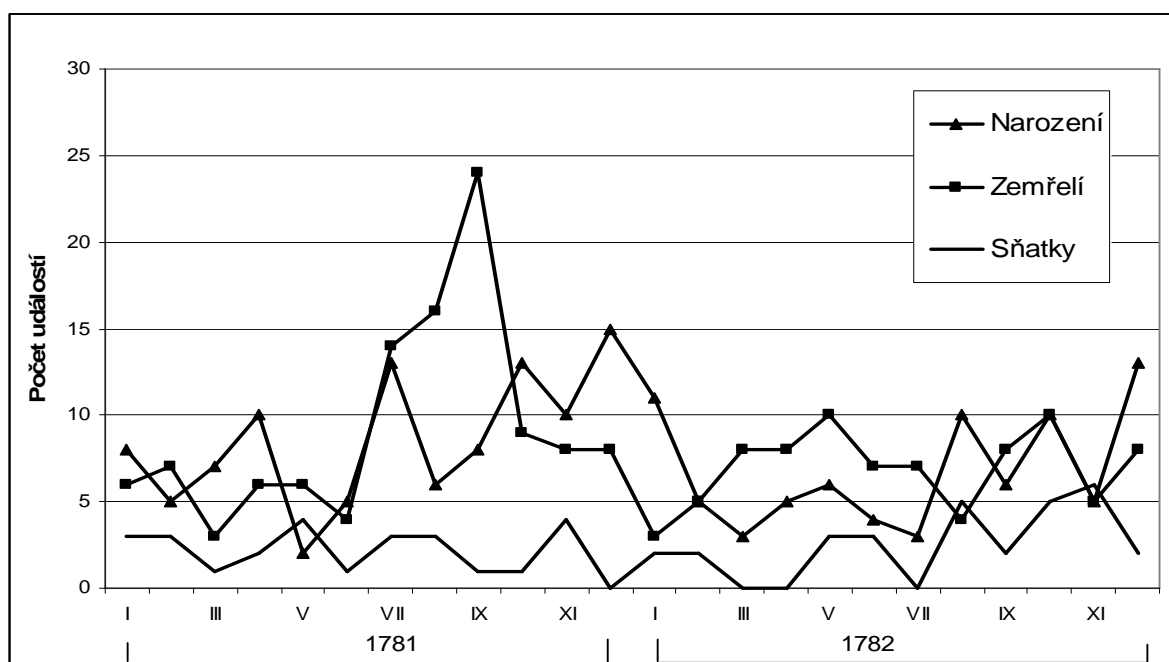
Nepříznivé životní podmínky měly za následek nižší počet sňatků, zejména v listopadu 1771, a malý počet narozených dětí v průběhu roku 1772.

Demografická krize 1781

První polovina roku 1781 se řadí k úmrtnostně příznivým obdobím. O to překvapivější je prudký nárůst počtu zemřelých v červenci. V srpnu pak počet zemřelých dosáhl dvojnásobku běžného měsíčního průměru, v září dokonce přesáhl trojnásobek. Jak rychle se úmrtnost zvedla, tak rychle zase poklesla. Poslední kvartál roku 1781 byl z hlediska počtu zemřelých průměrný.

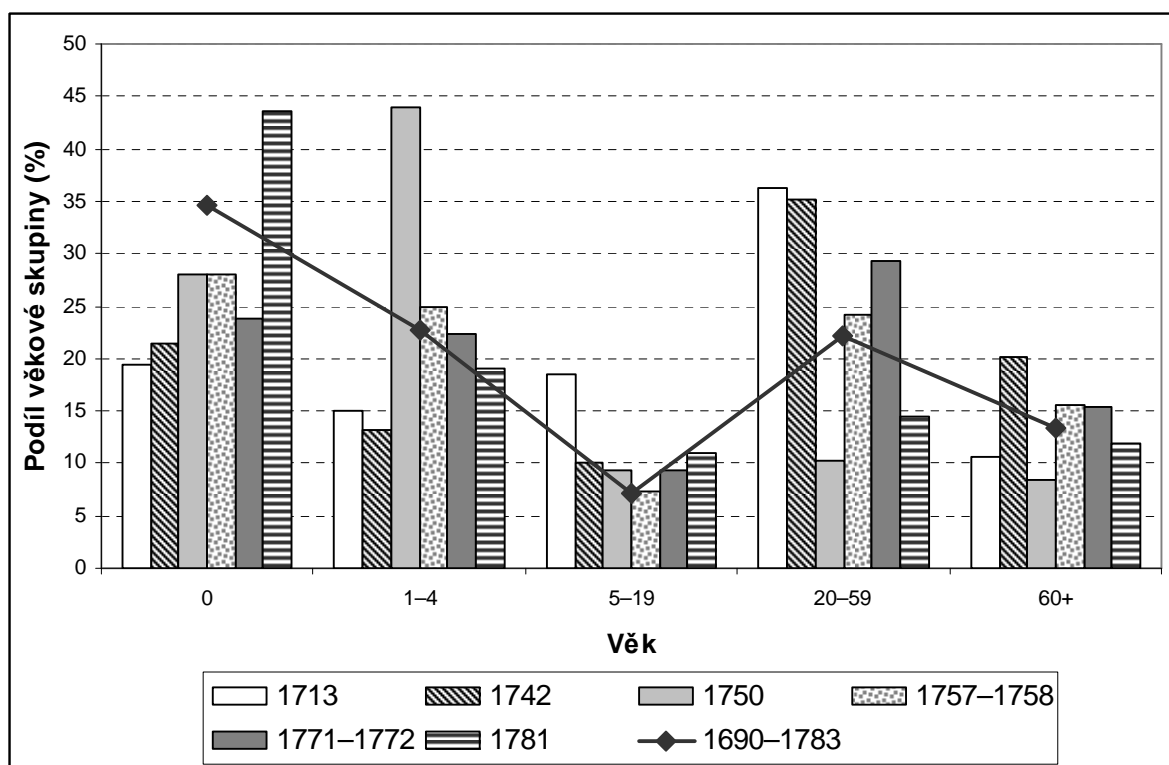
Jde o klasický průběh přirozené měny v době epidemie nemoci, která postihovala převážně dětskou složku populace. Kojenci do jednoho roku věku tvořili 44 % všech zemřelých. Nedošlo tedy k omezování sňatečnosti a naopak po odeznění krize se projevil růst porodnosti.

Graf 17. Přirozená měna obyvatelstva, farnost Panny Marie na Louži, leden 1781 – prosinec 1782

Vývoj přirozené měny populace v průběhu demografické krize byl ovlivněn zejména tím, jaké věkové skupiny zvýšená úmrtnost postihovala. V zásadě lze rozlišit dvě varianty. Postihovala-li zvýšená úmrtnost zejména dospělou složku populace, bylo možné očekávat nižší počet sňatků a po jisté době možná i porodů. Umírali-li ve větší míře spíše kojenci a děti, úroveň sňatečnosti se příliš neměnila. Po skončení takové krize naopak často rostla porodnost. Bylo prokázáno, že při úmrtí kojence další dítě přicházelo na svět dříve než obvykle.⁵⁷ V důsledku ztráty dočasné neplodnosti kojící ženy se zkracovaly běžné meziporodní intervaly.

Graf 18. Věková skladba zemřelých v obdobích zvýšené úmrtnosti, farnost Panny Marie na Louži, 18. století

⁵⁷ Srov. L. DUŠEK, *Obyvatelstvo Budyně...*, s. 220.

Do první skupiny se řadí demografická situace ve farnosti Panny Marie na Louži v roce 1713, 1742 a 1771–1772. Do druhé rok 1750 a 1781, kdy je zřejmé, že populaci staroměstské farnosti postihla epidemie blíže neznámé dětské (resp. kojenecké) nemoci lokálního charakteru. Věková skladba zemřelých v letech 1757–1758 se od struktury zjištěné pro celé sledované období příliš nelišila. Byl zaznamenán jen mírně nižší podíl zemřelých kojenců, způsobený menším počtem narozených dětí.

Zajímavým způsobem rozšiřuje informaci o skladbě zemřelých v letech s vyšším počtem úmrtí index maskulinity ve vybraných věkových skupinách. Potvrzuje hypotézu, že během krizových let umíralo více žen. Ty přicházely do styku s nemocnými častěji než muži, neboť pečovaly o své nemocné blízké, a tak se snáze nakazily.

Tabulka 10. Podíl zemřelých (%) starších 20 let z úhrnu zemřelých podle pohlaví, farnost Panny Marie na Louži, 18. století

Věk	1713		1742		1757 – 1758		1771 – 1772	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
20 – 59 let	38,2	34,5	37,5	33,7	21,6	27,1	27,5	31,4
60+ let	9,1	12,1	15,6	23,2	9,6	22,4	11,9	19
50+ let	16,4	20,7	23,4	34,7	15,2	28	21,1	28,6
Celkem	47,3	46,6	53,1	56,9	31,2	49,5	39,5	50,4

Počet obyvatel a přirozený přírůstek

Každoroční přesný stav počtu obyvatel v období před zavedením celostátní statistiky, který by umožnil podrobněji a lépe poznat demografické chování (výpočtem intenzity daného jevu v čase), zpravidla neznáme. K určitému datu jej zachycují soupisy, většinou církevní povahy, i ty však byly prováděny nepravidelně. Pro 2. polovinu 17. století je důležitým pramenem pro odhad velikosti populace Soupis

obyvatelstva podle víry z roku 1651, pro pražská města se ale nedochoval.

Pro pražskou arcidiecézi tak zůstávají nejdůležitějším zdrojem dat o počtu obyvatelstva zpovědní seznamy, které jsou částečně zpřístupněny v Šimákově edici⁵⁸, pro pražská města od roku 1743. Seznamy bohužel nezachycují veškeré obyvatelstvo, neboť z povinnosti přijít ke zpovědi byly vyňaty malé děti do 10–12 let. Ty tvořily přibližně 30 % celkové populace. Naopak ke zpovědi se mohli dostavit i lidé z jiné farnosti, přechodně zde pobývající, čímž by se četnost populace nadhodnotila. V případě města jako je Praha, které se členilo do třiceti farních obvodů, mohlo být „přespolních“ osob ve zpovědní seznamech poměrně dost. I když na druhou stranu lidé jistě preferovali účast u zpovědi svého vlastního kněze. Lucie Steinbachová údaje o počtu obyvatel ve zpovědních seznamech a v matrikách farností vzájemně porovnávala. Zjistila, že v případě farnosti u Panny Marie na Louži vykazují matrika a seznamy vzájemně jen relativně malé odchylky.⁵⁹

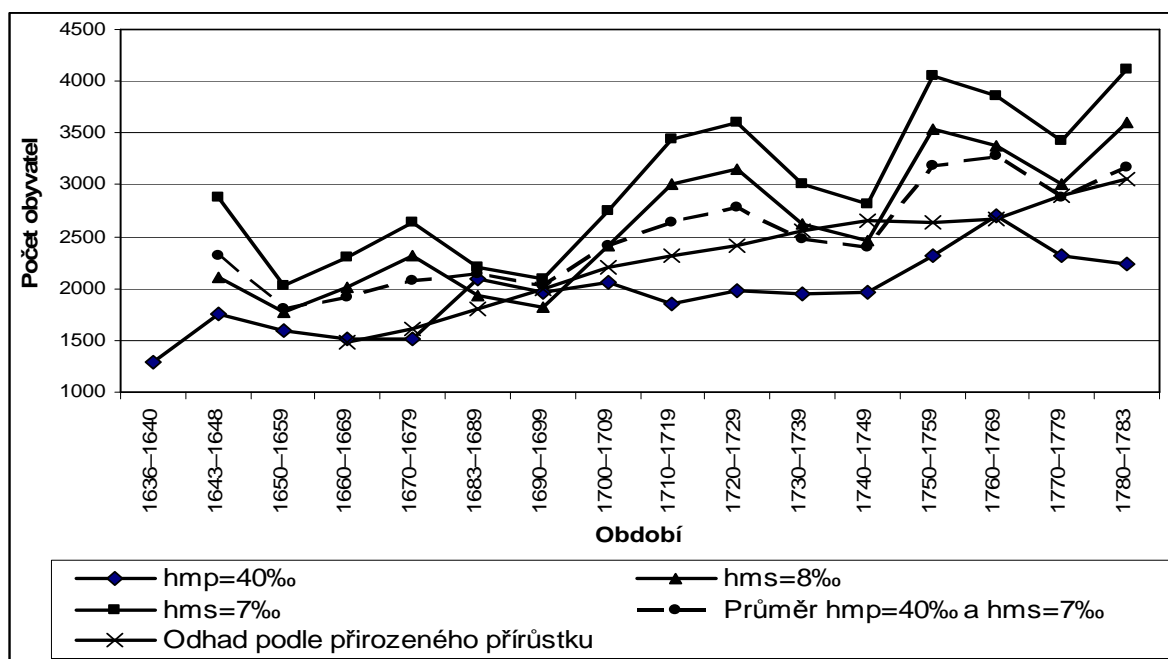
Počet obyvatel určitého území tedy lze při neexistenci úplného soupisu alespoň odhadovat, a to dvěma metodami. Zpětná projekce spočívá v tom, že od známého počtu obyvatel na konci sledovaného období (použije se např. výsledek prvních celozemských sčítání) se odečítá přirozený přírůstek jednotlivých období zjištěný z matriční evidence. Postupně se tak získává počet obyvatel v předchozím časovém úseku. V této práci bylo využito druhé možné metody, kdy se velikost populace odhaduje pomocí koeficientů, odvozených z úrovně přirozené měny obyvatelstva.

⁵⁸ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1678–1725*. Praha 1909–1938.

⁵⁹ Lucie STEINBACHOVÁ, *Ke kritice spolehlivosti zpovědních seznamů pražské arcidiecéze*. In: HD 23, 1999, s. 146.

V populaci před demografickým přechodem platilo, že se na 1 000 obyvatel rodilo asi 40–45 dětí za rok a uzavřelo 7 až 8 sňatků. Poněvadž Panna Marie na Louži byla farností městskou, uvažujeme spíše nižší úroveň reprodukce⁶⁰: hrubou míru porodnosti 40 ‰, hrubou míru sňatečnosti 7 ‰. Nutným předpokladem kvalitního odhadu je uzavřenost populace, žádné větší migrace části obyvatelstva. V případě vysoce imigrační Prahy to bohužel nelze zajistit. Další scénář vývoje počtu obyvatel farnosti v 18. století byl vytvořen na základě předpokládané dvou tisícové četnosti populace na konci 17. století a hodnot přirozeného přírůstku z matriční evidence.

Graf 19. Odhad početnosti populace, farnost Panny Marie na Louži, 17. a 18. století

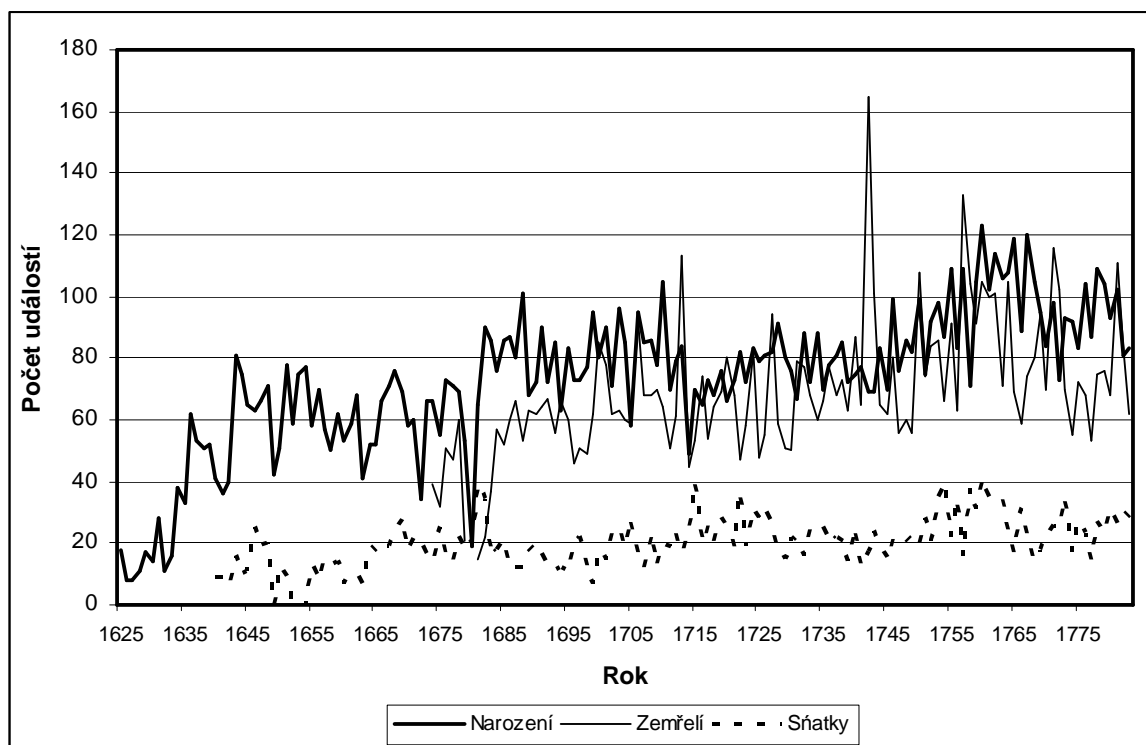
Z vypočtených hodnot (Graf 19) bylo zjištěno, že v polovině 17. století žilo ve farnosti Panny Marie na Louži

⁶⁰ Ve městech zůstávalo neprovdáno vyšší procento žen než na venkově, šlo zejména o děvečky a pomocnice v městské domácnosti.

přibližně 1 700 až 1 800 osob. Ve 2. polovině tohoto století rostla sledovaná populace jen mírně, do počátku 18. století nabyla na 2 000 osob. V 18. století byl růst obyvatel rychlejší s výjimkou období 40. až 60. let, kdy byl vzestup zpomalen válečnými konflikty. Na konci své existence farnost Panny Marie na Louži zahrnovala něco málo přes 3 tisíce osob.

Předpoklad hrubé míry porodnosti 40 ‰ nejpravděpodobnější odhad početnosti populace podhodnocuje, hrubé míry sňatečnosti jej naopak nadhodnocují. V 50. a 60. letech 18. století se vývoj jednotlivých scénářů liší nejvýrazněji: zatímco podle odhadů odvozených z koeficientů počet obyvatel prudce vzrostl, hodnoty přirozeného přírůstku tomu neodpovídaly. Období sedmileté války bylo tedy pravděpo-

Graf 20. Přirozená měna obyvatelstva, farnost Panny Marie na Louži, 1625–1783

dobně érou vyšší migrace do měst. Populace nabývala na velikosti spíše imigrací než měnou přirozenou.

Ve většině sledovaných let počet narozených přesáhl počet zemřelých. Záporný vitální index (přirozený úbytek) byl zaznamenán sedmnáctkrát a většinou jen nepatrný. Významnější byl pouze pro rok 1742, v období demografické krize, kdy farnost ztratila přirozenou měnou 96 osob.

Závěr

Studium přirozené měny obyvatelstva v předstatistickém období s sebou přináší řadu úskalí. Předně neznáme přesný počet obyvatel, a tak, vyjma kojenecké úmrtnosti, není možné založit poznatky na intenzitách jednotlivých demografických procesů. Musíme se spokojit s analýzou vývoje počtu událostí, sezónním rozložením, pohlavní a věkovou strukturou narozených a zemřelých.

Navíc, zvláště u městských farností, si nejsme sto procentně jisti, že se všechny registrované události týkaly trvale bydlících farníků, resp. zda byly zachyceny úplně. Lidé se mohli dostavit ke sňatku, dát pokřtít dítě či být pohřbeni i v jiné (nejen sousední) farnosti. Naopak, kněz zapisoval do matriky i určitý díl událostí, které patřily do života „ne domácích“ obyvatel. Při zpracování církevních matrik je nutno předpokládat, že se tyto dva jevy vzájemně kompenzují. Není však vyloučeno, že v některých letech došlo tímto způsobem ke zkreslení hodnot ukazatelů demografické reprodukce.

Údaje o demografických procesech byly získány z matričních knih, vedených duchovními u Panny Marie na Louži od roku 1625. Časté výpadky evidence však zcela znemožnily poznat populaci 1. poloviny 17. století a omezily i podrobnost sledování v druhé půli století. Ani tato matrika tedy nepomohla upřesnit rozsah morové epidemie

let 1679–1680 a její dopad na demografickou strukturu a chování populace.

Také v průběhu analýzy 18. století bylo nejvíce problémů způsobeno nedokonalostí soudobého záznamnictví. Chyba mohla nastat na straně faráře, časté bylo i vědomé zkreslování ze stran samotných obyvatel. Docházelo také k zatajování mrtvě narozených dětí a k hlášení jich jako živě narozených, aby mohl být ještě proveden křest.⁶¹ Nelegitimní děti a jejich matky byly v době vrcholného baroka vystaveny tvrdému odsouzení jak ze strany církve, tak ze strany společnosti, a tak se nelze divit malému počtu záznamů o nemanželských potomcích v matrikách křtů. Při zpracování matriky zemřelých působil komplikace způsob zápisu věku při úmrtí, zejména v případě kojenců a mladších dětí. Často byl uváděn slovním popisem okolností úmrtí, někdy ani tak ne. Díkce zápisu se navíc v průběhu let měnila. Při komentáři výsledků je nutné mít výše uvedené skutečnosti na paměti. Je zřejmé, že některá data nelze považovat za zcela odpovídající skutečné situaci ve farnosti (zvláště v období 40. let 18. století).

Zjištěná data ve většině případů korespondují s údaji publikovanými v dosud zpracovaných historicko-demografických studiích. Srovnání výsledků s jinými farnostmi v Praze potvrdilo, že na krátké vzdálenosti se v této době neprojevovaly větší rozdíly ve vývoji obyvatelstva. Porovnání s daty venkovských oblastí naznačilo rozdíly v charakteru reprodukce mezi městy a venkovem.

V průběhu 17. a 18. století měl charakter reprodukce pražské staroměstské populace intenzivní ráz. Úroveň porodnosti byla velmi vysoká (téměř 40 ‰), k uvědomělému

⁶¹ Jan Křtitel STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*. Praha 1971, s. 47–48.

omezování velikosti rodiny docházelo, jestli vůbec, jen v malém rozsahu. Za celé období připadlo v průměru 105 živě narozených chlapců na 100 dívek. Pět procent pokřtěných dětí mělo svobodnou matku. Mrtvorozenost byla odhadnuta na 17 až 27 ‰.

Také úmrtnost byla na vysoké úrovni. Za hlavní příčiny nízkého průměrného věku při úmrtí lze považovat časté infekční nemoci, nedostatečnou hygienu, nízkou odolnost organismu důsledkem málo vydatné stravy, špatnou péči o těhotné a rodičky, nadměrné zatěžování dětského organismu prací atd. Přes polovinu všech zemřelých tvořily děti do 4 let věku, třetina zemřelých se nedožila ani jednoho roku. Kojenecká úmrtnost dosahovala necelých 300 ‰, ale v některých letech převýšila i hranici 400 ‰.

Z dlouhodobého hlediska přesto platil pro sledovanou populaci početní růst. Zatímco na konci 17. století žily ve farnosti Panny Marie na Louži přibližně 2 tisíce osob, při jejím zrušení přišlo o svého faráře něco přes 3 tisíce obyvatel. Přirozený přírůstek v 18. století tedy činil přibližně 11 osob ročně. Při kláním se proto k obdobným závěrům, že 18. století je možno považovat za období rychlého překonávání místních demografických krizí.

Demografické krize byly nejlépe postižitelné pomocí studia sezónního rozložení událostí do jednotlivých měsíců roku. Demografické krizi čelilo obyvatelstvo na Louži v letech 1742, 1757, 1771 / 1772 a 1781. Impulsem k jejímu propuknutí byla válečná situace, neúroda a hladomor či epidemie nemoci s velkou smrtností. Období demografických krizí potvrdilo, že počty narozených, sňatků a úmrtí byly v protostatistickém období ve vzájemných úzkých relacích.

Charakter sezónnosti se v průběhu času příliš neměnil. Nejvíce dětí se rodilo v prvních měsících roku, maximální

počty zemřelých vykazovaly měsíce letní. Nejnerovnoměrněji rozložené byly v průběhu roku sňatky. Jejich počet v jednotlivých měsících byl v Praze ovlivňován zejména církevními předpisy, méně již hospodářským cyklem. Minimum nových manželství vznikalo v březnu a prosinci, nejvíce v únoru nebo v listopadu.

Příloha 1: Přehled počtu narozených, sňatků, zemřelých a přirozeného přírůstku ve farnosti Panny Marie na Louži v letech 1660–1784

Rok	Narození	Sňatky	Zemřelí	Přir. přír.	Rok	Narození	Sňatky	Zemřelí	Přir. přír.
1660	53	7			1693	85	11	56	29
1661	59	10			1694	63	12	66	-3
1662	68	10			1695	83	11	60	23
1663	41	7			1696	73	21	46	27
1664	52	19			1697	73	22	51	22
1665	52	17			1698	77	12	49	28
1666	66	20			1699	95	7	62	33
1667	71	19			1700	80	18	85	-5
1668	76	24			1701	90	15	78	12
1669	69	28			1702	71	24	62	9
1670	58	18			1703	96	25	63	33
1671	60	22			1704	85	19	60	25
1672	34	20			1705	58	28	59	-1
1673	66	16			1706	95	16	92	3
1674	66	14	39	27	1707	85	12	68	17
1675	55	25	32	23	1708	86	23	68	18
1676	73	16	51	22	1709	78	13	70	8
1677	71	14	47	24	1710	105	20	64	41
1678	69	22	60	9	1711	70	19	51	5
1679	53	18	21	32	1712	79	24	61	18
1680	19	21			1713	84	17	113	-29
1681	65	39	15	50	1714	49	26	45	4
1682	90	34	22	68	1715	70	40	53	17
1683	86	16	37	49	1716	65	20	74	-9
1684	76	18	57	19	1717	73	26	54	19
1685	86	21	52	34	1718	68	21	64	4
1686	87	12	60	27	1719	76	28	69	7
1687	80	12	66	14	1720	66	26	80	-14
1688	101	12	53	48	1721	73	19	68	5
1689	68	17	63	5	1722	82	37	47	35
1690	72	20	62	10	1723	72	19	58	14
1691	90	17	64	26	1724	83	31	82	1
1692	72	13	67	5	1725	79	28	48	31

**Příloha 1: Přehled počtu narozených, oddaných,
zemřelých a přirozeného přírůstku ve farnosti Panny
Marie na Louži v letech 1660–1784**

dokončení

Rok	Naro- zení	Sňat- ky	Zem- řelí	Přir. přír.	Rok	Naro- zení	Sňat- ky	Zem- řelí	Přir. přír.
1726	81	32	55	26	1756	83	34	63	20
1727	82	26	94	-12	1757	109	16	133	-24
1728	91	19	59	32	1758	71	38	104	-33
1729	80	15	51	29	1759	105	31	91	14
1730	76	22	50	26	1760	123	41	105	18
1731	67	20	79	-12	1761	102	34	100	2
1732	88	16	77	11	1762	114	35	101	13
1733	72	25	68	4	1763	106	34	71	35
1734	88	25	60	28	1764	108	24	105	3
1735	70	25	66	4	1765	119	17	69	50
1736	78	20	77	1	1766	89	31	59	30
1737	81	22	68	13	1767	120	22	74	46
1738	85	21	73	12	1768	105	14	80	25
1739	72	14	63	9	1769	95	18	94	1
1740	75	25	87	-12	1770	84	22	70	14
1741	77	12	65	12	1771	98	26	116	-18
1742	69	17	165	-96	1772	73	25	102	-29
1743	69	24	101	-32	1773	93	35	70	23
1744	83	19	65	18	1774	92	17	55	37
1745	70	15	62	8	1775	83	27	72	11
1746	99	22	80	19	1776	104	23	68	36
1747	76	21	56	20	1777	87	15	53	34
1748	86	20	60	26	1778	109	27	75	34
1749	82	22	56	26	1779	104	23	76	28
1750	99	19	108	-9	1780	93	31	68	25
1751	75	28	74	1	1781	102	26	111	-9
1752	92	21	84	8	1782	81	30	83	-2
1753	98	34	86	12	1783	83	28	62	21
1754	87	40	66	21	1784	35	5	35	0
1755	109	22	91	18					

Summary

Demographical development of the parish of Virgin Mary in a Pool in Prague in the seventeenth and eighteenth century

The present study describes the demographic development of the parish of Virgin Mary in a Pool (Panna Marie na Louži) in the Old Town of Prague – parish located around the present-day Marian Square (Mariánské náměstí). It is based on the data drawn through the excerption of the registers of marriages, deaths and births, through the anonymous aggregative method.

Even though the first register was established already in the year 1625, the incomplete evidence of the sacraments does not enable the analysis of the demographic development in the first part of the 17th century. Only after the year 1690 it was possible to realize more reliable and more detailed analysis of demographic development that follows not only the absolute numbers of the events, but also the age and sex composition and the marital status. The research of seasonal distribution enabled to ascertain the years of demographic crises. Also a short case study focused on the frequency of the first names was realized. The study concludes with the year 1783; in May 1784 the parish was abolished within the frame of the reforms of the Emperor Joseph II.

The ascertained data in the majority of cases correspond to the data published in the historical-demographic studies. Natality was extremely high. Five percent of children were born out of wedlock in this parish. The stillbirth rate was

estimated at 17-27 ‰. The mortality was also very high. More than half of the deceased were children under the 4 years of age; one third of the deceased did not reach the first year of age. The infant mortality rate reached 291 ‰ in average, but surpassed 400 ‰ in some years.

However, in the long run the studied population was growing. While at the end of the 17th century there were about 2,000 persons living in the parish of Virgin Mary in a Pool, at the moment of its abolition there were more than 3,000 persons who lost their local priest. Therefore, the natural increase in the 18th century was about 11 persons per year.

The research of seasonal distribution enabled to ascertain the years of demographic crises. These occurred in the years 1742, 1757, 1771-1772 and 1781 in the parish of Virgin Mary in a Pool. The crisis incentives were wars, bad harvests and famines or epidemics of fatal diseases.

The seasonal distribution of natality did not change much through the time. The majority of children were born in the 1st months of the year. The highest number of deaths occurred in summer months. The least regular distribution was detected in the case of marriages. In Prague their numbers by month of year were especially influenced by ecclesiastical regulations, less by economic cycles. The least number of marriages was concluded in March and December, the highest in February and November.

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ FARNOSTI ZDECHOVICE V 18. STOLETÍ

Šárka Jirásková

Demographic development of the parish Zdechovice in the 18th century

Abstract:

The article focuses on the demographic development of the parish Zdechovice in the eighteenth century. On the basis of processing of parish registers it analyses the development of marriages, natality and mortality. The text is based on the research of 22 parish registers, processed through the method of anonymous aggregative excerption.

Historická demografie, 2009, 33, č. 1-2: 109-144

Key words: Historical demography, population development, nuptiality, natality, mortality

Contact: Šárka Jirásková, Spálená 123, Řečany nad Labem 533 13,
sarka.jir@seznam.cz

Úvod

Cílem této studie je podat analýzu přirozené měny obyvatelstva, tedy sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti, ve farnosti Zdechovice v 18. století, provést srovnání s jinými oblastmi a v případě výraznějších rozdílů se pokusit o výklad příčin těchto odlišností. Detailněji je pak rozebrána situace za hladomoru v letech 1771–1772.

Farnost Zdechovice se nachází ve východních Čechách, mezi tokem Labe a hřebenem Železných hor, přibližně sedm kilometrů západně od města Přelouč. Byla tvořena devíti

vesnicemi a jednou osadou, které měly v průběhu sledovaného období převážně zemědělský charakter. Zdechovice byly také centrem stejnojmenného panství, které svůj rozsah, na rozdíl od farnosti, měnilo podle majitelů.¹ Zvláštností dané oblasti byl vysoký počet tajných nekatolíků, kteří se po vydání tolerančního patentu z roku 1781 přihlásili k augšpurské nebo helvetské konfesi. Ve sledovaném období však byla narození všech dětí, sňatky, i úmrtí evidovány v katolických matrikách, takže složitá náboženská situace nijak neovlivnila evidenci přirozené měny.

Zvolený časový rozsah byl ovlivněn dostupností materiálů, která úzce souvisí se zřízením administratury ve Zdechovicích v roce 1689. Nejstarší dochovaná katolická matrika eviduje léta 1689–1696. Při studiu demografického vývoje farnosti Zdechovice jsem vycházela z 22 matrik, které zaznamenávají léta 1697–1803. Všechny tyto matriky jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Zámrsku ve sbírce matrik východočeského kraje. Ve čtyřech případech se jedná o matriky evidující všechna místa a knihy společně. V letech 1774 až 1784 a 1791–1803 byli odděleně zaznamenáváni narození, oddaní a zemřelí. V dalších devíti případech se jedná o matriky jednotlivých vsí z let 1784–1790, ve kterých jsou opět uváděni narození, oddaní a zemřelí společně. Zbylé tři knihy jsou nekatolické matriky reformovaného sboru ve Chvaleticích začínající rokem 1791; jedná se však pouze o výpis, jehož údaje jsou zároveň evidovány ve zdechovických katolických matrikách z let 1791–1803.

¹ Farnost Zdechovice byla tvořena vesnicemi Horušice, Chvaletice, Labětín, Morašice, Řečany, Spytovice, Telčice, Trnávka, Zdechovice a osadou Zbraněves. Rozsah farnosti a panství viz obr. 1.

Obrázek 1. Hranice farnosti a panství Zdechovice

Vedení matrik ve Zdechovicích významněji nevybočovalo z celozemského trendu.² Do roku 1770 se používal větný zápis se zvýrazněním nebo vypsáním místa, popř. úmrtního věku v matrice zemřelých. Do této doby byly velmi pečlivě vedeny matriky narozených, resp. křtěných, a zemřelých. Méně precizně byly evidovány sňatky, mnohdy chyběly základní informace, jako místo a údaje týkající se nevěsty. Po roce 1770 však kvalita záznamů stoupla, evidence byla vedena přehledně a z větší části úplně, údaje byly doplňovány do předem vytvořených matričních formulářů.

Sňatečnost

Prvním demografickým jevem, na který se v této studii zaměřuji, je sňatečnost, a to kvůli jejímu významu pro úroveň porodnosti, zvláště v období, kdy reprodukce obyvatelstva probíhala v rozhodující míře v manželství. Soustředila jsem se na dva důležité faktory ovlivňující plodnost žen – sňatkový věk a četnost druhých a dalších sňatků, ty však bylo možno detailněji studovat pouze v letech 1785–1799.

V průběhu sledovaného období 1700–1799 bylo ve zdechovické farnosti uzavřeno 1857 sňatků, což představuje průměrně 18,6 sňatků ročně.³ Průměrný počet sňatků může být však trochu zavádějící, jak je patrné při dalším rozboru sňatečnosti v této farnosti. Mezi faktory ovlivňující vývoj sňatečnosti patří skladba populace podle pohlaví a věku, které jsou výrazně podmíněny materiálními podmínkami života (války, krize, životní úroveň, bytové poměry) a zvyklostmi.⁴

² Eduard MAUR, *Základy historické demografie*. 2. vydání. Praha 1983; Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*. In: Sborník archivních prací 20, 1970, č.2, s. 425 až 457.

³ Podrobně jsou data o počtech sňatků v letech 1700–1799 uvedena v příloze číslo 1.

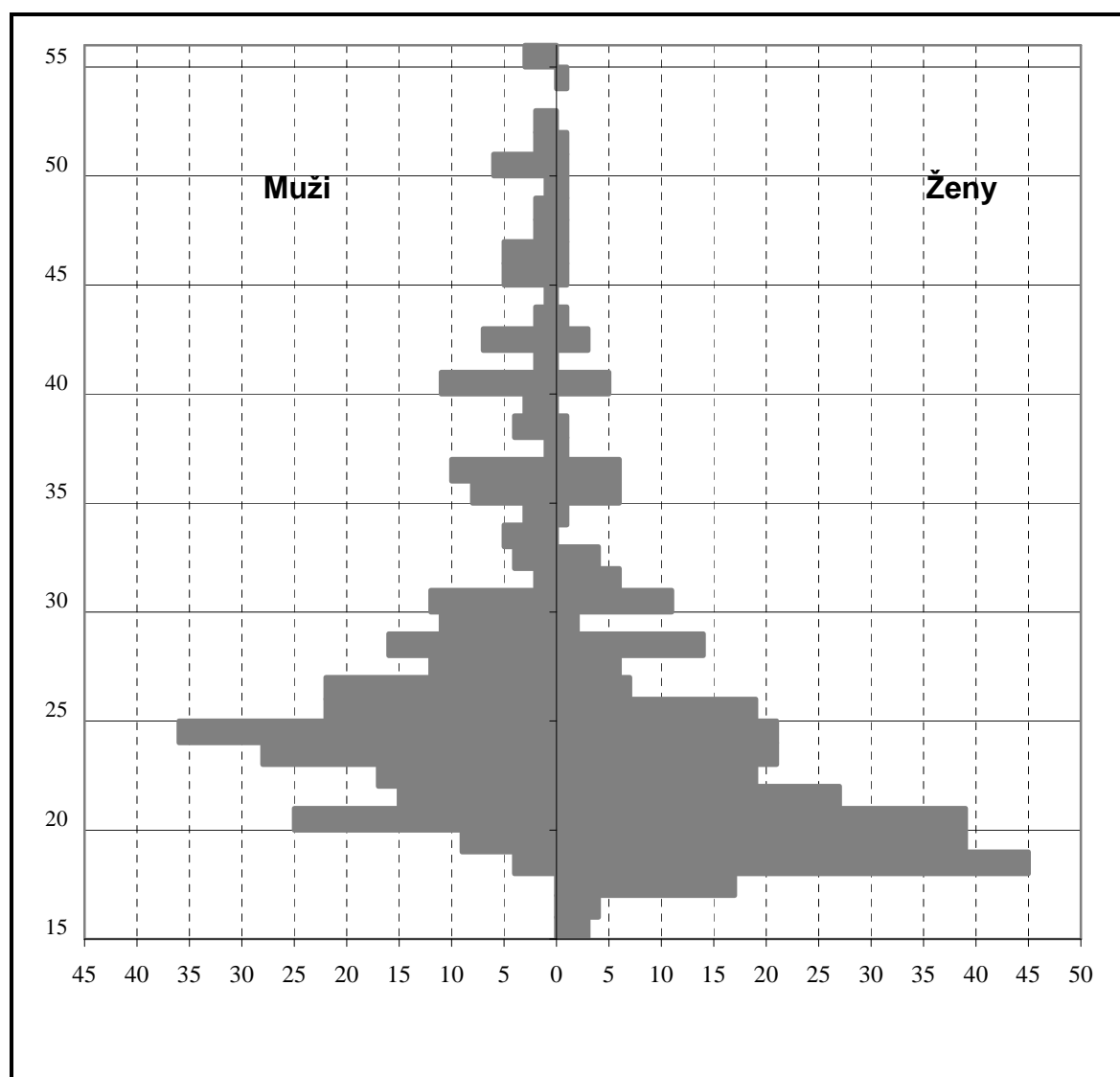
⁴ Eduard MAUR, *Základy ...*, s. 119.

Sňatkový věk

Údaje o sňatkovém věku se ve sledovaných matrikách začínají objevovat v roce 1784. Od roku 1785 je věk udán ve všech případech, vyloučit však nemůžeme chyby faráře při zapisování věku nebo záměrně nesprávně udávaný věk snoubenců.

Obecně lze říci, že do poloviny 19. století, kdy se stalo povinností předkládat křestní list, často docházelo k zaokrouhlování věku či příklonu k číslům končících na sudé číslice. Ve zdejší farnosti nelze však tento trend zcela potvrdit. U ženichů

Graf 1. Rozdělení věku snoubenců ve farnosti Zdechovice, 1785–1799

se tyto tendence vyskytují; u nevěst, kde však sňatkový věk byl podstatně nižší a tedy i rozložení sňatků nerovnoměrnější, se tento trend většinou neprojevuje.

Tabulka 1. Průměrný sňatkový věk ve farnosti Zdechovice, 1785–1799

Období	První sňatky		Opakované sňatek		Celkem	
	ženiši	nevěsty	ženiši	nevěsty	ženiši	nevěsty
1785–1789	26,4	21,86	42,8	36,6	31,6	23,9
1790–1794	25,8	23,2	46,7	36,1	31,5	25,
1795–1799	25,3	22,7	44,9	32,1	30,4	23,9

Při pohledu na průměrný sňatkový věk v letech 1785 až 1799 je patrné, že zatímco věk ženichů vstupujících do prvního manželství klesal, u nevěst došlo k vzestupu a poté k mírnému poklesu. Zcela naopak tomu však bylo při opakovaném sňatku. Nejnižším věkem mužů vstupujících do prvního manželství bylo 18 let. U dívek byl tento věk podstatně nižší. Nejmladší nevěsty uzavíraly sňatek v 15ti letech; jednalo se však pouze o tři sňatky v letech 1792, 1795, 1797.

Tabulka 2. Věk při prvním sňatku podle pohlaví a věkových skupin ve farnosti Zdechovice, 1785–1799

Věk	Ženiši						Nevěsty					
	178 –1789		1790–1794		1794–1799		1785–1789		1790–1794		1794–1799	
	p.	%	p.	%	p.	%	p.	%	p.	%	p.	%
15–19	2	2,8	4	5,3	7	7,9	38	40,8	27	29,7	53	46,9
20–24	36	50,0	36	47,4	41	46,1	40	43,0	40	43,9	39	34,5
25–29	22	30,5	25	32,9	32	35,9	12	12,9	15	16,5	11	9,7
30–34	9	12,5	6	7,9	4	4,5	1	1,1	5	5,5	6	5,3
35–39	1	1,4	4	5,3	3	3,4	1	1,1	2	2,2	2	1,8
40–44	2	2,8	1	1,3	2	2,2	1	1,1	–	–	2	1,8
45–49	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1,1	–	–
50–54	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1,1	–	–
55–60	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
60 +	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Celkem	72	100,0	76	100,0	89	100,0	93	100,0	91	100,0	113	100,0

p. = počet

Věk nevěsty je důležitým demografickým údajem, protože ovlivňuje dobu strávenou v manželství a následně i dobu, po kterou přicházely děti na svět. Během 18. století se nevěsty v celozemském průměru nejčastěji vdávaly mezi dvaceti a dvaceti pěti lety, u mužů býval tento věk o čtyři až pět let vyšší.⁵

V letech 1785–1799 byl ve zdechovické farnosti nejčastější věk ženichů, kteří uzavírali první sňatek, 20–24 let (47,7 %). U nevěst nebyl při prvním sňatku výraznější rozdíl mezi věkovou skupinou 15–19 (39,7%) a 20–24 (40%).

Další důležitou charakteristikou je věkový rozdíl mezi snoubenci. Ve sledovaném období zcela převažovaly sňatky, kde byli starší muži než ženy. Tato skupina představovala 84,9% všech sňatků. Největší věkový rozdíl mezi ženichem a nevěstou byl evidován v roce 1785, a to rovných 40 let. Tento případ však představuje výrazný extrém. Menší skupinu sňatků tvořily páry, kde starší ze snoubenců byla nevěsta. V těchto případech šlo z větší části o rozdíly jednoho roku a celkově na tuto skupinu připadalo 8,3% sňatků. Největší věkový rozdíl v této skupině dosahoval oproti prvnímu případu pouhých 14 let. Zbýlých 6,8% tvořily sňatky snoubenců ve stejném věku.

Přitom je vidět postupné snižování rozdílu věku manželů. Zatímco v letech 1785–1789 rozdílu 1–4 let dosahovalo jen 37,9% párů, v letech 1795–1799 to bylo již 53,1% snoubeneckých dvojic.

Pokud se zaměříme na věkové rozdíly pouze vdovců a vdov vstupujících do dalšího sňatku, situace je poněkud jiná. V případě sňatku vdovce se svobodnou ženou byla naprostá většina mužů starších. Nejčastějším věkovým rozdílem u těchto snoubenců bylo 15–19 let. Druhým nejčastějším ty-

⁵ *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999.

Tabulka 3. Věkové rozdíly při sňatku obou svobodných snoubenců ve farnosti Zdechovice, 1785–1799

Věkový rozdíl	Období					
	1785–1789		1790–1794		1795–1799	
	počet	%	počet	%	počet	%
Muži starší celkem	59	85,5	57	80,2	75	92,6
Z toho nad 20 let	1	1,4	1	1,4	–	–
15–19	2	2,9	–	0,0	–	–
10–14	7	10,1	7	9,9	9	11,1
5–9	23	33,3	14	19,7	23	28,4
1–4	26	37,9	35	49,3	43	53,1
Stejný věk	5	7,25	7	9,9	3	3,7
1–4	4	5,8	5	7,0	3	3,7
5–9	1	1,4	2	2,8	–	–
10–14	–	–	–	–	–	–
15–19	–	–	–	–	–	–
nad 20 let	–	–	–	–	–	–
Ženy starší celkem	5	7,2	7	9,9	3	3,7
Úhrnem	69	100,0	71	100,0	81	100,0

Tabulka 4. Věkový rozdíl při druhém a dalším sňatku ve farnosti Zdechovice, 1785–1799

Věkový rozdíl	Vdovec – svobodná		Svobodný – vdova		Vdovec – vdova	
	počet	%	počet	%	počet	%
Muži starší celkem	65	92,9	7	31,8	22	88,0
Z toho nad 25 let	13	18,6	–	–	6	24,0
20–24	9	12,9	–	–	2	8,0
15–19	20	28,6	–	–	3	12,0
10–14	13	18,6	2	9,1	3	12,0
5–9	5	7,1	–	–	3	12,0
1–4	5	7,1	5	22,7	5	20,0
Stejný věk	4	5,7	1	4,6	3	12,0
1–4	–	–	8	36,4	–	–
5–9	–	–	3	13,6	–	–
10–14	1	1,4	3	13,6	–	–
15–19	–	–	–	–	–	–
20–24	–	–	–	–	–	–
Nad 25 let	–	–	–	–	–	–
Ženy starší celkem	1	1,4	14	63,6	–	–
Úhrnem	70	100	22	100	25	100

pem při opakovaných sňatcích byly sňatky vdovců a vdov. Ve sledovaném období se na zdejší farnosti nevyskytl případ vyššího věku vdovy než vdovce a věkový rozdíl velmi často přesahoval hranici 25 let. Nejméně početnou skupinou byly sňatky vdov a svobodných ženichů. Ve více než 60 % případů byla nevěsta starší než ženich, věkový rozdíl byl však nejčastěji v rozmezí jednoho až čtyř let.

Rodinný stav

Již z předchozího textu je patrné, že převážná část sňatků byla uzavírána mezi svobodnými snoubenci. Vývoj v letech 1785 až 1799 dokazuje nadále vzestupný trend zastoupení těchto sňatků.

Tabulka 5. Snoubenci podle rodinného stavu ve farnosti Zdechovice, 1784–1799

Období	Svobodný – svobodná		Vdovec – svobodná		Svobodný – vdova		Vdovec – vdova		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1785–1789	69	31,2	25	35,7	9	41,0	8	32,0	111	100
1790–1794	71	32,1	23	32,9	6	27,2	7	28,0	107	100
1795–1799	81	36,7	22	31,4	7	31,8	10	40,0	120	100
Celkem	221	65,4	70	20,7	22	6,5	25	7,4	338	100

Téměř ze tří čtvrtin vdovci uzavírali sňatek se svobodnou ženou. Od nevěsty se očekávalo převzetí role matky, měl-li vdovec z prvního manželství děti, a díky výrazně nižšímu věku také vyšší pracovní nasazení. Manžel mohl očekávat věno bez závazků vůči dětem z předchozího manželství.

Výrazně nižší šanci na další sňatek měly vdovy; ovdovělá žena se obvykle znovu provdala, jen ovdověla-li relativně mladá; pak měla poněkud výhodnější sociální postavení, což však prameny zkoumat neumožňovaly.

Porodnost

Dalším sledovaným demografickým jevem je porodnost, která společně s úmrtností rozhoduje o tempu růstu populace. Historickodemografický výzkum se obvykle omezuje pouze na studium živorodosti, která zahrnuje pouze živě narozené děti.⁶ Ve sledovaném období nebyly ve farních matrikách ve Zdechovicích mrtvě narozené děti téměř vůbec zapisovány,⁷ proto výzkum mrtvorozenosti není možný.

V letech 1700–1799 se ve farnosti Zdechovice narodilo 9203 dětí. V 53 případech se jednalo o narozené v místech spadajících pod jinou farnost, avšak patřící z větší části na území panství Zdechovice. Vzhledem k možnosti opačné situace, kdy děti patřící do zdejší farnosti mohly být zaznamenány v matrikách jiných farností, ponechala jsem je ve sledovaném souboru narozených.

Tabulka 6. Zastoupení narozených podle pohlaví ve farnosti Zdechovice, 1700–1799

Období	Chlapci		Dívky		Celkem
	počet	%	počet	%	
1700–1709	330	52,6	297	47,4	627
1710–1719	403	52,2	369	47,8	772
1720–1729	466	53,6	403	46,4	869
1730–1739	443	49,8	446	50,2	889
1740–1749	424	50,4	417	49,6	841
1750–1759	475	49,4	486	50,6	961
1760–1769	541	50,3	535	49,7	1076
1770–1779	543	52,9	483	47,1	1026
1780–1789	545	51,2	520	48,8	1065
1790–1799	553	51,3	524	48,7	1077
Celkem	4723	51,3	4480	48,7	9203

⁶ Vladimír SRB, Milan KUČERA, Ladislav RŮŽIČKA. *Demografie*. Praha 1971. s. 254.

⁷ Ve sledovaném období bylo zaznamenáno pouze 9 mrtvě narozených dětí.

V uvedeném období se narodila 103 dvojčata. Ve 40 porodech se jednalo o smíšený pár, ve 33 o dvě děvčátka a ve 30 případech o dva chlapečky. Trojčata a vícercata se na zdejší farnosti během sledovaného období neobjevila ani jednou.

Poměr pohlaví byl 51,3% chlapců ku 48,7% dívek. Tento poměr pak nepřímo dokládá úplnost matriční evidence a také správnost uvádění pohlaví. Pouze ve dvou dekádách se vyskytl větší počet děvčátek než chlapců.

Na jeden rok tedy připadalo 92 narozených. Pomalý růst počtu narozených v první polovině století byl vystřídán ve zdechovické farnosti vzestupem a mírnou stagnací v polovině druhé; celkově lze říci, že od padesátých let 18. století došlo k nárůstu počtu narozených. Celozemský vývoj porodnosti však vypadal poněkud jinak. Během 18. století se počty narozených v průměru zvyšovaly, zvláště zřetelný je tento jev v prvním třicetiletí. Následná stagnace spojená s mírným poklesem pokračovala až do poloviny 40. let 18. století. Vzestupný vývoj porodnosti byl v 70. letech opět vystřídán stagnací, která trvala takřka do konce 18. století. Přesto však byl v této době zaznamenán zhruba šedesátiprocentní průměrný nárůst počtu narozených oproti počátku století.⁸ Pro specifický vývoj ve Zdechovicích lze obtížně najít vysvětlení bez podrobnějšího rozboru soudobě hospodářské situace.

Dalším zkoumaným jevem, který lze ze zpracovaných materiálů vysledovat, je vývoj počtu dětí na sňatek. V průběhu 18. století ve farnosti Zdechovice docházelo k postupnému zvyšování počtu narozených, který však ne vždy korespondoval s vývojem počtu sňatků. Na jeden sňatek připadalo v průměru 4,95 dětí. Vzhledem k dlouhodobě velmi nízkým počtům dětí zplozených mimo manželství lze tento

⁸ *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999.

údaj považovat za odpovídající průměrnému počtu dětí ve zdechovických rodinách v 18. století.

Na první pohled zaujme vysoký počet uzavřených sňatků v letech 1750–1759, který podstatně snížil průměrný počet dětí na sňatek pod dlouhodobý průměr. Pravděpodobně souvisel s tím, že se farnost nalézala poblíž území, kde během sedmileté války operovaly vojenské sbory; odpovídal by tomu i vysoký počet zemřelých: vyšší počet sňatků tak mohl být způsoben jednak četnějšími sňatky ovdovělých osob, z jejichž manželství se již nemuselo narodit tolik dětí, jako z manželství mladších lidí, a také sňatků průchozích, např. vojáků. V 50. letech bylo dosaženo také vůbec nejmenšího přirozeného přírůstku.

Tabulka 7. Počet dětí na sňatek ve farnosti Zdechovice, 1700–1799

Období	Počet narozených	Počet sňatků	Počet dětí na sňatek
1700–1709	627	117	5,4
1710–1719	772	170	4,5
1720–1729	869	162	5,4
1730–1739	889	150	5,9
1740–1749	841	177	4,8
1750–1759	961	230	4,2
1760–1769	1076	194	5,5
1770–1779	1026	207	4,9
1780–1789	1065	223	4,8
1790–1799	1077	227	4,7
Celkem	9203	1857	4,95

Nemanželské děti

V průběhu sledovaného období bylo zaevidováno narození 172 nelegitimních dětí, tedy dětí, jejichž rodiče nebyli v době narození dítěte oddáni. V 88 případech se jednalo o chlapce, v 84 o děvčátko. Z celkového počtu 9203 narozených dětí tedy nemanželské děti představovaly pouze 1,9 %.

Tento stav plně odpovídá poměrům pro 18. století, kdy podíl nemanželských dětí činil celozemsky 1–2 % a teprve přelom 18. a 19. století znamenal v tomto jevu značnou změnu.⁹

Tabulka 8. Počet a podíl dětí narozených mimo manželství z úhrnu narozených ve farnosti Zdechovice, 1700–1799

Období	Celkový počet narozených	Děti narozené mimo manželství	
		počet	podíl z úhrnu v %
1700–1709	627	5	0,8
1710–1719	772	33	4,3
1720–1729	869	2	0,2
1730–1739	889	11	1,2
1740–1749	841	11	1,3
1750–1759	961	17	1,8
1760–1769	1076	40	3,7
1770–1779	1026	16	1,6
1780–1789	1065	18	1,7
1790–1799	1077	19	1,8
Celkem	9203	172	1,9

Situace nelegitimních dětí a jejich matek byla velmi ovlivněna církevními a právními postihy. Z pohledu církve se jednalo o morální úpadek, protože děti mohly vzejít pouze z legitimního sňatku; v případě světské moci pak o ekonomické hledisko, protože se zvyšoval počet nezajištěných dětí. Svobodné matky, které byly po zjištění těhotenství vyřazeny ze společenského života a v kostele měly vyhraněné místo, se mohly obávat i tělesných trestů. Situace se změnila až za vlády Josefa II., který v roce 1788 zrušil pranýře a celkově se snažil zlepšit podmínky pro svobodné matky.¹⁰ Narozené děti pak neměly stejná práva jako děti narozené v manželství, nepřijí-

⁹ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha 1965.

¹⁰ Jedním z těchto počínů bylo založení útulku v budově kostela u sv. Apolináře v Praze, kde mohly svobodné matky porodit a následně zde odložit toto dítě.

maly jméno otce, pokud se sám nepřiznal, a nemohly po něm dědit.¹¹

Nemanželské děti mohly být dodatečně legitimovány sňatkem svých rodičů. V případě, že k uzavření manželství nedošlo, nebylo dítě považováno za ilegitimní ve vztahu k matce a mělo plná práva jako legitimní dědici. Dítě nebylo pro uzavření sňatku takovou překážkou, jakou by se na první pohled mohlo zdát. Většina matek nemanželských dětí se nakonec provdala, i když ne vždy za otce dítěte. Tu to situaci přehledně popisuje ve své studii o nemanželských dětech na přelomu 18. a 19. století Alice Velková.¹²

Úmrtnost

Vývoj mortality ve sledovaném období je dán vysokou obecnou mírou úmrtnosti a častými demografickými krizemi. Důležitými aspekty jsou také postupně se zlepšující hygienické podmínky a zlepšující se kvalita stravy.

Pro zkoumané období je charakteristický četný výskyt demografických krizí, o kterých je možno mluvit v případě, kdy křivka úmrtí prudce stoupne po dobu minimálně tří měsíců a dosáhne neméně dvojnásobku měsíčního nebo ročního průměrného počtu úmrtí v letech předchozích či následujících.¹³

V letech 1700–1799 zemřelo ve farnosti Zdechovice 6839 osob, což tedy znamená 68,4 úmrtí ročně. Z tohoto počtu bylo 3490 (51%) mužů a 3353 (49%) žen. Ve 116 případech, tedy 2,4 %, nebyl uveden věk zemřelých.

¹¹ Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004, s. 26–32.

¹² Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*. In JIRÁNEK, Tomáš – KUBEŠ, Jiří (eds.), *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Dítě a dětství napříč staletími : 2. Pardubické bienále*. 4.–5. dubna 2002, Pardubice 2002, s. 205–227.

¹³ Eduard MAUR, *Základy ...*, s. 141.

Velký vliv na vývoj úmrtnosti měly demografické krize. Poslední morová epidemie, probíhající na našem území v letech 1713–1715, výrazně sledovanou farnost neovlivnila. Závažnější však byla léta 1719–1721, kdy byl v českých zemích hlad a neznámá epidemie, a úmrtnostní křivka v případě sledované farnosti, stejně jako v celé zemi, dosáhla vrcholu v roce 1720. Dalším krizovým obdobím se stala druhá polovina třicátých let, kdy si hladomor a úmrtí způsobená otravou námelem vyžádala mnoho obětí.

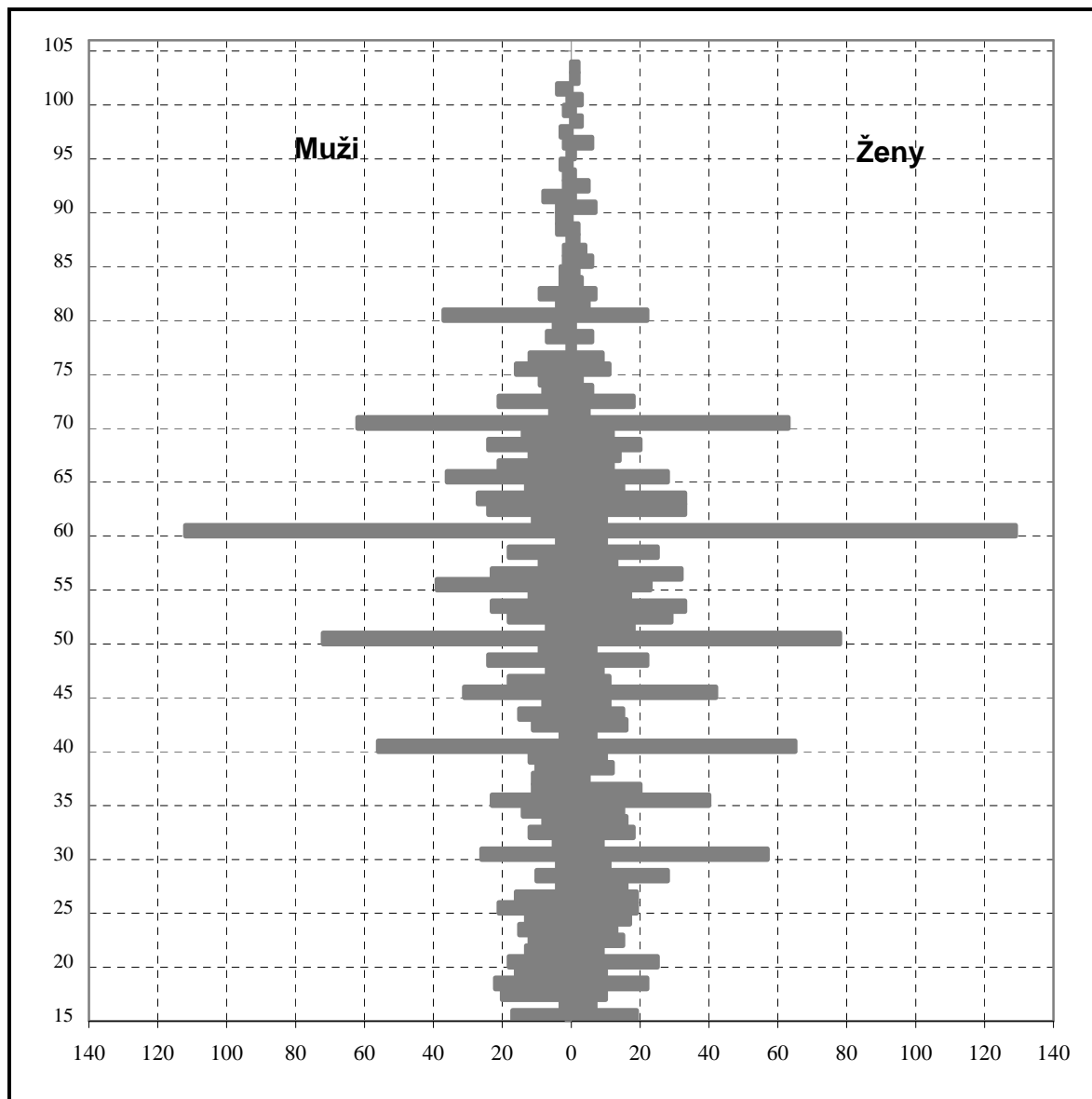
V důsledku válek o rakouské dědictví, přesunů vojsk přes naše území a neúrody ve čtyřicátých letech 18. století, se hlad spojený s epidemiemi velmi často opakoval. Krizová byla léta 1742, 1743, 1747, 1758, 1762 a 1763, kdy mortalita převýšila natalitu.¹⁴ Podobný vysoký nárůst mortality se ve zdechovické farnosti vyskytl v letech 1747, 1758 a 1763. Celkově lze říci, že padesátá léta byla pro zdejší farnost z hlediska vysoké úmrtnosti velmi nepříznivá. Po tři roky zde mortalita převýšila natalitu; nejhorší byl již zmíněný rok 1758, kdy počet zemřelých převýšil počet narozených o 74 osob. Takto vysoký rozdíl mezi natalitou a mortalitou byl překonán až v roce 1772, kdy zemřelo o 149 osob více, než se narodilo.

Průměrný věk zemřelých

Předtím, než se budu zabývat věkovou skladbou zemřelých, musím upozornit, že stejně jako při záznamech o věku při sňtku i u záznamů úmrtního věku lze pozorovat zaokrouhlování věku zemřelých, což může ovlivnit zvláště zjištěný průměrný věk. Zaokrouhlování postihuje obě pohlaví, u žen se však mnohem více tento jev vyskytuje ve věku třiceti let. U mužů se zaokrouhlování ve větší míře vyskytuje až po třicátém pátém roce života (Graf č. 2).

¹⁴ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. 2.vydání. Praha 1998, s. 123.

Graf 2. Rozložení zemřelých podle věku a pohlaví ve farnosti Zdechovice, 1785–1799

Ačkoliv přesný průměrný věk nelze zjistit nejen kvůli výše uvedenému zaokrouhlování věku, ale také v důsledku vysoké dětské úmrtnosti, vývoj tohoto jevu a případné zlepšení zde vidět můžeme. Průměrný věk se blíží hodnotě naděje na dožití a ačkoli s ní není totožný, lze jej pro základní charakterizaci úmrtnostních poměrů použít.

Z důvodu vysoké kojenecké úmrtnosti jsem rozdělila zemřelé do dvou skupin: první skupinou jsou sledovaná úmrtí od stáří jednoho roku, druhou poté od patnácti let.

Tabulka 9. Průměrný věk zemřelých ve farnosti Zdechovice, 1700-1799

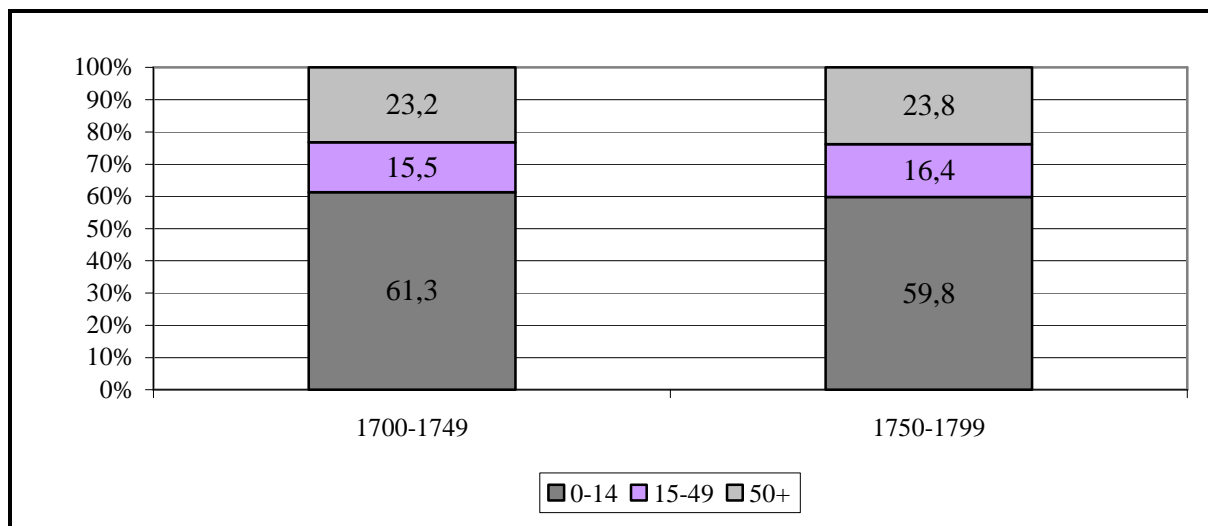
Období	Ve věku 1 +			Ve věku 15 +		
	muži	Ženy	celkem	muži	ženy	celkem
1700–1749	30,5	31,7	31,1	50,0	49,3	49,6
1750–1799	30,7	31,4	31,1	51,6	50,6	51,1

Pokud se zaměřím na skupinu od jednoho roku stáří, tak zde byl rozdílný trend mezi muži a ženami. Zatímco průměrný věk mužů se nepatrně zvýšil, u žen došlo v druhé polovině zkoumaného období k poklesu. Celkový průměrný věk tedy zůstal stejný, a to 31,1 let. Pokud se však zaměřím na věkovou skupinu od patnácti let, situace není tak tragická. V případě mužů se jednalo o nárůst z 50 na 51,6 let; u žen pak z 49,3 na 50,6 let. Celkový průměr se tedy zvýšil o jeden a půl roku z 49,6 na 51,1 let.

Věková skladba

Ve zdechovické farnosti, stejně jako v jiných oblastech českých zemí, hrála v rámci celkové úmrtnosti největší roli kojenecká a dětská úmrtnost. Podíl zemřelých v této věkové kategorii se během sledovaného období měnil jen nepatrně, stejně tak tomu bylo v případě dožití se vyššího věku.

Sledujeme-li rozdělení zemřelých podle pohlaví, podíl mužů činil ve sledovaném období 62,5 % ve věku 0-14 let, 15,2 % ve věku 15-49 let a 22,3 % ve věku 50 a více let; u žen pak 56,3 : 19,7 : 24,0. Jak je již z uvedených hodnot zřejmé, chlapani umírali v dětském věku mnohem více než dívky, čímž se v populaci postupně snižovala jejich převaha daná vyšším podílem chlapců z narozených dětí.

Graf 3 Zemřelí podle hlavních věkových skupin ve farnosti Zdechovice v letech 1700–1749 a 1750–1799**Tabulka 10 Skladba zemřelých podle věkových skupin (počet a procentuální podíl) ve farnosti Zdechovice, 1700-1799**

Období		0–14			15–49			50+		
		muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
1700–1749	počet	859	769	1628	239	283	412	300	316	616
	%	61,4	58,0	61,3	21,5	18,0	15,5	17,1	24,0	23,2
1750–1799	počet	1279	1086	2365	280	367	647	465	477	942
	%	63,2	56,3	59,8	13,8	19,0	16,4	23,0	24,7	23,8
Celkem	počet	2138	1855	3993	519	650	1169	765	793	1558
	%	62,5	56,3	59,4	15,2	19,7	17,4	22,3	24,0	23,2

Při porovnání situace v první a ve druhé polovině 18. století je u obou pohlaví patrný rozdílný posun. Zatímco u mužů se podíl zemřelých ve věkových skupinách 0–14 a 15–49 let snižoval a ve skupině 50+ se výrazně zvýšil, u žen došlo v dětské věkové skupině k poklesu podílu zemřelých, avšak v produktivním věku byla tendence opačná. Ve věkové skupině 50+ se podíl zemřelých žen mírně zvýšil.

Tabulka 11. Podíl jednotlivých věkových kategorií v rámci dětské úmrtnosti ve farnosti Zdechovice v letech 1700-1799 (v %)

Věk při úmrtí	chlapci		dívky		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%
1700–1749						
0	441	51,3	358	46,6	799	49,0
1–4	289	33,6	302	39,2	591	36,3
5–9	95	11,1	79	10,3	174	10,7
10–14	34	4,0	30	3,9	64	4,0
0–14	859	100,0	769	100,0	1628	100,0
1750–1799						
0	644	50,4	493	45,4	1137	48,1
1–4	441	34,5	443	40,8	884	37,4
5–9	154	12,0	119	11,0	273	11,0
10–14	40	3,1	31	2,8	71	3,0
0–14	1279	100,0	1086	100,0	2365	100,0

Při studiu věkové skladby je nutné zohlednit velmi vysokou dětskou úmrtnost. Zemřelé děti se obvykle dělí podle věku při úmrtí na děti zemřelé do jednoho roku života, ve věku 1–4 roky, 5–9 let a 10–14 let.¹⁵ Největší podíl v rámci této skupiny měla úmrtnost kojenecká. V první polovině 18. století umíralo mnohem více dětí do 1 roku života, než tomu bylo v druhé polovině století. Více než třetina se pak nedožila pátých narozenin a dalších více než 10 % neoslavilo desáté narozeniny. V druhé polovině 18. století došlo k nepatrnému poklesu podílu úmrtí dětí do jednoho roku života, který byl však způsoben nárůstem podílu zemřelých ve věkové kategorii 1–4 let. Největší pokles v podílu úmrtí byl pak zaznamenán ve věkové kategorii 10–14 let.

V kojeneckém věku umíralo mnohem více chlapců než dívek. Tento jev obvyklý pro charakter úmrtnosti lidských populací až do současnosti. Naopak relativně více umíralo

¹⁵ Ludmila FIALOVÁ, *Poznámky k možnostem studia úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 18. století*. In: *Historická demografie* 24, 2000, s. 163–188.

dívek jak ve věku 1–4 roky, tak i ve věku 5-9 let a 10-14 let. Problém vysoké dětské úmrtnosti byl aktuální po celé 18. století.

V průběhu sledovaného období se v českých zemích obecně úroveň kojenecké úmrtnosti pohybovala okolo 200–250 dětí zemřelých do jednoho roku života z tisíce živě narozených.¹⁶

Tabulka 12. Kojenecká úmrtnost (počet zemřelých do jednoho roku z 1000 živě narozených) ve farnosti Zdechovice, 1700-1799

Období	Živě narození	Zemřelí do 1 roku	Kojenecká úmrtnost (v ‰)
1700–1709	627	68	109
1710–1719	772	153	198
1720–1729	869	171	197
1730–1739	889	200	225
1740–1749	841	207	246
1750–1759	961	250	260
1760–1769	1076	248	231
1770–1779	1026	180	175
1780–1789	1065	139	131
1790–1799	1077	220	204
Celkem	9203	1836	200

Ve zdechovické farnosti byly v úrovni kojenecké úmrtnosti značné výkyvy. V prvním desetiletí 18. století byla zjištěná úroveň značně nízká, což vede k domněnce možné podre-gistrace dětí zemřelých v kojeneckém věku. Celkově lze však říci, že s výjimkou let 1740–1749, které byly ovlivněny válkami o rakouské dědictví, a lety 1750–1759, kdy doléhaly na obyvatele válečné útrapy a promítnul se zde konflikt sedmileté války, byla kojenecká úmrtnost podstatně nižší než byl stoletý průměr. Zajímavé je i období let 1770–1779, kdy byla úmrtnost dětí do jednoho roku života vzhledem k hla-

¹⁶ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. 2.vydání. Praha, 1998. s.189.

domoru, který jinak farnost Zdechovice velmi ovlivnil, poměrně nízká.

K lepšímu zobrazení situace ve zdejší farnosti poslouží třicetileté průměry; vzhledem k pravděpodobné podregistraci v letech 1700–1709, jsem tuto skupinu vynechala.

V letech 1710–1739 byla kojenecká úmrtnost na úrovni 207 ‰, což odpovídá předpokladu, že v 18. století oscilují hodnoty mezi 200–300 ‰.¹⁷ V následujícím období, tedy v letech 1740–1769 došlo k razantnímu nárůstu kojenecké úmrtnosti na hodnotu 245 ‰. Na takto vysokou kojeneckou úmrtnost měla s velkou pravděpodobností vliv opakující se „hladová“ léta spojená s epidemiemi, která se v této době často opakovala.

Poslední období let 1770–1799 se oproti předcházející situaci značně odlišuje. I přes krizová léta vyplněná hladomorem a neštovicemi, které ohrožovaly obyvatelstvo hlavně ke konci století,¹⁸ se kojenecká úmrtnost udržela na hranici 170 ‰.

Hladomor v letech 1771–1772

V předindustriálním období měl obraz demografické krize ustálenou podobu. Hlavním rysem byl krátkodobý abnormální vzestup počtu úmrtí, který byl doprovázen poklesem počtu koncepcí a sňatků. Po ukončení krize počet zemřelých poklesl pod běžný průměr, pravděpodobně proto, že za krize zemřeli oslabení jedinci (nemocní, staří lidé), kteří by se i v příznivějším prostředí stejně dožili jen o málo vyššího věku. Zároveň se zmenšil počet mladších osob žijících v manželství, takže se krátkodobě snížil počet narozených dětí (jejichž následná úmrtí významně přispívala k vysoké hladině obecné úmrtnosti). Na druhou stranu však po ukončení krize rychle

¹⁷ *Přirozená měna ...*, s. 53.

¹⁸ Od roku 1800 účinnější obrana proti nim v podobě očkování.

stoupl počet sňatků, s čímž souvisel po určité době opět se zvyšující počet narozených dětí; tak se po poměrně krátké době úmrtnostní poměry opět ustálily na obvyklé úrovni.¹⁹

Vzestup počtu sňatků byl způsoben několika faktory. Jednak se uzavíraly sňatky, které byly za krize odloženy (předpokládá se to kvůli depresivnímu prostředí vysokých počtů nemocných a umírajících), jednak vdovci a vdovy uzavírali další manželské svazky, neboť se snažili vytvořit úplnou rodinu a také plně fungující domácnost, která byly úmrtím hospodáře nebo hospodyně těžce poznamenána. Dalším možným faktorem bylo nabytí dědictví po zemřelých rodičích (nebo starších sourozencích) a tím možnost založení vlastní domácnosti, někdy i v mnohem nižším věku, než by tomu bylo za života rodičů (nebo starších sourozenců).

Od vyššího počtu uzavřených sňatků se samozřejmě odvozoval vyšší počet početí. Na svět přicházely děti nejen z nově uzavřených manželství, ale i z „dlouhodobých“ manželství, u kterých došlo v průběhu krize k omezení počtu početí vzhledem k možné sterilitě žen, která byla způsobena hladem a stresem.²⁰

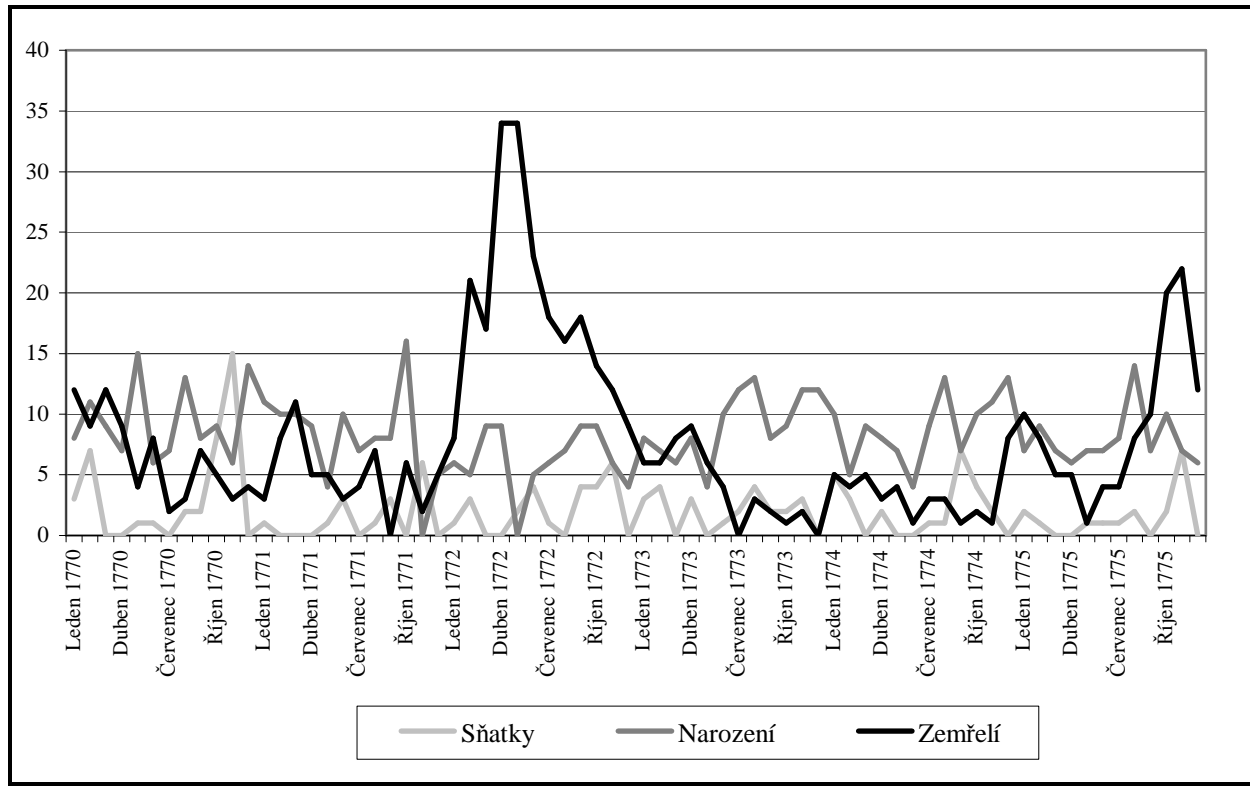
Demografické krize měly, jak už bylo řečeno, dvě hlavní příčiny – epidemie a hladomor. Hladomor se projevuje výraznou korelací mezi vzestupem obilních cen, vzestupem mortality a částečným poklesem počtu sňatků a početí. Úmrtnost za hladomoru byla z velké části způsobena epidemiemi šířícími se mezi obyvatelstvem, které bylo oslabeno hladem, takže nebylo sto tyto choroby překonat; lidé tak často umírali na banální onemocnění, z nichž se v úrodných letech snadno vyrovnali (nachlazení, chřipky apod.).²¹

¹⁹ *Přirozená měna ...*, s. 61.

²⁰ Lucie STEINBACHOVÁ, *Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771–1772*. In: *Historická demografie* 25, 2001, s. 101–129.

²¹ Eduard MAUR, *Základy ...*, s. 142–143.

Graf 4 Vývoj počtu sňatků, narozených a zemřelých ve farnosti Zdechovice letech 1770–1775

Největší demografickou krizí 18. století v českých zemích, která však zasáhla celou Evropu, byl hladomor v letech 1771 až 1772. Tato krize propukla na počátku 70. let v důsledku dvou po sobě následujících neúrodných let 1770 a 1771. Pro tento hladomor byl charakteristický vysoký vzestup mortality a mimořádný pokles natality, převážně v Čechách. Z celozemských konskripcí vyplývá, že v roce 1770 žilo na území Čech přibližně 2 712 tisíc obyvatel; v roce 1773 zde žilo 2 305 tisíc obyvatel, tedy přibližně o 400 tisíc méně. Tento údaj se však zdá poněkud přehnaný.²²

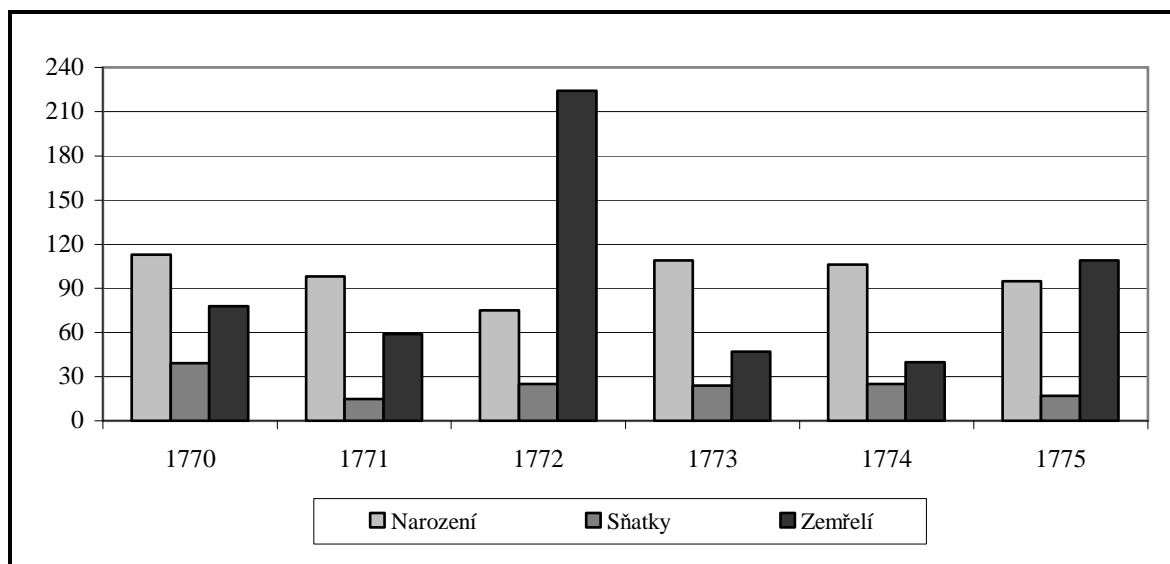
V Čechách lze studovat dvě varianty demografického poklesu. Jednou variantou je postupné zvyšování počtu zemřelých od roku 1770, s vrcholem v roce 1772. Druhou pak

²² *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s.71.

situace, kdy počet zemřelých dosáhl vrcholu v roce 1771 a poté docházelo k postupnému poklesu, který však stále převyšoval dlouhodobý průměr.

Sledovaná farnost Zdechovice odpovídá první variantě. Počet úmrtí v letech 1770 a 1771 nevykazoval významnější výkyvy, od února 1772 však došlo k náhlému vzestupu počtu úmrtí s vrcholem v dubnu a květnu, kdy počet zemřelých mnohonásobně převyšoval počty zemřelých v roce 1771.

Graf 5. Vývoj počtu narozených, sňatků a zemřelých ve farnosti Zdechovice v letech 1770–1775

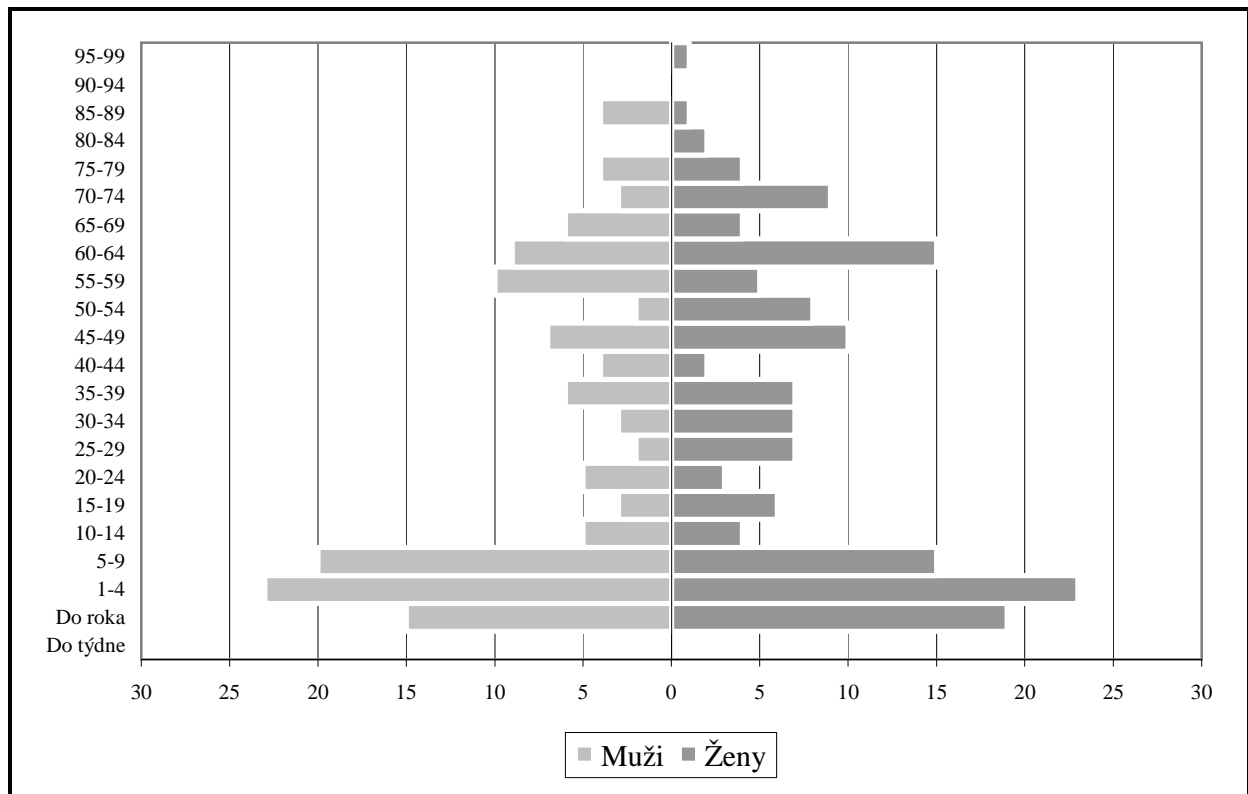

Jak je z uvedených grafů patrné, ve sledované farnosti se projevil již první rok neúrody. Po relativním příznivějším období, kdy úmrtnost klesala, došlo však k výraznému vzestupu úmrtnosti s vrcholem v dubnu a květnu roku 1772.

Při rozložení úmrtí podle věkových skupin a pohlaví se projevuje převaha úmrtí u žen. Z 283 zemřelých ve dvou „hladových“ letech bylo 131 mužů a 152 žen. Zajímavostí je, že v těchto dvou letech nebyl zaznamenán ani jeden případ úmrtí dítěte do jednoho týdne věku. Nezodpovězenou otázkou však zůstává, zda k tomuto úmrtí nedošlo, což po dva roky je

poměrně málo pravděpodobné, nebo farář nestihl úmrtí zaznamenat.

Graf 6. Rozložení počtu úmrtí podle věkových skupin a pohlaví ve farnosti Zdechovice v letech 1771–1772

Ke snižování počtu narozených docházelo již od roku 1770 s nejmenšími hodnotami v krizovém roce 1772 a od roku 1773 se počty narozených dětí opět zvyšovaly.

Ve vývoji počtu sňatků byla situace poněkud jiná, nejnižší počet manželství byl uzavřen hned v roce 1771 a v následujících letech zůstával počet uzavřených sňatků zhruba stejný.

Podle Lucie Steinbachové, která zkoumala demografický vývoj za hladomoru na základě zповědních seznamů pražské arcidiecéze, úbytek obyvatelstva na území pražské arcidiecéze

činil 10,2 %. Vyrovnání ztrát, které způsobila tato krize, pak trvalo 15 let.²³

Sezónnost a přirozený přírůstek

Všechny demografické procesy probíhaly v pravidelných cyklech. Tato pravidelnost byla vyvolána několika faktory. Pravděpodobně rozhodující byly ty obtížně ovlivnitelné – klimatické poměry a vnější geografické prostředí, které zřejmě přispívalo k určité pravidelnosti v sezonním rozložení počtu narozených dětí a zemřelých osob. Sezonní průběh sňatků naproti tomu více ovlivňovaly faktory sociální – především náboženské (dodržování důstojného průběhu postu a adventu bez světských radovánek) a na venkově kromě toho také sezónnost zemědělských prací.

Dalším důležitým faktorem, který nesmí být opomíjen, byly demografické krize a válečné konflikty, které v sezónnosti mohly působit značné výkyvy.

Sezonní rozložení počtu sňatků

Uzavírání sňatků v průběhu roku bylo ovlivněno především náročností prací na poli v závislosti na ročním období a církevními předpisy souvisejícími s křesťanskými svátky, během nichž se nedoporučovalo konat svatební veselí. Týkalo se to Postu před Velikonocemi a Adventu před Vánocemi.

Velikonoce jsou svátkem pohyblivým a půst před nimi začíná Popeleční středou, která se pohybuje v rozmezí od 5. února do 10. března. Samotné Velikonoce se pak pohybují mezi 22. březnem a 25. dubnem. Díky tomuto velmi nízkému počtu uzavřených sňatků dosahuje měsíc březen s možným přesahem do února a dubna. Dalším obdobím, kdy není vhodné pořádat svatby, je Advent, který pokrývá téměř celý

²³ Lucie STEINBACHOVÁ, *Demografický vývoj za hladomoru v letech 1771 – 1772*. In *Historická demografie* 25, 2001, s. 101 –129.

prosinec. Během tohoto měsíce byl také uzavírán minimální počet sňatků.²⁴ V případě zdechovické farnosti šlo pouze o jednu svatbu konanou v roce 1724.

Maxima v sezónním počtu sňatečnosti byla také dvě. Jedno souviselo s masopustním veselím a zvykem slavit svatby v tomto období připadajícím na měsíc leden, resp. únor. Druhé připadalo na říjen až listopad a souviselo s ukončením žní a pravděpodobně s následně lepším zásobením vesnických domácností, které v této době snižovaly stavy dobytka před nadcházející zimou.²⁵

Vedle církevních vlivů popsaných výše byla sezónnost sňatků v 18. století ovlivněna i prací na polích. Ty začínaly brzy na jaře orbou a setím. V průběhu května a června polní práce zvolnily, což mohlo způsobit, vedle kompenzace předchozího pětitydenního půstu, mírné zvýšení počtu sňatků. V druhé polovině léta a na začátku podzimu byli poddaní plně zaměstnáni žněmi, po nichž následovaly dožínky. Zemědělské práce však oficiálně končily až na svatého Martina 11. listopadu. Po tomto datu se slavilo posvícení, po kterém již v krátké době následoval adventní půst.

Ze sezónního rozložení sňatků vyplývá, že obyvatelé zkoumané farnosti dodržovali církevní nařízení a významným faktorem při uzavírání manželství byly práce na poli. Nejoblíbenějším svatebním měsícem byl listopad, následoval únor a na třetím místě byl měsíc říjen. Tento trend byl pro východočeský kraj poměrně typický, jak ukazuje ve své studii o sezónním průběhu sňatečnosti v Čechách Václav Hofman.²⁶

²⁴ Václav HOFMAN, *Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století*. In *Historická demografie* 26, 2002, s. 81–100.

²⁵ *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s.83.

²⁶ Václav HOFMAN, *Sezónní průběh sňatečnosti v Čechách během 17. a 18. století*. In *Historická demografie* 26, 2002, s. 81–100.

Tabulka 13. Počet uzavřených sňatků v desetiletích podle měsíců ve farnosti Zdechovice, 1700-1799

Období	Měsíc												Cel.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1700–09	28	25	4	5	0	3	4	4	9	13	22	0	117
1710–19	16	33	9	1	5	6	7	13	11	30	39	0	170
1720–29	19	27	4	1	14	6	9	6	15	24	36	1	162
1730–39	11	29	6	7	9	6	9	7	10	24	32	0	150
1740–49	27	22	0	5	13	7	10	6	14	36	37	0	177
1750–59	36	26	0	13	22	18	9	16	19	29	42	0	230
1760–69	20	27	4	13	13	11	4	7	28	20	47	0	194
1770–79	22	30	0	8	9	11	10	12	26	24	55	0	207
1780–89	37	26	3	3	18	10	11	9	37	38	31	0	223
1790–99	31	21	4	10	22	16	13	18	17	26	49	0	227
Celkem	247	266	34	66	125	94	86	98	186	264	390	1	1857

Sezónní rozložení počtu narozených

Na rozdíl od uzavírání sňatků, které bylo ovlivněno sezónní prací a církevními předpisy, byly počty porodů poměrně vyrovnané. Pokud se od porodů odpočítá devět měsíců, získají se data pravděpodobné koncepce.

Podle L. Fialové se nejvíce dětí rodilo v prvních měsících kalendářního roku, koncepce tedy probíhaly od května do září. Nejméně porodů připadalo na konec léta až podzim, čemuž odpovídaly koncepce od prosince do února.²⁷

Tabulka 14. Počet narozených v desetiletích podle měsíců ve farnosti Zdechovice, 1700-1799

Období	Měsíc												Cel.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1700–09	61	52	50	60	50	34	58	51	65	43	57	46	627
1710–19	67	81	59	86	62	64	53	67	54	60	68	51	772
1720–29	79	91	72	70	69	70	72	87	82	55	62	60	869
1730–39	77	62	85	79	61	74	73	61	80	65	83	89	889
1740–49	57	57	73	83	79	60	64	80	82	74	60	72	841

²⁷ *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 81–82.

1750–59	78	70	110	91	71	81	78	71	91	71	70	79	961
1760–69	112	88	107	84	90	74	71	86	89	91	88	96	1076
1770–79	94	93	82	80	66	73	85	101	83	105	74	90	1026
1780–89	100	79	101	103	74	98	70	81	94	98	82	85	1065
1790–99	104	91	102	113	65	78	79	91	98	86	74	96	1077
Celkem	829	764	841	849	687	706	703	776	818	748	718	764	9203

Sezónní průběh narozených však býval poznamenán silnými vnějšími vlivy, kterým byly ovlivněny reprodukční poměry. Doba 18. století byla na tyto vlivy více než bohatá.

Sezónní rozložení počtu zemřelých

Sezónní pravidelnost se projevovala i v úmrtnosti, byl zde však patrnější rozdíl mezi jednotlivými měsíci. Obecně lze říci, že nejvíce zemřelých připadalo na zimní měsíce, tedy přibližně od listopadu do února, kdy úmrtnost dosahovala maxima a vysoký počet zemřelých se udržel až do měsíce května. Nejnižších hodnot bylo pak dosahováno v červenci a v říjnu.

Tabulka 15. Počet zemřelých v desetiletích podle měsíců ve farnosti Zdechovice, 1700-1799

Období	Měsíc												Cel.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1700–09	30	35	44	32	33	14	27	37	29	27	20	21	349
1710–19	48	51	56	55	40	35	31	35	41	48	56	44	540
1720–29	68	79	86	75	40	38	32	41	45	37	55	62	658
1730–39	73	71	64	69	40	34	38	34	30	43	38	86	620
1740–49	72	66	80	82	91	48	36	46	59	51	31	41	703
1750–59	93	93	92	107	105	62	50	52	54	37	41	65	851
1760–69	71	83	75	84	88	48	49	69	62	58	58	53	798
1770–79	86	74	81	97	69	61	54	57	55	66	68	58	826
1780–89	81	65	59	58	43	50	50	63	54	59	49	88	719
1790–99	86	77	77	55	52	42	49	52	56	43	89	101	779
Celkem	708	694	714	714	601	432	416	486	485	469	505	619	6843

Nižší úmrtnost v letních měsících mohla být způsobena příznivějšími klimatickými podmínkami, kdy délka slunečního svitu, teplejší dny a lepší vyživovací možnosti přispěly k posílení organismu obyvatel. Výjimkou byla doba epidemií, které se nejčastěji vyskytovaly v letních měsících, kdy se choroby v teplém a vlhkém počasí lépe šířily.²⁸

Tabulka 16. Počet sňatků, narozených a zemřelých podle měsíců ve farnosti Zdechovice v letech 1700–1799

Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet sňatků	247	266	34	66	125	94	86	98	186	264	390	1
Průměr počtu sňatků na den	7,9	9,4	1,1	2,2	4,0	3,1	4,6	2,8	6,2	8,5	13,0	0,03
Počet narozených	829	764	841	849	687	706	703	776	818	748	718	764
Průměr počtu narozených na den	26,7	27,0	27,1	28,3	22,2	23,5	22,7	25,0	27,3	24,1	23,9	24,6
Počet zemřelých	708	694	714	714	601	432	416	486	485	469	505	619
Průměr počtu zemřelých na den	22,8	24,6	23,0	23,8	19,4	14,4	13,4	15,7	16,2	15,1	16,8	20,0

Přirozený přírůstek

Přirozený přírůstek je rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých v daném období a v dané oblasti. V případě, že počet živě narozených dětí je nižší než počet zemřelých, jedná se o přirozený úbytek.²⁹

Ve sledovaném stoletém období byl přirozený úbytek ve farnosti Zdechovice evidován celkem třináctkrát.³⁰ Přesto, že v některých letech v rámci uvedených dekád došlo k přirozenému úbytku, jsou celkové údaje za tato desetiletí kladné, tzn.

²⁸ Tamtéž.

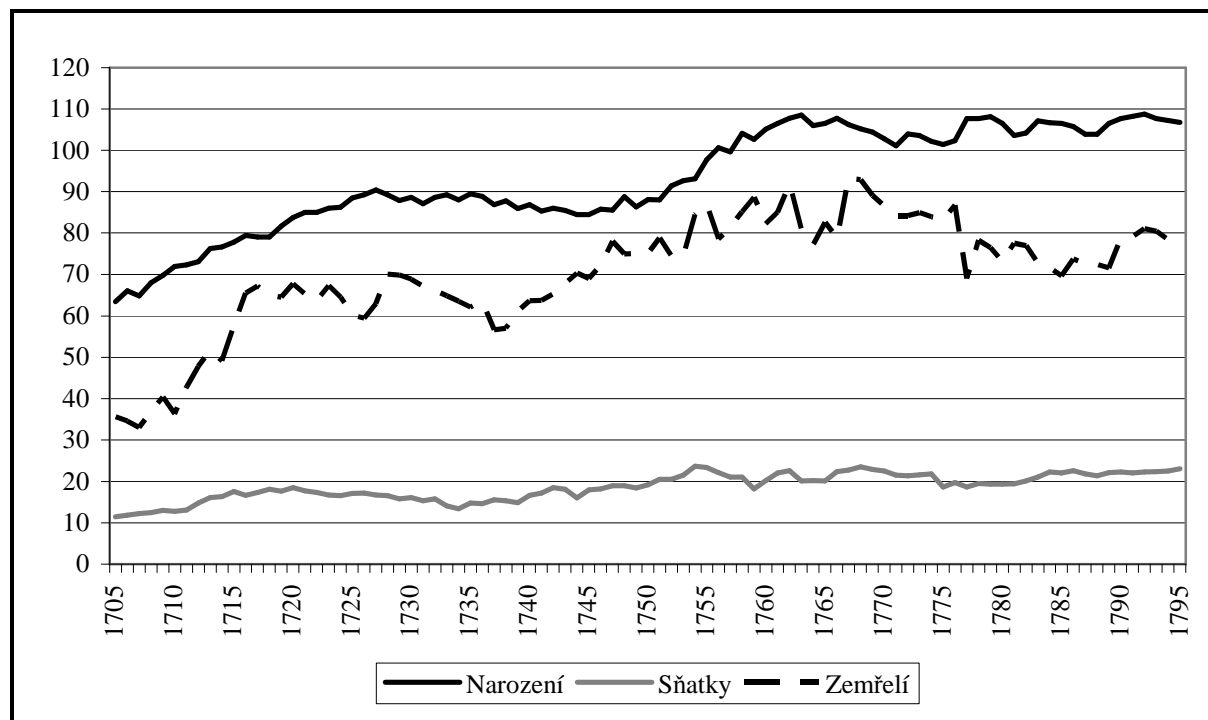
²⁹ Eduard MAUR, *Základy ...*, s. 142–143.

³⁰ Viz příloha č. 1.

Tabulka 17. Přehled počtu demografických událostí a přirozeného přírůstku ve farnosti Zdechovice, 1700-1799

Období	Počet narozených	Počet sňatků	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1700–1709	627	117	349	278
1710–1719	772	170	540	232
1720–1729	869	162	658	211
1730–1739	889	150	620	269
1740–1749	841	177	703	138
1750–1759	961	230	851	110
1760–1769	1076	194	798	278
1770–1779	1026	207	826	200
1780–1789	1065	223	719	346
1790–1799	1077	227	779	298
Celkem	9203	1857	6843	2360

Graf 7. Vývoj počtu sňatků, narozených a zemřelých ve farnosti Zdechovice, 1705–1795 (devítileté klouzavé průměry)

že vždy můžeme mluvit o přirozeném přírůstku. Značné poklesy však nastaly ve čtyřicátých a padesátých letech, kdy se v žádném případě nejednalo o velmi nízký úbytek pouze během jednoho roku.

Přirozený přírůstek byl ve farnosti Zdechovice značný. Pokles v druhém a třetím desetiletí byl s největší pravděpodobností způsoben krizovými léty 1719–1720, která zasahují do obou časových skupin. Nárůst přirozeného přírůstku byl opět utlumen ve 40. a 50. letech 18. století, kdy na tento jev mělo vliv hned několik podstatných faktorů, jako války, hlad a epidemie. Zlepšení situace, které přinesla šedesátá léta, bylo v průběhu let 1770–1779 poznamenáno rozsáhlým hladomorem, přirozený přírůstek zde byl podstatně nižší, než by pravděpodobně byl v „klidných“ obdobích. V osmdesátých letech, která patří k mírovým dekadám 18. století a také obdobím bez výskytu větších epidemií, byl zaznamenán nejvyšší přirozený přírůstek v tomto století. Pokles v následujícím desetiletí byl pravděpodobně ovlivněn epidemií neštovic a napoleonskými válkami.

Závěr

V této studii jsem se pokusila o analýzu matričních údajů z farnosti Zdechovice v 18. století. Většina sledovaných demografických jevů se nijak nevymykala vývoji v českých zemích. Zdejší farnost byla poznamenána jen málo poslední morovou ranou v Čechách, více hladem a epidemií na počátku 20. let 18. století. Nevyhnula se jí ani vojska bojující ve válkách o rakouské dědictví,³¹ sedmiletá válka či hladomor v letech 1771–1772.

V závěru 18. století byl nejčastější sňatkový věk ženichů, kteří uzavírali první sňatky, 20–24 let, což bylo o čtyři až pět

³¹ V dubnu roku 1742 obsadilo pruské dělostřelectvo Telčice a zabralo panskou sýpku, v květnu se pak vojsko rozložilo v okolí Telčič.

let méně, než bylo zatím zjištěno v jiných částech Čech. Ženy se poprvé vdávaly zhruba stejně ve věku 15–19 a 20–24 let, což celkem odpovídá dobovým trendům. Při zkoumání rodinného stavu se i na zdejší farnosti potvrdila malá šance vdov na uzavření dalšího sňatku.

Pokud jde o trendy v porodnosti, zdejší farnost se nevy-mykala celozemskému měřítku ani v průměrném počtu dětí na sňatek (4,95), ani v zastoupení nemanželských dětí (1,9 %), rovněž poměr pohlaví při narození odpovídal obvyklé úrovni a činil 51,3 % chlapců a 48,7 % dívek.

Úmrtnostní poměry ve farnosti byly obdobné jako jinde v té době v Čechách. Byly významně ovlivněny hlubokými a poměrně častými demografickými krizemi: nejvýznamnější z nich byl hladomor v letech 1771-1772. Kojenecká úmrtnost zde v průběhu 18. století dosahovala 200 ‰.

Kvalita matrik však přinášela značné problémy při pokusu o studium sociálního původu snoubenců či příčin úmrtí. Uvedená problematika se vinou chybějícím údajů či nejasnosti v některých záznamech nedala hlouběji zkoumat.

Příloha 1: Přehled počtu narozených, sňatků, zemřelých a přirozeného přírůstku ve farnosti Zdechovice v letech 1700 až 1799

Rok	Narození	Sňatky	Zemřelí	Přir. přír.	Rok	Narození	Sňatky	Zemřelí	Přir. přír.
1700	56	14	29	27	1731	86	16	70	16
1701	47	8	31	16	1732	88	10	102	-14
1702	70	13	59	11	1733	84	19	74	10
1703	53	8	18	35	1734	99	23	43	56
1704	59	8	26	33	1735	83	11	35	48
1705	55	18	37	18	1736	97	12	60	37
1706	74	15	30	44	1737	89	6	62	27
1707	74	12	29	45	1738	82	17	65	17
1708	68	10	29	39	1739	97	19	48	49
1709	71	11	61	10	1740	81	15	82	-1
1710	71	12	22	49	1741	70	18	41	29
1711	59	16	45	14	1742	92	17	77	15
1712	81	10	52	29	1743	82	29	80	2
1713	75	13	58	17	1744	92	17	58	34
1714	75	16	42	33	1745	83	17	61	22
1715	77	18	47	30	1746	95	18	76	19
1716	81	27	74	7	1747	77	13	88	-11
1717	97	22	64	33	1748	88	13	70	18
1718	74	13	38	36	1749	81	20	70	11
1719	82	23	98	-16	1750	82	20	70	12
1720	73	8	117	-44	1751	90	24	129	-39
1721	77	16	67	10	1752	111	29	53	58
1722	75	20	38	37	1753	70	12	59	11
1723	99	12	38	61	1754	99	24	61	38
1724	96	26	76	20	1755	94	30	109	-15
1725	92	20	52	40	1756	108	13	49	59
1726	97	18	50	47	1757	99	21	71	28
1727	83	8	70	13	1758	85	40	159	-74
1728	84	21	73	11	1759	123	17	91	32
1729	93	13	77	16	1760	117	13	55	62
1730	84	17	61	23	1761	102	19	78	24

**Příloha 1: Přehled počtu narozených, oddaných, zemřelých a přirozené
měny** dokončení

Rok	Naro- zení	Sňat- ky	Zem- řelí	Přir. přir.	Rok	Naro- zení	Sňat- ky	Zem- řelí	Přir. přir.
1762	110	12	93	17	1782	109	32	83	26
1763	86	18	93	-7	1783	110	23	72	38
1764	116	29	51	65	1784	91	17	79	12
1765	121	29	74	47	1785	81	18	79	2
1766	110	26	132	-22	1786	102	26	59	43
1767	92	18	61	31	1787	127	22	56	71
1768	100	18	58	42	1788	112	22	61	51
1769	122	12	103	19	1789	104	23	74	30
1770	113	39	78	35	1790	116	20	98	18
1771	98	15	59	39	1791	92	25	75	17
1772	75	25	224	-149	1792	110	19	71	39
1773	109	24	47	62	1793	115	24	71	44
1774	106	25	40	66	1794	91	19	143	-52
1775	95	17	109	-14	1795	107	24	63	44
1776	118	17	40	78	1796	132	24	73	59
1777	96	20	64	32	1797	102	23	56	46
1778	101	14	94	7	1798	100	24	55	45
1779	115	11	71	44	1799	112	25	74	38
1780	106	25	92	14	Cel.	9203	1857	6843	2360
1781	123	15	64	59					

Demographic development of the parish Zdechovice in the eighteenth century

The article focuses on the demographic development of the parish Zdechovice. The parish consisted of nine villages and one hamlet. These villages were not important and up today remain rather isolated. Exceptional was the case of Zdechovice proper that – thanks to the presence of fort and later a castle – always constituted a centre of a manor.

The text is based on the research of 22 parish registers, processed through the method of anonymous aggregative excerption. The study of marriages focused on the age of the betrothed, the frequency of second and further marriages and the marital status of the betrothed. The study of natality focused on the development of the births, the sex composition of newborns, the average number of children per family or the frequency of twins.

The study of mortality provided information on the number of deceased, their age composition and also the mortality of small children. The studied period was an age of frequent demographic crises that influenced the life in the whole country. The inhabitants were persecuted by wars, bad harvests and pandemics of plague, typhus or dysentery. The analysis of the famine in the years 1771-1772 proved a rather unusual course of this crisis, as the great increase of deaths showed only in the second year of the famine.

The natural increase in the eighteenth century was influenced by various factors. In spite of many unfavourable years that recorded a natural decrease, however, the number of inhabitants of the parish Zdechovice gradually increased.

VYSTĚHOVALECTVÍ Z KARLOVARSKA VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Jaroslav Fiala

Emigration from the region Karlovy Vary in the second half of the nineteenth century

Abstract:

Karlovy Vary is a region of north-western Bohemia. Its economy was in the second half of the nineteenth century more developed than in central regions of Bohemia. This manifested itself also in lower levels of emigration. The article presents the causes of emigration, as well as the activities of state organs that aimed to limit it; to describe the activities of emigration agencies; to give numbers and social background of emigrants and describe their sometimes substantial problems with emigration. The preponderant majority of the emigrants went to Germany and to the lands of the Habsburg monarchy. The inhabitants of the frontier regions went mostly to Bavaria and Saxony, as the language was not the limiting factor.

Historická demografie, 2009, 33: 145–176

Key words: Emigration, Karlovy Vary, 19th century

Contact: Jaroslav Fiala, prom. hist., 363 01 Ostrov, TGM 775

Úvod

Na rozdíl od sousedního Plzeňska nebylo vystěhovalectví z Karlovarska (v hranicích současného Karlovarského kraje) věnována dosud větší pozornost. Zatímco Plzeňsko bylo jednou z nejvýznamnějších vystěhovaleckých oblastí, z německého Karlovarska odcházelo podstatně méně lidí, vystěhovalectví zde mělo specifické rysy. Poznat motivy, průběh

a četnost této emigrace v druhé polovině devatenáctého století je úkolem tohoto příspěvku, který vychází ze studia písemností okresních správ (okresní úřady Aš, Cheb, Jáchymov, Karlovy Vary, Kraslice, Skalná, Teplá, Žlutice), zemské správy (České místodržitelství, presidium policejního ředitelství v Praze) a ústřední správy (vídeňské ministerstvo vnitra).

Písemnosti okresní správy se dochovaly na Karlovarsku většinou jen torzovitě, tomu odpovídají i z nich získané poznatky, v písemnostech zemské a ústřední správy nebývá Karlovarsko vždy samostatně zastoupeno, poznat emigraci v úplnosti není proto možné.

Podnětů k vystěhovalectví bylo na Karlovarsku méně než v českém vnitrozemí, bylo hospodářsky vyspělejší, opouštělo ho proto méně lidí. Na Karlovarsku byly už ve dvacátých a třicátých letech devatenáctého století průmyslové podniky četnější než na sousedním Plzeňsku.¹ Počátkem devatenáctého století se rozšířila textilní výroba na Ašsku, na Kraslicku a Chebsku se rozvíjela výroba hudebních nástrojů, rozšířena byla domácí výroba krajků a hraček, v Nejdku vznikly roku 1843 česárny vlny, okolo nalezišť železné rudy na Kraslicku a Nejdecku vznikl počátkem devatenáctého století železářský průmysl, v Rotavě válcovna plechu, v Šindelové vysoká pec a železárna, ve Stříbrné měďárna, hnědouhelné doly na Sokolovsku (Chodov, Nové Sedlo, Mnichov), kaolin se těžil v Otovicích, Sedleci a Skalné, vznikla řada porcelánek: Horní Slavkov roku 1797, Březová roku 1803, Stružná roku 1802, Locket, Stará Role, Doubí, Dalovice, Klášterec nad Ohří. V Karlových Varech i řadě dalších míst se rozvinulo lázeňství

¹ Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Průmyslová výroba v západních Čechách ve dvacátých a třicátých letech 19. století*. In: *Minulostí Západočeského kraje VI*, 1968, s. 302 a n.

a na průmyslové výstavě v Paříži roku 1855 bylo Karlovarsko už silně zastoupeno.²

Karlovarsko nebylo vystěhovaleckou oblastí jako Šumava či podhůří Krkonoš, do rozrůstajících se měst a průmyslových oblastí lidé přicházeli. Patrné je to zejména v okolí Karlových Var, více než desetinásobný nárůst od roku 1850 či 1869 do roku 1910 zaznamenaly Bohatice, Drahovice, Dvory, Rybáře a Stará Role, počet obyvatel Karlových Var vzrostl od roku 1869 (7 887) do roku 1910 (20 123) téměř třikrát.³

Také na Sokolovsku se počet obyvatel v druhé polovině devatenáctého století více než zdvojnásobil, rozvoji průmyslu ale stále nedostačoval, přesto, že téměř ve všech průmyslových závodech byly zaměstnávány i děti, práci zde nacházeli i čeští přistěhovanci.⁴ Lidé odtud neodcházel, znám je pouze odchod většího počtu dělníků z přádelny a tkalcovny bratří Lenků v Libavském Údolí do Německa roku 1873, v době hospodářské krize.⁵

V Krušnohoří byly i oblasti, kde byl nadbytek pracovních příležitostí, ve Vejprtech pracovali už počátkem devatenáctého století ve výrobě punčoch i dělníci ze Saska a v osmdesátých letech sem přicházeli lidé do továren na výrobu prýmků.⁶

² K. VASKA, *Západočeská účast na světové průmyslové výstavě v Paříži*. In: *Západočeský historický sborník* 4, 1998, s. 135.

³ *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970*, I/1, Praha 1978, s. 350.

⁴ Vladimír PROKOP, *Kapitoly z dějin Sokolovska*. Karlovy Vary 1994, s. 123, 140, 144, 145.

⁵ Tamtéž, s. 135.

⁶ Carl G. SCHMIEDL – Michael LUFT, *Geschichte der Stadt Weipert*. Chomutov 1890, s. 475.

Informace, vystěhovalecké agentury

Značný vliv měly informace, zejména dopisy od už usazených vystěhovalců domů. Lidé zamýšlející emigrovat do Ameriky mívali tam někdy příbuzné či známé, jejichž dopisy se stávaly častým předmětem rozhovorů a úvah, zprávy o nich se rychle šířily, některé rodiny udržovaly písemné styky s vlastí po celou řadu let.

Také agenti vystěhovaleckých agentur se často obraceli na příbuzné a známé osob už v Americe usedlých.⁷ Emigrace jednoho sourozence vyvolala nezřídka emigraci ostatních. Z rodiny sedláka v Kohoutově (okres Tachov) emigrovala nejprve dcera Alžběta, následovala její sestra Eva, která jí přivezla do Ameriky tři a půl roku staré nemanželské dítě, po jejich sdělení domů, že se jim v Americe velmi dobře daří, emigrovaly ostatní dvě sestry, dvaadvacetiletá Anna a sedmnáctiletá Františka.⁸

Také manželka a dvě dcery hornisty karlovarského lázeňského orchestru, který se stal roku 1885 členem velkého lázeňského orchestru v Bostonu, se za ním stěhovaly až po dvou letech.⁹

Informace poskytovaly také vystěhovalecké agentury, v Hamburku a Brémách se vystěhovalectvím zabývala řada společností, v Čechách měly agenty, kteří za provizi šířili letáky a brožurky s praktickými a podrobnými návody pro vystěhovalce už v padesátých letech.¹⁰ Aby s nimi seznámily co nejvíce lidí, zasílaly je často majitelům hospod.¹¹ Zejména

⁷ Státní okresní archiv Karlovy Vary (dále jen SOkA K. Vary), OÚ Teplá, sign. J/st/34, kart. 398, 12. 7. 1879.

⁸ Tamtéž, sign. J/d/61, kart. 373, 27. 6. 1873, 12. 4. 1876.

⁹ *Karlsbader Volkszeitung*. Jg. 3, N. 31, 3. 8. 1887.

¹⁰ Národní archiv (dále jen NA), Presidium místodržitelství (dále jen PM), 1855–1859, sign. 4/1/14, kart. 420, 9. 1. 1856.

¹¹ Tamtéž, 1891–1900, sign. 4/1/1, kart. 2217, 21. 2. 1895.

vystavování na veřejnosti, v hostincích, železničních nádražích a pod. se snažily státní orgány zabránit, roku 1852 konfiskovaly mapu Severní Ameriky pro přistěhovalce, zakázaly inzerci v novinách.¹²

Už roku 1852 byly v Lubech vyvěšeny plakáty vyzývající k vystěhovalectví do Ameriky v pěti hospodách a není bez souvislosti, že odtud téhož roku emigrovalo do Ameriky pět rodin tkalců.¹³ Také v Lubenci byl roku 1856 zabaven český leták pro vystěhovalce společnosti J. W. Bädeckera z Brém.¹⁴

Tištěné informace pro vystěhovalce přicházely poštou přímo od dopravních společností v Hamburku a Brémách, okresní hejtmané je zabavovali, hejtmanství v Aši zabavilo a zaslalo místodržitelství v Praze roku 1879 letáky a plakáty došlé do Hazlova z Hamburku.¹⁵ Neobsahovaly jen informace o cestě do Ameriky, ale i zprávy o tamních přírodních a sociálně ekonomických poměrech, o životě v osadách přistěhovalců.¹⁶ Místodržitelství nařizovalo okresním hejtmanům po těchto tiskovinách pátrat a konfiskovat je, zvláště, pokud byly vystavovány veřejně v hostincích.¹⁷

V Krásné na Ašsku byly roku 1852 vyvěšeny plakáty vyzývající k emigraci do Ameriky v pěti hostincích a téhož roku tam emigrovalo odtud pět řemeslníků.¹⁸

Pátrání státních orgánů po agentech, varování před vystěhovaleckými agenturami, omezování a zákazy jejich činnosti doprovázely vystěhovalectví od počátku. Pátrání směřovalo

¹² Tamtéž, 1850–1854, elench č. 763, sign. 4/1/5.

¹³ Státní okresní archiv Cheb (dále jen SOkA Cheb), sign. 4/1/1, kart. 59, 18. 11. 1852.

¹⁴ NA, PM, sign. 4/1/1, kart. 419, fol. 280, 1856.

¹⁵ Tamtéž, sign. 4/1/1, kart. 1132, 29. 5. 1879.

¹⁶ Tamtéž, Vídeňské ministerstvo vnitra, kart. 228, s. 8.

¹⁷ NA, PM, 1891–1900, sign. 4/1/1, kart. 221, .21. 2. 1895.

¹⁸ SOkA Cheb, OÚ Cheb, sign. 4/1/1, kart. 55, 30. 9. 1852; 18. 11. 1852.

zejména proti vystěhovaleckým agenturám známým podvodným lákáním peněz. Místodržitelství nařizovalo okresním hejtmanům činnost vystěhovaleckých agentur sledovat a regulovat, v případě neuposlechnutí odebrat jim koncese. Vystěhovalečtí agenti působili proto často ilegálně, aby se vyhnuli konfliktům se státními orgány. Pokud je policie vypátrala, podrobovala je výslechům, při domovních prohlídkách konfiskovala tiskopisy a korespondenci s organizacemi v Hamburku a Brémách a jakýkoliv styk s nimi zakazovala.

Chebské okresní hejtmanství roku 1853 vypátralo, že Daniel Friedrich Wälzel, společník obchodu smíšeným zbožím v Chebu, udržuje styk s firmou Knorr a Holzmann v Hamburku; její tiskoviny byly u něj nalezeny a zabaveny. Nepodařilo se však dokázat, že Wälzel přijal plat od žida Faigla z Kynšperka za pomoc při emigraci do Ameriky, protože ten už emigroval a nebylo ani důkazů, že by pomáhal jiným emigrantům. Řízení proti němu bylo proto zastaveno s tím, že nesmí s hamburskou agenturou dále korespondovat a že vše, co od ní obdrží, musí předkládat úřadům.

Není však náhodou, že v Karlových Varech, Kraslicích, Sokolově a Jáchymově byli agenti zjištěni jen ojediněle. Pátrání po nich končovalo obvykle na Karlovarsku neúspěšně, protože po zkušenostech agentury nepředpokládaly, že zde získají pro vystěhovalectví tolik lidí jako jinde. Mezi agenty evidovanými roku 1852 na místodržitelství nebyl ani jeden z Karlovarska.¹⁹ Jen pohraniční komisařství ve Vejprtech roku 1852 hlásilo, že obchodník Steinert ze Saské Kamenice cestuje pohraničím a rozdává letáky informující o vystěhovalectví. Policie dostala příkaz předvolat ho k výslechu a letáky konfiskovat.²⁰ Zastavil se také v Chomutově, kde předal tři sta

¹⁹ NA, PM, sign. 4/1/5, kart. 55, 16. 8. 1853.

²⁰ Tamtéž, 3. 11. 1852.

letáků Davidu Scharfovi, ten je však měl rozdávat až potom, co Steinert na cestě domů překročí hranice, chtěl se ale po čase vrátit, aby zjistil výsledek akce.²¹

Ve službách brémské lodní společnosti F. M. Bädeckera byla i vystěhovalecká agentura Aloise Karesche z Vamberka, který získával roku 1856 v Čechách prostřednictvím barvířského tovaryše Josefa Zábrodského z Vamberka agenty pro vystěhovalectví do Ameriky; při jeho zatčení byl nalezen soupis agentů v Čechách (57) a na Moravě (50), na Karlovarsku byli tehdy jen tři, všichni v Chebu.²²

Vedle řady vystěhovaleckých agentů z českého vnitrozemí byli státním orgánům známi z německého pohraničí jen dva agenti z Aše, povoláním obchodníci, kteří měli spojení s vystěhovaleckými agenturami v Brémách. K provozování agentur neměli oprávnění, úřad sice nezjistil nikoho, kdo jejich zásluhou emigroval, činnost jim ale co nejpřísněji zakázal a pohrozil trestním postihem.²³

Zahraniční agenti vystěhovaleckých organizací získávali v Čechách spolupracovníky, jejich prostřednictvím šířili informace a podporovali emigraci, policie měla příkaz zadržet je už na pohraniční celnici v Podmoklech.²⁴ Úředník ve Skalné k jejich spolupracovníkům roku 1856 asi nepatřil, šířil zprávy o vylidňování Saska a podpoře tamní vlády přistěhovalcům, vyslechnout se ho však nepodařilo.²⁵

Pokud vystěhovalci pobývali v Brémách nebo Hamburku před naloděním delší dobu, často to bývalo čtrnáct dní a mlu-

²¹ NA, Presidium policejního ředitelství (dále jen PPŘ), 1853–1857, sign. A/14/1, kart. 894, fol. 48, 29. 7. 1852.

²² NA, PPŘ, 1853–1857, sign. A 11/11, kart. 193, 6. 1. 1857; PM, 1855–1859, sign. 4/1/1, kart. 419, 24. 12. 1856.

²³ NA, PPŘ, sign. A/14/1, kart. 894, 21. 6. 1867; 30. 5. 1867.

²⁴ NA, PPŘ, 1853–1857, sign. A/11/1, kart. 192.

²⁵ SOkA Cheb, OÚ Skalná, sign. 4/2/7, 1855–1867, kart. 4.

vili jen česky, stávali se obětí agentů, kteří z nich lákali peníze na levnou lodní přepravu do Ameriky a slibovali, že za práci na lodi budou přepraveni zadarmo.²⁶ Někdy se stávali obětí agentů již cestou do Hamburku a Brém, na pohraniční celnici v Podmoklech nebo v Lipsku.²⁷ V Podmoklech ale zastavoval vlak jen krátce, aby se vyřídily pasové formality, agenti mnoho času na styk s vystěhovanci neměli, více ho bylo v Lipsku, při vidimaci pasů.²⁸ Výstrahy před podvodnými vystěhovaleckými agenty mnoho nepomáhaly, protože mnozí vystěhovanci byli na jejich pomoci závislí.²⁹

Agentem vystěhovalecké firmy v Hamburku byl prý také Georg Achatz z Hory Svaté Kateřiny, roku 1877 nádeník ve vsi Liesing u Vídně; chtěl emigrovat do Brazílie, a aby získal od vystěhovalecké firmy výhody, chtěl získat pro emigraci lidi z okolí svého domova; chtěl se proto vrátit domů, četníci dostali pokyn jeho počínání sledovat.³⁰

K firmám vyzývajícím k vystěhování do Ameriky patřila i společnost Norddeutscher Lloyd v Brémách se zastoupením ve Vídni i Praze; v Aši měla agenta, obracela se často na příbuzné a známé osob, které se už do Ameriky vystěhovaly. Místodržitelství se snažilo její činnost regulovat, hrozilo i odebráním koncese.³¹ Roku 1884 znalo místodržitelství její subagenty v Žandově, Nýřanech, Milčíně, Kamenickém Šenově a Žluticích a požádalo agenta této společnosti pro Čechy, Rudolfa Maschka v Praze, aby se kontaktu s nimi vyvaroval, protože nebyli úředně schváleni. Ve Žluticích byl subagentem

²⁶ NA, PM, 1850–1854, sign. 4/1/5, elench. č. 763; PPŘ, 1853–1857, sign. a/11/4, kart. 192, 15.12. 1853, 18. 12. 1854.

²⁷ NA PRŘ, 1853–1857, sign. A/11/4, kart. 192, 24. 1. 1854.

²⁸ Tamtéž, 1853–1857, sign. A/11/5, kart. 152, 13. 2. 1854.

²⁹ Tamtéž, sign. A/11/4, kart. 192, 24.1.1854.

³⁰ SOkA K. Vary, OÚ teplá, sign. J/A, kart. 372, 30. 3. 1877.

³¹ Tamtéž, sign. J/st/44, 398, 12. 7. 1879.

obchodník Gerhard Eisenkolb, Žlutice ale roku 1884 opustil a četníci místo jeho pobytu nezjistili.³²

Místodržitelství varovalo roku 1904 také před agenty firmy P. Canon v Antverpách, na Karlovarsku ale žádný zjištěn nebyl.³³

Vystěhovalecká praxe

Od 25. ledna roku 1850 vydávaly krajské vlády cestovní pasy do zahraničí, okresní hejtmanství do vnitrozemí a přes zákazy se stávalo, že je vydávala i obecní zastupitelstva.³⁴ Při vystěhovalectví do Ameriky kladlo místodržitelství okresním hejtmanům důraz na plnění všech předpisů, i při nejmenších závadách žádosti vraceli žadatelům. Při vydávání dokladů nutných k vycestování do Ameriky musela okresní hejtmanství sledovat délku povoleného pobytu a zakročit proti těm, kteří se v Americe zdržovali bez pasu či povolení.³⁵ Obecní úřady pak předvolávaly příbuzné a známé emigrantů, aby zjistily, s jakými dokumenty do Ameriky vycestovali, ti ale často ani nevěděli, kde se emigranti zdržují. Chebský krajský úřad pak v *Oznamovateli Pražských novin* vyzval třicet osm jmenovitě uvedených osob, které v letech 1850–1855 emigrovaly bez platného povolení do Ameriky, aby se během šesti měsíců ohlásily u příslušných okresních úřadů, jinak budou potrestány osmi dny vězení.³⁶

Úřední šetření o počtu lidí pobývajících v zahraničí ilegálně nebyvalo úspěšné, prováděly ho obecní úřady v do-

³² SOkA K. Vary, OÚ Žlutice, sign. 4/2, kart. 33, 7. 5. 1884.

³³ NA, PM, 1901–1910, sign. 4/2/1, kart. 1469, 19. 2. 1904.

³⁴ SOkA Cheb, OÚ Cheb, sign. 4/1/1, kart. 59, 9. 2. 1851.

³⁵ NA, PM, 1850–1854, sign. 4/1/5, kart. 55, 7. 3. 1853.

³⁶ SOkA Cheb, OÚ Skalná, sign. 4/2, kart. 4; *Oznamovatel Pražských novin*, č. 274, 18. 11. 1856.

movských obcích emigrantů, jejichž příbuzní a známí jim nechtěli škodit.

Mladí svobodní muži emigrovali někdy společně s kamarády ze sousedního saského příhraničí. Punčochář z Plané emigroval do Ameriky roku 1854, aniž by splnil vojenskou povinnost, s dvacetiletým kamarádem z Plané a kamarádem ze saského Bad Brambachu; měl jen domovský list a jeho přítel z Plané neměl žádné doklady. V případě návratu jim hrozilo čtrnáctidenní vězení a splnění vojenské povinnosti. Krajský úřad v Chebu pak roku 1856 stanovil, že všichni muži narození roku 1835, kteří se měli hlásit do vojenské služby, pokud se jí vycestováním vyhnuli, budou po návratu potrestáni čtrnáctidenním vězením zostřeným jedním půstem.³⁷

Moritz Spiegel z Lubů odcestoval do Ameriky ilegálně, vyhnul se tím vojenské povinnosti, v úřední příloze Pražských novin byl vyzván, aby se do čtyř měsíců vrátil, protože neuposlechl, byl odsouzen ke čtrnácti dnům vězení, potrestán mohl být ovšem jen v případě návratu.³⁸

Řada emigrantů měla jen cestovní pasy do německých států nebo jen vandrovní knížky, někteří odešli bez jakýchkoli cestovních dokladů. Jen s vandrovní knížkou vycestoval roku 1866 do Ameriky pekařský tovaryš z Chýše.³⁹

Stávalo se, že po koupi lodního lístku policie nedovolila vystěhovalci vstoupit na loď, protože neměl řádné cestovní doklady, peníze za lodní lístek mu však cestovní agentura už nevrátila. Tkadlec Georg Adam Müller z Hranic (Rossbach) se chtěl v Hamburku nalodit a přes Liverpool emigrovat do Ameriky, za lodní lístek dal expedientovi lodní společnosti v Hamburku sto tolarů, ale policie mu nedovolila na loď

³⁷ Tamtéž, sign. 4/2/26, kart. 4, 23. 1. 1858.

³⁸ Tamtéž, sin. 4/2/26, kart. 4, 23. 1. 1858.

³⁹ SOkA K. Vary, OÚ Žlutice, sign. 4/2/7, kart. 33, r. 1871.

vstoupit pro závady pasu. Protože bylo známo, že žije v nuzných poměrech, požádala chebská krajská vláda místodržitelství o zákrok, to se však odmítlo věcí zabývat, protože to považovalo za privátní záležitost.⁴⁰

Už roku 1850 upozornilo místodržitelství okresní hejtmanky, že podle zpráv zastupitelského úřadu ve Washingtonu a konzulátů, přijíždí do Ameriky velký počet osob nemajetných a polovzdělaných, bez dostatečných znalostí a specializace, kteří, pokud brzy nenajdou práci, spotřebují v krátké době všechny peníze a žádají pak na rakouských konzulátech peněžní podpory, aby se mohli vrátit domů.⁴¹ Žadatelé ze Žlutice nepovolilo proto místodržitelství cestu do Ameriky, dokud neprokázal, že tam získá práci, že má prostředky i na zpáteční cestu a že se nechce vyhnout vojenské povinnosti.⁴² Chebský hejtmán upozornil místodržitelství už roku 1852, že je třeba požádat obecní zastupitelstva, aby podporovala emigranty do ciziny, zvláště do Ameriky, až po písemném ověření jejich majetkových poměrů.⁴³ Vystěhovalci neměli dost peněz ani na cestu, varování, že jim nebudou stačit, nevěřili a slibovali, že si peníze půjčí.⁴⁴

Někteří vystěhovalci se už v Podmoklech dozvěděli, že jim peníze na cestu nestačí a vraceli se domů dobrovolně nebo je k tomu donutila policie. Pokračovat v cestě mohli často jen muži, ženy s dětmi se vracely domů. Také v posledních dvou měsících roku 1853 nebyli někteří vystěhovalci v Hamburku a Brémách na cestu do Ameriky naloděni, protože neměli dost peněz a policie je nutila k návratu domů. Téhož roku se proto začalo už při vydávání pasů kontrolovat, kolik mají na cestu

⁴⁰ NA, PM, 1850–1854, sign. 4/13/3, kart. 56, 25. 9. 1853.

⁴¹ NA, PRŘ, 1858–1862, sign. A/11/5, kart. 323, 31. 7. 1850; 4. 5. 1851.

⁴² SOkA K. Vary, OÚ Žlutice, sign. 8/9/594, kart. 63, 10. 4. 1900, 3. 5. 1900.

⁴³ SOkA Cheb, OÚ Cheb, sign. 4/1, kart. 59, 20. 4. 1852.

⁴⁴ NA, PPŘ, sign. A/11/5, kart. 192, 13. 2. 1854.

peněz. Z jednadvaceti rodin plzeňského a budějovického kraje, které se v prosinci 1853 dostavily do Prahy pro pasy k vycestování do Ameriky, měly jen tři dost peněz. Předpokládalo se, že se většina ostatních vrátí domů, protože část peněz utratí už při pobytu v přístavech.⁴⁵

Okresní hejtmanství žadatele o emigraci už v padesátých letech předvolávala k výslechům, upozorňovala, že emigrací do Ameriky ztratí rakouskou státní příslušnost a tím i právo návratu, zjišťovala prostřednictvím obecních úřadů jejich majtkové poměry, zda mají dost peněz na cestu i na dobu prvního pobytu, brán při tom ohled i na to, zda v případě návratu nepřipadne žadatel na starost obci, která obvykle stručně charakterizovala společenské postavení žadatele, zda v obci požívá úcty, žadatel se musel vzdát domovského listu a předat ho okresnímu hejtmanství.

Navrátilci mohli být přijímáni až od roku 1857,⁴⁶ když požádali o rakouské státní občanství, ale navrátilcům, kteří do Ameriky ještě neodcestovali, dovolilo místodržitelství návrat už roku 1854.⁴⁷

O zrušení rakouského státního občanství žádali vystěhovalci často až po delším pobytu v cizině.

Pozornost vzbudily dvě skupiny navrátilců z Brazílie, z kolonie Moniz a Theodoro v provincii Bahia. Byly to rodiny s dětmi z tachovského a jabloneckého okresu, celkem 41 osob, nejstarší 68 let, nejmladší 8 let. Nalodily se roku 1874 v dubnu a v srpnu, na útraty brazilské vlády byly dopraveny do Hamburku a Brém, pak do domovských obcí. Rakouské

⁴⁵ NA, PPŘ, sign. A/11/4, kart. 192, fol. 24, 18. 2. 1853.

⁴⁶ Josef POLIŠENSKÝ, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky*. UK Praha, 1992, s. 17.

⁴⁷ NA, PPŘ, 1853–1857, sign. A/11/4, kart. 192, 10. 4. 1854.

orgány očekávaly, že navrátilci vylíčí prožité strasti a obtíže a že to povede k poklesu vystěhovalectví.⁴⁸

Úředníci zdůrazňovali nejistoty spojené s pobytem v Americe, stávalo se pak, že se žadatelé úmyslu emigrovat vzdali, jako osmadvacetiletý čeledín Michael Frank z Dolního Částkova (Unterschossenreuth) roku 1855, přestože mu dal otec na cestu 250 zlatých.⁴⁹

Návraty domů byly i záměrné, Johann Fischer žil v Mezi-horské (Kührberg) na Sokolovsku bez otce, domů přijel navštívit matku roku 1891, po její smrti se chtěl vrátit do Ameriky, v Mezi-horské se ale oženil, získal hospodářství a zůstal trvale.⁵⁰

Mnozí navrátilci museli zakládat novou existenci, protože všechnen majetek před emigrací obvykle prodali a vraceli se jako žebráci. Aby se tomu zabránilo, vznikl návrh, stanovit povinnou minimální částku 500 zlatých na jednoho emigranta; nebyl sice schválen,⁵¹ ale od roku 1885 měla okresní hejtmanství za povinnost přinutit žadatele o cestovní pas prokázat, že mají dostatečné prostředky.⁵²

Před vystěhovalectvím do Ameriky varovala okresní hejtmanství žadatele o cestovní pasy zejména v osmdesátých letech za stoupajícího vystěhovalectví, neboť podle zpráv rakouských konzulátů byl tehdy v Americe dostatek pracovních sil.⁵³

⁴⁸ SOkA K. Vary, OÚ Teplá, sign. J/b/85, kart. 372, 2. 5. 1874. Viz též Monika BAĐUROVÁ – Bohumil BAĐURA, *Vystěhovalectví z českých zemí do Brazílie před vznikem ČSR*. In.: Český lid 1995, č. 4, s. 325.

⁴⁹ SOkA Cheb, OÚ Skalná, sign. 4/2/4, kart. 4, 9. 5. 1855.

⁵⁰ NA, VMV, 1885–1914, kart. 232, 10. 12. 1898.

⁵¹ NA, PPŘ, 1853–1857, sign. A/11/4, kart. 192, fol. 124, 18. 12. 1853.

⁵² NA, CM, 1884–1900, sign. 20/1/3, kart. 3448, 14. 3. 1885.

⁵³ Tamtéž, 25. 10. 1887.

Učitel měšťanské školy ve Žluticích si roku 1900 stěžoval, že svých pět dětí uživí jen stěží, žádal proto povolení cesty do Ameriky pro syna, absolventa odborné keramické školy v Teplicích Šanově, který v tuzemsku nemohl najít uplatnění. Místodržitelství cestu nepovolilo, protože nemohl prokázat, že najde v Americe obživu a protože neměl dost peněz na zpáteční cestu.⁵⁴

Emigranti z Karlovarska

Místodržitel hrabě Meczéry sice dostával roku 1852 zprávy, že chuť lidí vystěhovat se do Ameriky stoupá,⁵⁵ na Karlovarsku to však neplatilo. Chebský krajský prezident roku 1852 hlásil, že vystěhovalectví z chebského kraje není tak časté,⁵⁶ že lidé žádají pasy do Ameriky na tři roky, se záměrem zůstat tam v případě příznivých podmínek trvale, pak teprve žádali zrušit rakouské státní občanství. Příčinu emigrace do Ameriky spatřoval v nedostatku domácí půdy. Z obvodu chebské krajské vlády emigrovalo podle jeho hlášení ze dne 14. 5. 1852 v poslední době jedenáct řemeslníků z Karlových Var, šestnáct obchodníků z Bečova, nejspíše Židů, dva nádeníci a jeden tkadlec z Lubů, dva řemeslníci z Přimdy a dva tkalci bez udání obce, odkud pocházejí, společně s rodinnými příslušníky celkem 47 osob, z toho u šesti rodin s neuvedeným počtem dětí.⁵⁷ Mezi emigranty tedy nebyl ani jeden zemědělec.

Z neúplných písemností okresních úřadů nelze přesně zjistit, kolik lidí a kam z Karlovarska emigrovalo, je však patrné, že směřovali většinou do německých zemí, především

⁵⁴ SOkA K. Vary, OÚ Žlutice, sign. 8/9/594, kart. 63, 10. 4. 1900.

⁵⁵ NA, PM, 1850–1854, sign. 4/1/5, kart. 55, 28. 4. 1852.

⁵⁶ Tamtéž, 14. 5. 1852.

⁵⁷ Tamtéž, 14. 5. 1852.

do sousedního Bavorska, Saska a do zemí habsburské monarchie; jazyk nebyl překážkou.

Zprávy o německých kolonistech ve Slavonii a Banátu uvádějí zemědělce, většinou bezzemky a malozemědělce z Plzeňského a Budějovického kraje, z Karlovarského pouze z jižních zemědělských oblastí, z Otročina na Teplicku, odkud emigrovalo pět rodin zemědělců do Banátu už roku 1810.⁵⁸ Výjimkou je pouze osada Joannesbera v západní Slavonii, její obyvatelé uváděli, že jsou potomky kolonistů z okolí Mariánských Lázní a Karlových Var z první poloviny devatenáctého století.⁵⁹

Možnost emigrovat do evropských zemí obyvatelé chebského kraje v padesátých letech devatenáctého století podle zpráv státních orgánů nevyužívali. Podle hlášení okresních hejtmanů nereagovali obyvatelé Karlovarska roku 1855 na fámy o výhodném vystěhovalectví do Švédska, kde prý tisíce lidí v celých distriktech vymřeli a přistěhovalci dostávali půdu zdarma.⁶⁰ Zcela obdobný výsledek měly na Karlovarsku i fámy o vylidňování Saska a podpoře saské vlády přistěhovalcům.⁶¹ Šířil je snad i učedník Thomas Kriegl ze Skalné, tamější purkmistr ho ale nevypátral.⁶²

Na celém území Chebska se také nikdo nepřihlásil roku 1856 k vystěhování do Sedmíhrad,⁶³ okresní úřad ve Skalné

⁵⁸ Otto ZERLIK, *Zur sudetendeutschen Auswanderung im Banat*. In: *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 8, 1935, s. 175–176; Erwin BOEHM, *Sudetendeutsche Siedler in Gašinci (Djakovština) in Slavonien*. In: *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 11, 1938, s. 22–23.

⁵⁹ Egon LENDL, *Eine Egerländersiedlung in Westslavonien*. In: *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, Jg. 5, 1932, s. 42.

⁶⁰ NA, PM, 1855–1859, sign. 4/1/4, kart. 420, 11. 5. 1855.

⁶¹ Tamtéž, sign. 4/1/2, kart. 415, 11. 5. 1855.

⁶² SOkA Cheb, OÚ Skalná, sign. 4/2/7, kart. 4.

⁶³ NA, PM 1855–1859, sign. 4/3/9, kart. 421, 30. 4. 1856.

uvedl, že příčinou je velká nouze, nedovolující lidem kupovat pozemky.⁶⁴ Nádeník z Dolního Částkova (Unterschossenreuth) se pokusil koupit zemědělskou půdu v Uhrách, vrátil se domů, protože byla drahá a rozhodl se koupit ji v Americe.⁶⁵

Podle hlášení okresních hejtmanů nepřesídlil roku 1871 z Karlovarska nikdo ani do Volyňské oblasti.⁶⁶

Úplnější údaje o emigraci z Karlovarska jsou z let 1902 až 1906, nejvíce lidí emigrovalo ze zalidněných průmyslových okresů (Cheb, Kraslice, Aš), tradičně málo z lázeňských (Karlovy Vary, Mariánské Lázně) a nejméně ze zemědělských (Teplá, Planá, Žlutice, Podbořany).

Tabulka 1. Počet vystěhovalých z území dnešního Karlovarského kraje podle okresů v letech 1902–1906

Okres	Počet osob	Okres	Počet osob
Cheb	71	Karlovy Vary	40
Kraslice	62	Teplá	39
Aš	56	Planá	33
Kadaň	54	Žlutice	32
Sokolov	52	Podbořany	21
Jáchymov	45	Mariánské Lázně	11
		Celkem	500

Většina emigrantů směřovala do sousedního Německa (492), do uherských zemí jen osm.⁶⁷ Už v padesátých letech bylo méně emigrantů z vnitrozemských zemědělských okresů (Teplá, Žlutice) než z průmyslových příhraničních (Cheb, Kraslice, Aš).

Z neúplných a mezerovitých písemností okresních úřadů na Karlovarsku nelze zjistit přesné počty emigrantů, nutné je studovat stručné záznamy, často bohužel chybějících pomoc-

⁶⁴ SOkA Cheb, OÚ Skalná, sign. 4/2/8, kart. 4, 20. 4. 1856.

⁶⁵ Tamtéž, 11.2. 1856.

⁶⁶ NA, PM, 1871–1880, sign. 4/1/1, kart. 1132, r. 1881.

⁶⁷ NA, CM, sign. 20/3/1, kart. 7492, 1902–1906.

ných knih. Počty emigrantů se s časem i místem měnily, s jistotou lze tvrdit, že odcházeli většinou do Německa a do zemí rakouské monarchie, do Severní Ameriky jen menšina. Nejvíce lidí emigrovalo z průmyslových příhraničních okresů, méně z vnitrozemských zemědělských.⁶⁸

Písemnosti okresního a městského úřadu v Karlových Varech poskytují o emigraci jen velmi mezerovité údaje.⁶⁹

Okres Cheb

Ústup ručního tkalcovství a snižování životní úrovně domácích tkalců na Ašsku se odrazil v počtu vystěhovalců z okresů Aš a Cheb pobývajících v letech 1830–1853 v Americe ilegálně, z okresu Cheb třináct, z okresu Aš sto dvacet jedna osob, převážně z města Aše (89).⁷⁰ V chebském okresu bylo od prvního ledna do konce srpna roku 1852 vydáno šestnáct cestovních pasů do Ameriky pro dva tkalce, dva nádeníky, jednoho truhláře a jednoho krejčího, všichni se ženami.⁷¹ Hejtman předpokládal, že pro nedostatek pracovních příležitostí by emigrovali i dělníci, kdyby jim k tomu nechyběly prostředky.⁷² Vystěhovalectví do Ameriky považoval za bezvýznamné a nepovažoval za nutné proti němu něco pod-

⁶⁸ SOkA K. Vary, OÚ Teplá, OÚ Žlutice; SOkA Cheb, OÚ Cheb, OÚ Skalná, OÚ Aš; SOkA Sokolov, OÚ Kraslice.

⁶⁹ Písemnosti okresního a městského úřadu v Karlových Varech poskytují o emigraci jen mezerovité údaje. V šestadvaceti náhodně dochovaných cestovních pasech městského úřadu z padesátých a šedesátých let devatenáctého století převládají pasy pro služky (7), nádeníky (5), řemeslníky (3) do německých a rakouských zemí (AM K. Vary, kart. 18, 1851–1865). V těchto zemích pobývali i mladí muži z Karlových Var před vojenskými odvody roku 1882, nejvíce ve Vídni (7), Berlíně (3) a Praze (2); (AM K. Vary, policejní protokol roku 1882, č. j. 640). Sociálním složením a cílovou zemí se emigranti z Karlových Var nelišili od jiných okresů.

⁷⁰ SOkA Cheb, OÚ Cheb, sign. 4/1/1, kart. 59, 1853.

⁷¹ Tamtéž, 30. 9. 1852.

⁷² Tamtéž, 20. 4. 1852

niknout.⁷³ Nápadný je však velký počet cestovních dokladů vydaných v letech 1850–1852 : 1493, v letech 1853–1855 již jen 773.⁷⁴ Časté tvrzení, že odjížděli jen nejchudší z chudých, čeledínové, děvečky, bezzemci zde neplatilo, potvrzují to i údaje z jiných okresů; nejčastějšími emigranty byli řemeslníci. Mnoho lidí, zvláště tkalců odcházelo z chebského okresu na jaře na sezónní práce do sousedního Saska, do okolí Žatce, nebo na stavbu železnic.⁷⁵

Rozhodujícím podnětem emigrace do Ameriky bývala často skutečnost, že někdo z příbuzných nebo známých už v Americe pobýval, o tamních poměrech informoval a přislíbil někdy i pomoc. Chebský řezník se rozhodl odejet k bratrovi v Americe, který koupil ve státě Indiana čtyřicet akrů půdy,⁷⁶ chebský hodinář, který emigroval do Ameriky ilegálně roku 1854, zanechal doma manželku se třemi dětmi, v dubnu 1855 ji vyzval, aby za ním s dětmi přijela.⁷⁷

V letech 1855–1868 emigrovalo z chebského okresu do německých a rakouských zemí třicet osob, většinou bez rodin, do Ameriky jednadvacet a opačně z Německa imigrovalo třicet osob.⁷⁸

Migrace se sousedním Německem probíhala většinou v příhraničních oblastech Bavorska a Saska, podnětem bývaly často sňatky a prodej či koupě nemovitostí. Syn sedláka z Horní Břízy (Oberlindau), jehož bratr koupil v Bavorsku v blízkém Querenbachu půl selské usedlosti, emigroval k němu roku 1858,⁷⁹ emigrant z Dolní Lipiny koupil roku 1858

⁷³ Viz. pozn. č. 71.

⁷⁴ SOkA Cheb, OÚ Cheb, sign. 8, elench č. 402, 1850–1855.

⁷⁵ Viz. pozn. č. 72.

⁷⁶ SOkA Cheb, OÚ Cheb, sign. 4/2/2, kart. 74, 2.3.1855

⁷⁷ Tamtéž, sign. 4/2/9, kart. 74, 22.4.1855.

⁷⁸ Tamtéž, sign. 4/2/1–141, kart. 74, 1855–1868.

⁷⁹ Tamtéž, sign. 4/2/31, kart. 74, 1858.

dům také v Querenbachu,⁸⁰ provaznický tovaryš z Pomezí (Markhausen) si našel roku 1859 nevěstu v bavorském Hochstadtu,⁸¹ a tak bychom mohli pokračovat.

Lidí emigrujících z chebského okresu přibývalo až v osmdesátých letech, v období 1885–1895 projednali na chebském hejtmánství 270 případů vystěhovalectví.⁸² Přitahovala zejména Vídeň, tam obdrželo domovské právo 80 vystěhovalců. Většina emigrantů směřovala do německých a rakouských zemí.

Obyvatel Kynšperka, brzdař státní dráhy, našel roku 1891 práci v Kempten, stal se opět brzdařem, tentokrát bavorské státní dráhy.⁸³ Z Chebu se roku 1891 vystěhoval soustružník Johann Karl Witz do Pruska,⁸⁴ klempířský mistr Ferdinand Bäuml do Norimberka⁸⁵ a z Křižovatky (Klinghart) Johann Quer, řezač skla, také do Norimberka.⁸⁶

V letech 1902–1906 emigrovalo z okresu Cheb 71 osob, většinou opět do Německa (69), jen dvě osoby do Uherska.⁸⁷

Tabulka 2. Přibližný počet emigrantů z okresu Cheb v letech 1830–1906

Období	Celkem emigrantů	Z toho do Ameriky
1830–1853	.	13 (ilegálně)
1850–1855	97	62
1855–1868	51	21
1885–1895	105	4
1902–1906	71	

⁸⁰ Tamtéž, sign. 4/2/34, kart. 74, 1858.

⁸¹ Tamtéž, sign. 4/2/53, kart. 74, 1858.

⁸² Tamtéž, sign. 2, elench č. 423, 1885–1895.

⁸³ NA, VMV, sign. 8, kart. 230, 1891.

⁸⁴ Tamtéž, 26.2.1891.

⁸⁵ Tamtéž, sign. 8, kart. 231, 9.9.1893.

⁸⁶ Tamtéž, sign. 8, kart. 232, 18.4.1897.

⁸⁷ NA, CM, sign. 20/3/1, kart. 7492, 1907.

Vystěhovalci z chebského okresu byli většinou řemeslníci a příslušníci nejrůznějších povolání, velmi řídké případy emigrace zemědělců vznikaly zakupováním půdy v sousedním Bavorsku a přeshraničními sňatky.

Okres Aš

Z okresu Aš pobývalo v Americe už v letech 1830–1853 celkem 121 osob, také v letech 1855–1859 tam emigrovalo 88 osob, do německých zemí, nejčastěji do Saska a Bavorska 32, do Čech 28 a značný byl i počet imigrantů.⁸⁸

Lidé emigrovali také ilegálně, puškař Johann Ludwig emigroval z Aše ilegálně roku 1854.⁸⁹

Roku 1865 se šířily zvěsti o výhodné emigraci do Saska, ač se je hejtmanství snažilo umlčet. V období 1860–1868 emigrovalo 69 osob, imigrovalo 39, do Ameriky směřovaly už jen čtyři, ostatní většinou do Saska nebo Bavorska, odkud přišla i většina imigrantů.⁹⁰

V letech 1868–1880 emigrovalo opět většinou do Saska či Bavorska 73, v letech 1881–1890 již 106, v letech 1891–1900 pak 143 osob.

Nejvíce lidí emigrovalo z města Aše, v letech 1868–1900 to bylo 88 osob, z Hranice 53 osob,⁹¹ odcházeli většinou řemeslníci, nejčastěji tkalci a punčocháři. Obvykle uváděli, že nemohou rodiny slušně uživit, a pokud odcházeli do Ameriky, věřili, že tam budou větší výdělky. Emigranti do Ameriky před odjezdem majetek prodávali, ale největší migrace probíhala mezi ašským výběžkem a bavorským a saským pohraničím.

⁸⁸ SOkA Cheb, OÚ Cheb, sign. 4/2/1–11, kart. 6,7, 1855–1859.

⁸⁹ NA, PM, sign. 4/1/5, kart. 755, 12.6.1854.

⁹⁰ SOkA Cheb, OÚ Aš, sign. 4/2/27, kart. 7,8, 1855–1868.

⁹¹ SOkA Cheb, OÚ Aš, sign. 4/2/1–414, elench, č. 98, 1868–1902.

Jak mohl pokus o emigraci do Ameriky skončit, je patrné z osudu dělníka z Hranice na Ašsku, který zaplatil expedientovi lodní společnosti v Hamburku sto tolarů za cestu lodí z Hamburku přes Liverpool do Ameriky, pro závady v pase s musel vrátit, ale peníze mu společnost nevrátila.⁹² Typickým emigrantem z Aše do Ameriky byl roku 1855 punčochář, stáří 26 let, jako důvod emigrace uvedl, že z výdělků se nedá slušně žít, zatímco v Americe jsou punčocháři dobře placeni. Jeho otec, tkadlec, měl pět dětí a uvedl, že bez podpory dvou emigrujících synů (druhý emigrující syn byl nádeník) se neuživí, prodal dům i louku, aby získal prostředky na cestu do Ameriky, měl tam dobrého známého, který tam koupil pozemky.⁹³

Obdobné důvody emigrace uvedl jiný punčochář z Aše roku 1866, jeho syn už v Americe bydlel, tamější mzdy označil jako skvělé a radil otci, aby do Ameriky emigroval včas. Otec se třemi dalšími syny chtěl získat prostředky na cestu prodejem rodného domku.⁹⁴

Představu o vystěhovalectví z okresu a města Aše doplňují zprávy o místních vystěhovaleckých agentech. Obchodníka, tiskaře a tkalce, kteří předávali lidem zamýšlejícím emigrovat do Ameriky zprávy a adresy svých dětí tam usídlených, považoval okresní hejtman roku 1869 za vystěhovalecké agenty, jeden z nich sice vystěhovaleckou agenturu na nějakou dobu bez povolení převzal, ale pro nedostatek zájemců a pokles příjmů činnosti zanechal, stejně učinili i dva zbývající.⁹⁵

Státní hranice stykům příbuzných a uzavírání sňatků nebránila, lidé žili a pracovali v Německu či naopak na Ašsku

⁹² NA, PM, 1850–1854, sign. 4/13/3, kart. 56, 25.9.1853.

⁹³ SOkA Cheb, OÚ Aš, sign. 4/2/1, kart. 6, 13.1.1855.

⁹⁴ Tamtéž, sign. 4/2/206, kart. 8, 1866.

⁹⁵ Tamtéž, sign. 4/2/11, kart. 25, 1869.

i řadu let ilegálně, o legalizaci žádali často teprve tehdy, když už nebylo vyhnutí, při převodech nemovitostí apod.

Tabulka 3. Přibližný počet emigrantů z okresu Aš v letech 1830–1906

Období	Celkem emigrantů	Z toho do Ameriky
1830–1853	.	121 (ilegálně)
1855–1859	88	
1860–1868	69	
1868–1880	73	
1881–1890	106	
1891–1900	143	4
1902–1906	86	

Okres Skalná

Z okresu Skalná emigrovalo v letech 1848–1854 podle hlášení obecních úřadů 61 osob či rodin, z toho 55 do Ameriky. Byli to převážně řemeslníci, výrobci hudebních nástrojů a punčocháři.⁹⁶ Jak obecní úřady dodatečně zjistily, emigrovalo navíc 36 osob ilegálně, obvykle s pasy do německých států nebo s vandrovními knížkami. Početněji emigrovali v letech 1848–1854 lidé jen ze čtyř míst: Plesná 14, Luby 17, Lomnička 18, Milhostov 4, z ostatních pouze jednotlivci. Pohnutky byly ovšem ekonomické. Švec Christian Päsold z Plesné, s manželkou a třemi dětmi roku 1855 uvedl, že se chce stěhovat do Ameriky, protože v Plesné je mnoho ševců a protože v Americe už byli jeho bratři, kteří mu přislíbili pomoc.⁹⁷ Okresní úřad v Chebu požádal starostu Plesné o stanovisko s připomínkou, že kdyby se žadatel z Ameriky vrátil, musela by se o něj postarat obec. Výrobce kytar z Lubů, narozený roku 1839, se chtěl vystěhovat do Ameriky roku 1868

⁹⁶ SOkA Cheb, OÚ Skalná, sign. 4/2, kart. 4, 1855. Hlášení obecních úřadů.

⁹⁷ Tamtéž, sign. 4/2/1, kart. 4, 16.3.1855.

s manželkou a čtyřmi dětmi, protože se v Lubech nemohl uživit a hrozila mu nouze.⁹⁸

Vystěhovalci, už v Americe jako řemeslníci usedlí, nabízelí někdy příbuzným a známým ze staré vlasti práci. Například nádeník se ženou a děckem z Dolního Částkova, narozený roku 1822, žádal roku 1852 o pas do Ameriky, aby pomáhal bratrovi, který si ve státě Wisconsin u Ellingtonu koupil farmu.⁹⁹

Podobně jako v okrese Aš, bylo emigrantů počátkem padesátých let v okrese Skalná více než v následujícím období 1856–1868, kdy emigrovalo 64 rodin a jednotlivců, z toho do Ameriky už jen sedm, ostatní do německých států, jistě i pod vlivem občanské války v Americe, před níž utekl z Ameriky domů roku 1861 zedník ze Starého Rybníka.¹⁰⁰ Do Saska emigrovalo 12 rodin a osob, stejně jako v předcházejícím období odcházeli nezemědělci, ve Vídni obdrželo domovské právo 26 osob.¹⁰¹

Zcela bez prostředků neodcházeli do Ameriky ani nádeníci a služky; pokud měli nějaký majetek, prodávali ho, nebo si peníze na cestu a počátek pobytu našetřili. Domkář z Horního Částkova, živící se nádenickou prací, získal prodejem domku 640 zlatých, v Americe už měl příbuzné.¹⁰² Podobně si na cestu do Ameriky našetřila švadlena z Lomničky, dostala peníze i od bratra.¹⁰³ Také služka, dcera zedníka z Dolního Částkova, dostala od otce na cestu do Ameriky 120 zlatých, cestovala s kmotrem, který potřebné peníze

⁹⁸ Tamtéž, sign. 4/2/66, kart. 4, 6.5.1868.

⁹⁹ Tamtéž, sign. 4/2/26, kart. 4, 24.2.1858.

¹⁰⁰ Tamtéž, sign. 4,5, elench č. 18, 1855–1868; sign. 4/2/46, kart. 4, 20.12.1861.

¹⁰¹ Tamtéž, sign. 4/2/1–68, kart. 4, 1854–1868; sign. 4,5, elench č. 18, 1855–1868.

¹⁰² Tamtéž, sign. 4/2/16, kart. 4, 13. 12.1856.

¹⁰³ Tamtéž, sign. 4/2/14, kart. 4, 1856.

měl.¹⁰⁴ Z obce Hluboká emigroval roku 1855 do Ameriky i šestnáctiletý nádeník s několika kamarády, otec ho podpořil, dal mu na cestu 200 zlatých, podpořila ho i obec, protože otec slíbil, že v případě návratu, zdědí syn, stejně jako jeho sourozenci, svůj podíl.¹⁰⁵ Z Hluboké emigrovala do Ameriky i devatenáctiletá dcera mlynáře; na cestu šetřit nemusela, od otce dostala tři sta zlatých, a kdyby se vrátila, slíbil se o ni postarat její bratr, mlynář, nepřipadla by na starost obci.¹⁰⁶

Podobně jako v okrese Aš emigrovali, i z okresu Skalná většinou svobodní řemeslníční tovaryši, nejčastěji punčocháři, jen s cestovními pasy nebo vandrovními knížkami. Charakteristické je, že nikdo z okresu nechtěl roku 1856 kupovat zemědělské pozemky v Sedmihradech, podle sdělení okresního úřadu panovala v okrese velká chudoba.¹⁰⁷ Nádeník z Velkého Částkova chtěl roku 1856 emigrovat do Uherska a koupit tam hospodářství, vrátil se, protože na to neměl dost prostředků, znovu to chtěl ale zkusit v Americe, měl 180 zlatých a naději, že zdědí nějaký majetek.¹⁰⁸ Snad mu byli vzorem dva nádeníci z Dolního Částkova, kteří roku 1856 koupili pozemky ve státě Wisconsin, jeden z nich potřeboval dělníka, pozval tam bratra.¹⁰⁹

Tabulka 4. Přibližný počet emigrantů z okresu Skalná v letech 1848–1868

Období	Celkem emigrantů	Z toho do Ameriky
1848–1854	97	55
1856–1868	64	7

¹⁰⁴ Tamtéž, sign. 4/2/15, kart. 4, 14.2.1856.

¹⁰⁵ Tamtéž, sign. 4/2/6, kart. 4, 13.5.1855.

¹⁰⁶ Tamtéž, sign. 4/2/2, kart. 4, 31.5.1855.

¹⁰⁷ Tamtéž, sign. 4/2/8, kart. 4, 20.4.1856.

¹⁰⁸ Tamtéž, sign. 4/2/14, kart. 4, 11.12.1856.

¹⁰⁹ Tamtéž, sign. 4/2/25, kart. 4, 24.1.1858; sign. 4/2/26, kart. 4, 15.3.1858.

Okres Jáchymov

Z jáchymovského okresu odcházeli lidé nejčastěji do Saska; spolupůsobilo nejen bezprostřední saské sousedství, ale i jazyková příbuznost, obyvatelstvo bylo většinou saského původu. V době krize rukavičkářského průmyslu roku 1908 byl velký počet dělníků bez práce. Okresní hejtman uvedl, že odcházejí do Saska, a nepovažoval za nutné ani oznámit, že v USA jsou podmínky pro přistěhovalce špatné, žádné navrátilce z Ameriky nezjistil a uvedl, že se tam zdržuje z okresu jen několik osob.¹¹⁰

Do Ameriky emigrovali lidé z jáchymovského okresu jen výjimečně, když je hejtman roku 1890 dle nařízení místodržitelství zjišťoval, všechny obecní úřady s výjimkou Krásného Lesa a Perninku podaly zprávy, že se během roku 1890 do USA nikdo nevystěhoval. Z Krásného Lesa emigrovalo přes Hamburk jedenáct osob bez cestovních pasů, jen s domovskými listy, z Perninku rodiče s jedním dítětem přes Brémy.¹¹¹ Celníci pak dodatečně roku 1890 zjistili, že před deseti lety emigroval do Ameriky také jeden muž z Loučné a před osmi lety jeden muž z Božího Daru.¹¹² Lidé emigrovali do Bavorska a Saska, jen ojediněle do Rakouska a uherských zemí.¹¹³

Tabulka 5. Přibližný počet emigrantů z okresu Jáchymov v letech 1869–1913

Období	Celkem emigrantů
1868–1880	21
1881–1889	47
1890–1900	76
1900–1913	163

¹¹⁰ SokA K.Vary, OÚ Jáchymov, sign. 4/2/113, kart. 64, 10.1.1908.

¹¹¹ Tamtéž, sign. 4/2/103, kart. 64, 20.2.1890.

¹¹² Tamtéž, sign. 4/2/108, kart. 64, 15.6.1890.

¹¹³ Tamtéž, elench č. 133, 1868–1900; elench č. 140, 190–1935.

Někdy emigrovalo z celého okresu během celého roku jen několik osob, roku 1885 jen tři, roku 1886 dvě.¹¹⁴ Podle zprávy purkmistra Božího Daru odcházeli lidé jen zřídka a vzácně,¹¹⁵ patrný je však vzestup emigrace vrcholící před první světovou válkou. V okrese proto nebyvali vystěhovaletčí agenti lodních společností ani cestovní kanceláře.¹¹⁶

Okres Žlutice

Z okresu Žlutice se vystěhovalo v letech 1850–1855, většinou do uherských zemí, Vídně a Prahy jen šestnáct osob.¹¹⁷ Vývoj v následujících letech přibližuje tabulka cestovních dokumentů vydaných okresním hejtmánstvím ve Žluticích:

Tabulka 6. Přibližný počet emigrantů z okresu Žlutice v letech 1869–1913

Období	Počet vydaných cestovních pasů	Celkem emigrantů
1850–1855		16
1869–1879	198	
1880–1889	318	
1890–1900	1709	
1904–1916	441	

Převládala prostá cestovní povolení (1618) nad cestovními pasy (607). Počet vystěhovalců nelze z těchto údajů zjistit, dosvědčují jen stoupající migraci vrcholící v devadesátých letech.¹¹⁸ Mnoho řemeslnických tovaryšů vycestovalo a usedlo se v cizině jen s vandrovními knížkami nebo cestovními legitimacemi, pokud se dobře uplatnili, snažili se pobyt v cizině prodloužit. Pekařský tovaryš z Chýše byl roku 1866

¹¹⁴ Tamtéž, sign. 4/1, kart. 62, 1.1.1886, 1.1.1887.

¹¹⁵ Tamtéž, sign. 8/1/21, kart. 134, 12.2.1904.

¹¹⁶ Tamtéž, sign. 4/2/185, kart. 64, 30.12.1913; sign. 4/2/4, kart. 64, 20.4.1877; sign. 8/1/21, kart. 134, 21.6.1912.

¹¹⁷ SOKA K. Vary, OÚ Žlutice, sign. 4, elench č. 328, 1850–1855.

¹¹⁸ Tamtéž, sign. 8, elench č. 346, 1869–1900.

na vandru v Praze a podle údajů matky vycestoval do Ameriky jen s vandrovní knížkou, roku 1871 žádal o zrušení rakouského státního občanství.¹¹⁹

Spisů, ze kterých bylo patrné, kdo a kam odcestoval, či jen zamýšlel odcestovat, z období 1868–1900, je pouze 230, ostatní se nedochovaly, nebo neuvádějí cílovou zemi.¹²⁰ Nejčastěji byla žádána povolení odcestovat do zemí rakouské monarchie a Německa (171 = 76 %), žádostí o cesty do severní Ameriky (21) bylo více než do Ruska (8), Švýcarska (7) a na Balkán (11). Vídeň (9) a Praha (10) nebyly navštěvovanější než Saská Kamenice (11), Lipsko (9) nebo Drážďany (7).

S růstem vystěhovalectví v osmdesátých letech souvisela činnost agentů ve Žluticích, místodržitelství po nich roku 1884 marně pátralo.¹²¹ V následujícím období 1904–1916 vydali ve Žluticích už jen 441 cestovních dokumentů, z toho 83 cestovních pasů do Ameriky, ostatní do zemí rakouské monarchie a Německa.¹²² Počet emigrantů tedy od padesátých let neustále narůstal, vrcholil v letech devadesátých a v době před první světovou válkou se znatelně snížil.

Z převážně zemědělského žlutického okresu odcházeli tovaryši a mistři všech řemesel, krejčí, ševci, pekaři, truhláři, nejvíce bylo ale mladých nádeníků a služek, následovali zedníci, číšníci, potulní muzikanti, ale žádní zemědělci.

Příčiny emigrace byly stejné jako jinde, ekonomické; obuvník ze vsi Teleč, ženatý otec pěti dětí, emigroval a usadil se v Sasku, protože doma byl bez práce,¹²³ a jak uvedl krejčí

¹¹⁹ Tamtéž, sign. 4/2/7, kart. 33, 1868–1888.

¹²⁰ Tamtéž, sign. 8, kart. 63–71, 1868–1900.

¹²¹ Tamtéž, sign. 4/2/60, kart. 33, 2.4.1884, 7.5.1884.

¹²² Tamtéž, rejstřík cestovních pasů č. 35, 1904–1914.

¹²³ Tamtéž, sign. 4/2/29, kart. 33, 1878.

ze Smilova, v Saské Kamenici našel lepší existenci.¹²⁴ Také nádeník z Tisu u Blatna roku 1886 věřil, že v Americe najde lepší živobytí.¹²⁵

Pokud zůstávali v pracovních místech delší dobu, žádali obvykle z podnětu místních policejních orgánů o prodloužení platnosti cestovních dokladů či vandrovních knížek, jinak jim hrozila násilná deportace domů, peněžité pokuty nebo vězení.

Někdy si tovaryš dobu platnosti dokladu prodloužil sám přepsáním původních údajů. O zrušení rakouského státního občanství žádali obvykle až po dlouhodobém pobytu v cizině, když získali zajištěné postavení. Karl Helfert, obuvnický tovaryš, nejstarší syn ze šesti dětí vdovy v Lochotíně, o něj požádal až po osmi letech pobytu v pruském Slezsku.¹²⁶

Okres Teplá

Obyvatelé okresu Teplá jevíli podle sdělení pražského místodržitelství už od padesátých let velkou chuť emigrovat.¹²⁷ Lidé z Rájova a okolních vesnic, rozhodnutí v letech 1855–1856 emigrovat do Ameriky, si často nevěděli rady s vyřizováním úředních formalit a žádali o pomoc místního faráře, jehož bratr už v Americe sídlil. Farář podle sdělení okresního hejtmanství v Teplé působil jako agent vystěhovalecké organizace G. Eretha v Berlíně, vlastnil jejich brožuru pro vystěhovalce a v letech 1855–1856 sepsal obyvatelům tepelského okresu třiačtyřicet žádostí o vystěhovalectví do Ameriky, nejvíce rodin emigrovalo právě z Rájova: roku 1855 třináct, roku 1856 osm. Ve skutečnosti kněz jen podléhal žádostem lidí o pomoc při jednání s úřady, zejména při písemných žádostech a zaopatřování nutných příloh. Na

¹²⁴ Tamtéž, sign. 4/2/56, kart. 33, 1881.

¹²⁵ Tamtéž, sign. 8/14/198, kart. 65, 1888.

¹²⁶ Tamtéž, sign. 4/2/25, kart. 33, 1888.

¹²⁷ NA, PM, 1855–1859, sign. 4/1/1, kart. 419, fol. 298, 17.8.1856.

žádost pražského místodržitelství arcibiskupské konsistoři, opat tepelského kláštera faráři tuto činnost zakázal.¹²⁸

Později, v šedesátých letech, nebyli na Tepelsku zjištěni žádní emigranti z Ameriky, v sedmdesátých jen několik jednotlivců z Lestkova, Horních Polžic, Kohoutkova, Dolního Kramolína a Poutnova, směřovali většinou do zemí rakouské monarchie a Německa.

V osmdesátých letech počet žadatelů o emigraci do Ameriky stoupl, byli to vesměs obyvatelé z vesnic soudního okresu Bezručice: Krsy, Hanov, Lestkov, Vysoké Jamné, Kohoutov, Kozolupy, Nová Ves, Mnichov, Poutnov, Kojšovice. Byli to často nádeníci a služky, ať už sami nebo s rodinami.¹²⁹

Často emigroval z rodiny nejprve otec, manželka s dětmi ho následovaly až na jeho vyzvání, když se mu podařilo zajistit předpoklady pro existenci rodiny. Josef Stingl, zednický pomocník ze Žernovníka, se vystěhoval do Ameriky ve věku osmačtyřiceti let se dvěma druhy v srpnu roku 1881, manželku s dvacetiletým synem nechal doma. V Americe už byla provdaná sestra jeho manželky, která chtěla, aby přijel s celou rodinou. Podle slov manželky, přivedly ho k emigraci nejisté a špatné poměry a snaha o lepší existenci. Šest týdnů po jeho odjezdu dostala od něho zprávu, že pracuje jako zednický pomocník v Patersonu ve státě New York. Za den si vydělával jeden a půl dolaru, zedník vydělával až tři dolary denně, ale musel položit tisíc osm set až dva tisíce cihel. Poslal manželce na cestu dvacet dolarů, s omluvou, že více nemůže, protože by se nenajedl a na práci nestačil. Požádal ji, aby se připravila na cestu, všechno prodala, šaty a jiné textilie složila do pevných beden a pytlů a poslala čtrnáct dní předem, ale porcelán a nádobí aby nebrala, protože známému nedošel

¹²⁸ SOKA K. Vary, OÚ Teplá, sign. J, kart. 372, 373.

¹²⁹ Tamtéž, sign. J/st/90, kart. 398, 1881–1882.

do New Yorku ani jeden kus celý. Doporučil jí vyhledat nocleh uprostřed lodi, naproti strojovně, protože tam se loď nejméně houpe, v Brémách koupit velký hrnec, aby mohla místo dvou či tří žádat čtyři porce jídla. Přislíbil také, pokud to bude možné, koupit a poslat lodní lístky a přivítat je v přístavu.

Manželka se synem a dcerou pak odcestovali 22.2.1882 přes Brémy, syn nebyl u odvodu uznán schopným vojenské služby. Listinu o zproštění od vojenské povinnosti a propuštění z rakouského státního občanství mu před emigrací nedali a za jeho pobytu v Americe, přes několik výzev, aby je na vyslanectví převzal a zaplatil poplatek dvanáct zlatých, tak neučinil.¹³⁰

Jistě tak necestovala a do takových poměrů v Americe se dvěma dětmi nepřijela manželka hornisty Schneidera, člena karlovarského lázeňského orchestru, který byl v Bostonu dva roky před jejím příjezdem členem tamějšího koncertního orchestru.¹³¹

Okres Kraslice

Sto devět cestovních dokumentů, cestovních pasů a vandrovnic knížek projednaných okresním úřadem v Kraslicích jen během února a března roku 1850 dokazuje značnou migraci obyvatel, téměř výlučně do zemí rakouské monarchie, odcházeli většinou tovaryši různých řemesel, dělníci a nádeníci.¹³²

Závěr

Karlovarsko nebylo tak významnou vystěhovaleckou oblastí jako sousední Plzeňsko nebo jižní Čechy. Už ve dvacátých a třicátých letech devatenáctého století byl na Loketsku větší

¹³⁰ Tamtéž, sign. J/st/90, kart. 398, 1881–1882.

¹³¹ *Deutsche Volkszeitung*, roč. 3, č. 3, 3.8.1887.

¹³² SOKA Sokolov, OÚ Kraslice, podací protokol 1850.

počet lokalit s nezemědělskou zvláště textilní výrobou než na Plzeňsku.¹³³ Pracovních příležitostí bylo více a obživu obyvatel doplňovala drobná zemědělská hospodářství, většinou v horských oblastech, Karlovarsko opouštělo proto málo lidí, méně zde bývalo i agentů vystěhovaleckých organizací.

Z neúplných písemností okresních úřadů na Karlovarsku nelze přesně zjistit, kolik lidí a kam emigrovalo, je však patrné, že většinou směřovali do Německa a zemí habsburské monarchie, lidé z příhraničních okresů migrovali zejména se sousedním Bavorskem a Saskem, jazyk nebyl překážkou.

Emigraci ovlivňovaly také informace příbuzných a známých z ciziny a vystěhovaleckých agentur, jejichž šíření nezabránil dohled a regulace státních orgánů. Z příhraničních průmyslových okresů Cheb, Aš a Skalná emigrovali lidé početněji už od třicátých let devatenáctého století, patrný je pak vzestup počátkem padesátých let, útlum v šedesátých, následný vzestup vrcholil v letech devadesátých.

V zemědělských okresech Teplá a Žlutice nastala početnější emigrace až v sedmdesátých letech, vrcholila také v devadesátých, v okrese Teplá ji usnadnil v padesátých letech místní farář.

¹³³ Viz pozn. 1.

Summary

Emigration from the region Karlovy Vary in the second half of the nineteenth century

The emigration from the region Karlovy Vary was not as heavy as from the neighbouring regions Pilsen or Southern Bohemia. Already in the 1820s and 1830s there had been around Locket far greater number of localities with non-agricultural, especially textile production, than in the Pilsen region. There were more numerous possibilities for work and the subsistence was supplemented by small-scale agriculture, especially in the mountainous regions. Therefore less people decided to leave the region and there was smaller number of the agents who worked for emigration organizations.

Of the incomplete documentation of the regional administrative in the region of Karlovy Vary it is impossible to ascertain the precise numbers of emigrants and their destinations. However, it is clear that the preponderant majority of the emigrants went to Germany and to the lands of the Habsburg monarchy. The inhabitants of the frontier regions went mostly to Bavaria and Saxony, as the language was not the limiting factor.

The character of emigration was also influenced by the information of relatives and friends abroad and also the emigrant agencies, which's spreading could not be limited by the vigilance and regulation from part of the state authorities. Of the frontier industrial regions of Cheb, Aš and Skalná there had been more numerous emigration from the beginning of the 1830s. There is a marked increase at the beginning of the 1850s, a decrease in the 1860s, and the subsequent new tide of emigration culminated in the 1890s.

Of the agricultural regions Teplá and Žlutice a more substantial emigration started only in the 1870s, culminated also in the 1890s, in the region Teplá the activities of local priest made more easy the migration in the 1850s.

ROZHLEDY

Seminář Rodina a domácnost od 16. do 20. století

Dne 9. listopadu 2007 se konal na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze mezinárodní vědecký seminář *Rodina a domácnost od 16. do 20. století*. Pořádali jej Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Komise pro historickou a sociální demografii při Sociologickém ústavu AV ČR v Praze a Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Byl to již druhý seminář pořádaný společně těmito institucemi (prvním byl seminář *Dějiny migrací v českých dějinách v novověku*, který se konal tamtéž 14. října 2005); proběhl v rámci vědeckého záměru MŠMT ČR MSM 0021620827 řešeného na FF UK.

Dějiny rodiny jsou v současné době v důsledku hlubokých proměn funkce i podoby, jimiž prochází současná rodina a které jsou často vnímány jako krize rodiny, jedním z vysoce frekventovaných témat světové historiografie, k němuž se obrací jak pozornost sociálních dějin, tak i historické demografie a historické antropologie. U nás přitom této tematice není dosud věnována taková pozornost, jakou by si zasloužila a která by byla srovnatelná například se zájmem o ni v řadách francouzské, britské, německé nebo rakouské historiografie. Cílem semináře bylo podnítit hlubší zájem o dějiny rodiny u nás, konfrontovat výsledky českého výzkumu s výsledky zahraničního bádání, upozornit při tom na některé dílčí aspekty tématu rodina a domácnost v novověku, které až dosud byly v naší historiografii přehlíženy, a zároveň konfrontovat různé

metodické postupy, s nimiž se dnes při studiu dějin rodiny setkáváme.

Na semináři zaznělo osm referátů, z toho pět přednesli domácí a tři zahraniční referenti. V úvodním referátu *prof. Eduard Maur* (Filozofická fakulta UK v Praze a Univerzita Pardubice) podal přehled našeho bádání, pokusil se o komparaci se zahraničními výsledky a nastínil směry, jimiž by se podle jeho mínění měl náš výzkum dějin rodiny ubírat. Ukázal při tom na skutečnost, že v současné době se nejvíce rozvíjí studium rodiny v raném novověku, ale i to značně nerovnoměrně (rozvíjí se rozsáhlý výzkum rolnické rodiny, ale např. zcela nedostatečné je zkoumána rodina ve městech). Znamý německý odborník na otázky dějin protoindustrializace, rodiny i zdravotní péče *prof. Jürgen Schlumbohm* (Max-Planck Institut für Geschichte Göttingen) nazval svůj referát „Die Schule des Lebens, Zur Sozialisation von Kindern im vorindustriellen Deutschland“. Ukázal v něm, jak cenné informace o rodině 19. století jako prostředí, v němž docházelo k socializaci dítěte, lze čerpat z autobiografií a vzpomínek na dětství. Postavil při tom do protikladu rozdíl mezi socializací dítěte v rolnické rodině, kde tento proces probíhal postupným zapojováním dítěte do pracovního procesu, a v buržoazní rodině, kde byl kladen od nejútlejšího dětství rozhodný důraz na vzdělání.

Velký zájem mezi přítomnými vzbudil příspěvek mladého polského historika, který působil v době konference na univerzitě v Cambridge a v současné době v Max-Planck Institut für Demographie v Rostocku *Mikolaje Szoltyska* „Three household formation systems in protoindustrial Eastern Europe a challenge to European models of family forms geography“. Autor vyšel ze statistického materiálu z několika polských regionů, k němuž dospěl zpracováním neuvěřitelně rozsáhlého množství dat demografické povahy, a z bohatého srovnávacího materiálu z jiných zemí. Ukázal přitom, jak se i na polském území směrem od západu na východ měnilo na

přelomu 18. a 19. století zastoupení západo- a východoevropského modelu rodinu a zároveň se vyvíjely i určité přechodné formy.

Referáty dvou mladých jihočeských historiků, tematicky blízké, vycházely metodologicky z historické antropologie, široce pěstované na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. *Jaroslav Dibelka*, působící na jejím Historickém ústavu, v příspěvku „Problémy raně novověké rodiny (Obranné strategie mužů a žen obviněných z cizoložství)“, hojně využívajícího charakteristických citátů z pramenů, dokládajících postoje poddaných v sexuálních záležitostech, vyšel z bohatého materiálu soudních spisů ze 17. a 18. století. V referátu se dotkl kromě základního tématu i řady dalších dosud nejasných otázek, jako je například znalost a používání antikoncepce v rolnickém prostředí v 17. století. *Pavel Matlas* (SOA Třeboň) nazval svůj referát „Svatební konsens jako nástroj sociálního ukázněvání poddaného obyvatelstva“. Zaujalo v něm zejména zjištění, že strategie schwarzenberské vrchnosti při povolování sňatků vesnické chudiny, až dosud již od dob Kroftových zjednodušeně posuzovaná jen na základě často citovaného nařízení Jana Adama ze Schwarzenbergu z roku 1720, se ve skutečnosti rychle proměňovala podle okamžité situace, takže v relativně krátkém úseku vydávala schwarzenberská vrchnost v otázce sňatků chudiny zcela protikladná nařízení. Je to zjištění o to důležitější, že právě zmíněné nařízení z roku 1720 bylo často interpretováno jako reprezentativní norma obecné celozemské platnosti.

Doc. Ludmila Nesládková (Filozofická fakulta Ostravské univerzity) vystoupila na semináři s příspěvkem nazvaným „Dělnická židovská a křesťanská středostavovská rodina a domácnost v dobách modernizace na Moravě“. Shrnula v něm výsledky studia ostravských historiků při výzkumu rodinného života ve formujícím se industriálním centru včetně výsledků výzkumu každodennosti hornických kolonií, studovaných v současnosti mladým historikem M. Jemelkou. Její referát ne-

přímo připomněl, že by neměly být přehlíženy – přes jejich ideologické zatížení - bohaté výsledky staršího českého bádání o dělnické rodině, dělnickém bydlení a každodennosti dělnických čtvrtí v procesu industrializace, jež v současné době poněkud upadly v zapomnění, zatímco podobné výsledky zahraničních výzkumů jsou citovány v každé příručce historické antropologie.

Profesor Satoshi Murayama z japonské univerzity v Takamatsu shrnul ve svém referátu „Erbschaft und Familie in einem Dorf des frühneuzeitlichen Japans“ hlavní teze své studie, která byla otištěna v 31. svazku sborníku *Historická demografie* (s. 117-146). Ukázal přitom, že přes zásadní odlišnost evropské a japonské raně novověké kultury měly problémy rodiny v obou oblastech mnoho společného. Velmi cenné shrnutí bylo shrnutí základních tezí již publikovaného příspěvku „Familiengründung und Ökonomie in der Vormoderne: Kapličky 1640-1840“ (Původní příspěvek vyšel jako Hermann Zeitlhofer, *Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky 1640-1840*, in: Ch. Duhamelle - J. Schlumbohm (edd.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts, Muster und Strategien*, Göttingen 2003, s. 35-61), které přednesl mladý rakouský historik *Dr. Hermann Zeitlhofer* z vídeňské univerzity, u nás dobře známý svou účastí na česko-rakouském výzkumném projektu *Soziale Strukturen in Böhmen*. Na konkrétním materiálu ze šumavské farnosti Kapličky doložil nesprávnost rozšířené teze (nejen) německých historických demografů o tom, že demografický růst byl v tradiční společnosti tvrdě regulován respektováním obecně přijímané zásady, že novou rodinu může založit jen ten z rolnických synů, který převezme otcovu usedlost. Upozornil zejména na neustále rostoucí podružskou vrstvu, regulující se z rolnických dětí a nacházející obživu v nezemědělské výrobě, která nebyla nijak vyloučena z procesu reprodukce. Kritizovanou tezi čeští autoři ovšem vlastně nikdy ne-

přijali, protože problematika podružské vrstvy jim byla dávno známá, ale také s ní nikdy otevřeně nepolemizovali. Je proto třeba H. Zeithoferovi poděkovat, že tak na mezinárodním fóru učinil za ně. Podobné problematice jako H. Zeithofer se ve svém referátu věnovala i *Alice Velková* z Historického ústavu AV ČR v Praze („Verhandlungen der böhmischen Dorffamilie im 18. und in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts“). Na příkladu panství Štáhlavy u Plzně ukázala, jak se zásadní změna dědického práva poddaných v době josefínské hluboce dotkla struktury poddanské rodiny. Seminář byl zakončen referátem *Martiny Halířové* z Východočeského muzea v Pardubicích, která ukázala na konkrétní postup při zajišťování existence odložených dětí v Praze na počátku 19. století.

Seminář zdaleka nevyčerpal problematiku dějin rodiny v úplnosti. Jeho přínos spočíval zejména v tom, že vhodně konfrontoval výsledky českého i zahraničního bádání. Příspěvky českých účastníků se přitom soustředily na otázky, které až dosud naše bádání o rodině spíše opomíjelo a kterými současně může velmi dobře přispět do mezinárodní diskusí o rodině v raném novověku i v moderní době. Ukázala se ovšem i nedostatečná snaha či příležitost dosažené výsledky na mezinárodním poli prezentovat. Ta část příspěvků, které dosud nebyly publikovány jinde, bude v rozšířené podobě spolu s příspěvky dalších autorů, které na semináři nezazněly, otištěna v monotematickém čísle časopisu *Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica*, které se nachází v současné době v tisku.

Eduard Maur

Historická demografie v kvalifikačních pracích studentů Univerzity Pardubice

Akademický rok 2009/2010 je významným mezníkem v existenci vysokého školství v Pardubicích. Jedná se totiž o rok jubilejní, šedesátý. Ačkoliv je Univerzita Pardubice

oproti jiným vysokým školám v České republice institucí poměrně mladou, dokázala již za dobu svého fungování vychovat celou řadu kvalitních odborníků v různých odvětvích. Největší rozvoj však univerzita prodělala během posledních deseti let, kdy se jen počet studentů rozrostl ze 4 tisíc na dnešních 10 tisíc. To bylo podmíněno zejména vznikem čtyř nových fakult a ztrojnásobením celkového počtu studijních programů a oborů (dnes 70 programů a 147 oborů) oproti stavu na konci 90. let minulého století.

Do tohoto období významné expanze univerzity spadá i vznik Fakulty humanitních studií (dnes Filozofická fakulta), která skrze Katedru historických věd již od roku 1999 zajišťuje studium v bakalářském studijním programu Historické vědy, oboru Kulturní dějiny. Na tento obor od akademického roku 2002/2003 navazuje dvouleté magisterské studium, které nabízí možnost volby z několika specializačních modulů, a sice *soudobé dějiny*, *gender studies* a *historická regionalistika*. Regionální modul byl záhy obohacen historicko-demografickým zaměřením, což bylo umožněno zejména díky příchodu profesora Eduarda Maura na Univerzitu Pardubice. Eduard Maur, coby jeden z průkopníků historické demografie u nás, začal pedagogicky působit na Katedře historických věd v roce 2003. Ujal se zde přednášek z historické demografie a kulturní a historické antropologie, které se staly základními kurzy pro všechny specializační moduly v navazujícím magisterském studiu Kulturních dějin a některých dalších oborů. Jeho přednášková činnost však nezůstává pouze u těchto dvou předmětů, ale své znalosti předává studentům v rámci problematiky genderu raného novověku a vede i výběrovou přednášku zabývající se problematikou populačního vývoje ve středověku a raném novověku.

Hlavním těžištěm rozvoje historické demografie na Univerzitě Pardubice se však staly specializační a diplomové semináře pro studenty historie, kteří si zvolili téma své kvalifikační práce z oboru historické demografie. Od roku 2003

byly na pardubické Katedře historických věd zdárně obhájeny 3 bakalářské a 7 magisterských prací s historicko-demografickou tematikou, případně tematikou s tímto oborem alespoň částečně souvisejících. Nyní se pokusíme tyto práce stručně charakterizovat a zároveň poukázat na odlišnosti, které jsou pro jednotlivé studie příznačné a které ve většině případů zajímavě doplňují samotnou historicko-demografickou analýzu.

Pro bakalářské práce je demografická problematika volena velmi výjimečně s ohledem na vysoké nároky při zpracování velkého objemu dat, zejména při studiu církevních matrik. Proto jsou ve většině případů voleny menší územní celky, kratší časová období a často dochází k využití jiných pramenů než matrik. První bakalářskou prací, která využívá přístupu historické demografie, se stala studie Moniky Horákové, která se zaměřila na demografický vývoj obce Sezemice u Pardubic v letech 1651-1713 (*Vývoj města Sezemice v letech 1651-1713*, obhájeno 2007). Autorka pracovala se třemi hlavními prameny, a sice se Soupisem obyvatel podle víry z roku 1651, Berní rulou z roku 1654 a tereziánskou fasí z roku 1713 pro danou lokalitu. Na jejich základě se pokusila vedle demografického vývoje například o náhled na strukturu rodin, určení četnosti užívaných jmen v dané době ad. Zároveň si však byla vědoma značného nedostatku pramenů z druhé poloviny 17. století pro sestavení souvislého obrazu města Sezemice (například souvislá řada matrik pro Sezemice je k dispozici až od roku 1700).

Další bakalářská práce obhájená v roce 2008 je již klasickou historicko-demografickou studií využívající metody anonymní excerpce dat z matrik narozených, oddaných a zemřelých. Její autorkou je Šárka Jirásková, která si ke svému studiu vybrala období celého 18. století pro farnost Zdechovice, ležící v okrese Pardubice (*Demografický vývoj farnosti Zdechovice v 18. století*). Kromě zjištění základních ukazatelů sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti využila veškerý informační potenciál matrik (s ohledem na použitou agre-

gativní metodu zpracování) a navíc jednotlivé kapitoly doplnila o etnografické úvody do problematiky křtů, sňatků, pohřbů ad. Autorka v současnosti pokračuje ve studovaném tématu pro období 19. století.

Poslední bakalářskou prací okrajově se dotýkající oborou historické demografie je tematicky poněkud odlišná studie Ladislava Nekvapila s názvem *Náboženské poměry na Chrudimsku v polovině 17. století* (obhájena 2008). Autor se zde pokusil na základě analýzy Soutisu obyvatel podle víry z roku 1651 pro tehdejší Chrudimský kraj postihnout náboženskou příslušnost obyvatel v rámci statků, panství a měst ležících na daném území. Podrobnější analýze pak podrobil situaci na panství Rychmburk, včetně sestavení sociálně náboženské struktury pro vybrané obce a zároveň nastínil náboženský vývoj do vydání Tolerančního patentu. V současné době autor v tématu pokračuje v rámci diplomové práce, avšak s rozšířením časového rozsahu na 17. a 18. století.

Nyní následuje krátký přehled diplomových prací, které taktéž vznikly pod metodickým vedením profesora Maura na katedře historických věd Univerzity Pardubice. Těmi prvními byly práce obhájené v roce 2005 a jejich autorkami jsou Věra Kalousková (*Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*) a Pavla Pitzmosová (*Demografický vývoj města Polná v 19. století*). První z obou jmenovaných se zaměřila na úrodnou zemědělskou oblast ležící na toku řeky Labe severně od Hradce Králové. Autorka sledovala nejen demografický vývoj lochenické farnosti v 19. století, který srovnala s celozemskými údaji, ale situaci na daném území navíc dokreslila úryvky z pamětí sedláka Josefa Volfa, který zaznamenal dění v kraji v druhé polovině 19. století (*Z pamětí starého českého sedláka: kus selské historie z 2. poloviny XIX. století*, Hradec Králové, 1932.). Tím Věra Kalousková podpořila své demografické studium i náhledem mikrohistorickým. Zmíněná práce byla publikována ve sborníku *Historická demografie* v roce 2006.

Pavla Pitzmosová se ve své diplomové práci zaměřila na vývoj obyvatelstva v městě Polná (okres Jihlava) taktéž v 19. století na základě anonymní excerpce matrik v kombinaci s využitím sčítacích operátů z let 1857, 1879 a 1890. Autorce se zde podařilo poukázat na změny společenského a hospodářského vývoje v 19. století ve vztahu k demografickému vývoji populace. Město Polná totiž v 19. století stagnovalo v důsledku úpadku řemeslné výroby oproti průmyslově se rozvíjejícím oblastem. Využitím výše zmíněných pramenů také postihla početnou židovskou komunitu v Polné (zhruba 8,5 % v roce 1857), včetně zpracování přirozené měny židovského obyvatelstva a jeho skladbu na základě jednotlivých sčítání. Práci navíc částečně doplnila informacemi získanými z městských kronik.

Další z řady magisterských prací patří Vendule Krausové, která se zaměřila na demografický vývoj farnosti Stařeč nedaleko Třebíče v letech 1785-1900 (*Obyvatelstvo farnosti Stařeč v 19. století*, obhájeno 2007). Stejně jako předchozí práce je i tato založena na agregativním zpracování dat z katolických matrik. Autorka se snažila poukázat na odlišnosti v demografickém vývoji stařečské farnosti oproti celozemským trendům, což se jí podařilo zejména v průběhu epidemických chorob, zvláště neštovic a cholery a dále při sledování věku nevěst při prvním sňatku, či podílu druhých sňatků apod. Úvod práce navíc Vendula Krausová doplnila informacemi z kroniky farního kostela sv. Jakuba ve Starči z let 1832 až 1945, na jejímž základě mohla sledovat personální obsazení fary či poukázat na institut babictví v dané lokalitě.

V následujícím roce byly obhájeny dvě historicko-demografické diplomové práce, jedna zabývající se obdobím raného novověku, druhá studie zaměřená na 19. století. Petra Vondroušová si za téma své práce zvolila „*Demografický vývoj městečka Pecka v 17. a 18. století*“. Zabývala se jak samotným demografickým vývojem Pecky v letech 1655 až 1799 na základě anonymní excerpce matrik, kde sledovala

hlavní demografické ukazatele, tak zároveň analyzovala další prameny vztahující se k sociální struktuře městečka v 17. a 18. století, především Berní rulu a fase Tereziánského katastru. Na základě těchto pramenů vypracovala socioprofesionální a majetkovou strukturu obyvatelstva v podkrkonošském městečku Pecka. Další prameny jako Soupis obyvatel podle víry z roku 1651 se pro danou lokalitu nedochoval, stejně tak nebylo možné využít ani Solního seznamu z roku 1702, který uvádí data pouze za celé panství.

„*Demografický vývoj farnosti Hoříčky v 19. století*“ je název magisterské práce obhájené v roce 2008, jejíž autorkou je Pavla Vondráčková. Tato práce sleduje populační vývoj zemědělské oblasti severovýchodních Čech (okres Náchod), výsledky svého výzkumu autorka porovnávala s prací Věry Kalouskové, která se zabývala nedalekou farností Lochenice. Ve své práci Pavla Vondráčková využila vzácné záznamy, které svou obzvláštní pečlivostí zachytil v matrikách hoříčský farář v letech 1868–1893. Na základě těchto údajů bylo možné sledovat délku manželství jednotlivých osob. Detailní evidence místního faráře umožnila zajímavé oživení této diplomové práce.

Poslední dvě magisterské práce, které v rámci tohoto přehledu uvádíme, byly obhájeny v roce 2009. Autorkou první z nich je Monika Horáková, o které jsme se zmínili již v části zabývající se bakalářskými pracemi a která tak zůstala věrná demografické tématice, dokonce neopustila ani období raného novověku. Tématem její práce se stal „*Demografický vývoj a majetkové poměry poddaných na panství Nasavrky v 17. a 18. století*“ a je nutné přiznat, že jde o název mírně zavádějící. Monika Horáková totiž do práce zahrнула i poměry na panství Seč, které se ve sledovaném období nacházelo v rukou stejného majitele jako dominium nasavrcké (obě okres Chrudim). Práci pak zaměřila nejen na čistě demografické aspekty, ale v případě obou sledovaných panství i na poměry náboženské a majetkové. Ke zpracování svého tématu využila zejména

Soupis obyvatel podle víry z roku 1651, matriky z let 1674 až 1765, Berní rulu a Tereziánský katastr.

Výčet uzavíráme prací Alexandry Šikulové, která velmi obsáhlým a vyčerpávajícím způsobem postihla nejen demografický vývoj farnosti Libčany u Hradce Králové v 19. století (*Demografický vývoj farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století /1785-1914/*). Její práce je historicko-demografickou, ale zároveň kulturně-historickou studií využívající mikrohistorický náhled. Kromě studia populačního vývoje farnosti na základě anonymní excerpce dat z matrik autorka zajímavým způsobem doplnila svou práci údaji z výsledků ankety vyhlášené u příležitosti konání Národohospodářské výstavy v Praze v roce 1895. Podotkněme také, že zmíněná práce získala nejprestižnější ocenění udílené v rámci Univerzity Pardubice, Cenu rektora I. třídy. Alexandra Šikulová se také stala v akademickém roce 2009/2010 první interní doktorandkou, která nadále působí u profesora Maura, jenž je školitelem její disertační práce ve specializaci historická demografie.

Na závěr bychom rádi poznamenali, že tato zpráva vznikla zejména za účelem dílčí prezentace výsledků studentských prací v oboru historické demografie na Katedře historických věd Univerzity Pardubice. Ačkoliv je prozatím historická demografie v Pardubicích oborem mladým, v minulosti si získala a stále získává z řad studentů své zájemce, kteří především prostřednictvím svých kvalifikačních prací dokážou nahlížet na historicko-demografickou problematiku z různých úhlů pohledu a otevírat tak další možnosti jejího studia jako oboru interdisciplinárního.

Šárka Jirásková – Ladislav Nekvapil

RECENZE

Cezary Kuklo, Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej.

Warszawa, Wydawnictwo DiG 2009 (Knižnice Nauki Pomocnicze Historii, Seria Nowa, 1), 525 s. + 5 map. příloh, ISBN 978-83-7181-533-1.

Profesor univerzity v Bialystoku Cezary Kuklo je dnes nejvýznamnějším představitelem polské historické demografie, dobře známým i v mezinárodním měřítku, zejména díky svým pracím o dějinách polské rodiny v raném novověku. Jeho nejnovější kniha má velmi zajímavou koncepci. Autor využil nabídky nakladatelství Wydawnictwo DiG a zahájil touto knihou, určenou studentům, zájemcům o prohloubení znalostí z historické demografie i širšímu okruhu zájemců o historii, které zaujala zmíněná problematika, novou knižní řadu vydávanou společně Institutem Historii PAN a zmíněným nakladatelstvím, v níž mají být postupně prezentovány příručky jednotlivých pomocných věd historických. Připravil přitom k tisku knihu, v níž je výklad základních metodických postupů historické demografie zkombinován s podrobnou syntézou přehledu demografických poměrů a jejich proměn v raně novověkém a zčásti i středověkém Polsku v hranicích z doby před dělením Polska. Teoretické výklady tak je možno porovnávat s konkrétním materiálem, což na jedné straně oživuje teorii a umožňuje ji podat názorněji, a na druhé straně méně zasvěcenému čtenáři umožňuje lépe pochopit věcný výklad. Nápaditá kombinace těchto dvou způsobů výkladu přinesla vskutku pozoruhodné výsledky.

Autorův výklad shrnuje široce přínos polského bádání v oboru, zároveň však podává pozoruhodně zasvěcený výklad o vývoji a výsledcích historické demografie zahraniční včetně české. Je samozřejmé, že při rozsahu světového bádání nelze zvládnout vše stejnou měrou. Kuklo se orientuje zejména na literaturu francouzskou, anglosaskou a zčásti i italskou, které zvládl do pozoruhodné šíře, poměrně málo zato přihlíží k literatuře německojazyčné. Např. z Imhofových prací uvádí jen jeho starou učebnici, avšak nikoliv její novější verzi na CD-ROM, a už vůbec ne jeho monografie). Z českých prací pak zasloužila nepochybně zmínku poslední práce J. Millera o městech. I tak je ale Kuklův informativní přehled o vývoji světové historické demografie po mém soudu vůbec nejlepším a nejinstruktivnějším přehledem, jaký dosud ve světové historicko-demografické literatuře existuje, a to nejen proto, že je nejnovějším.

Vlastní výklad zahajuje Kuklo velmi podrobným pojednáním o pramenech pro studium počtu a přirozeného pohybu obyvatelstva do konce 18. století (zejména o různých druzích soupisů a o matrikách), obsahujícím podrobný výklad o jejich obsahu a hodnocení těchto pramenů z hlediska potřeb historické demografie. V následujícím oddílu, věnovaném metodám, autor nejdříve pojednává o struktuře obyvatelstva podle věku, pohlaví a rodinného stavu, rodinných a životních cyklech a typologii rodinných domácností (vedle známé typologie Laslettovy autor tu podává i svou vlastní modifikovanou klasifikaci). Poté následuje výklad o exploataci matrik agregativním způsobem, o rekonstrukci rodin i o zpětné projekci. Cenný je v této části zejména podrobný přehled pokusů o počítačovou rekonstrukci rodin (na nichž se podílel i autor) včetně charakteristiky jednotlivých programů, které v té souvislosti byly vytvořeny.

V dalších kapitolách převládá již věcný výklad nad metodickým, nicméně i v nich se metodické poznatky neustále prohlubují (včetně definování jednotlivých používaných poj-

mů). Výklad začíná pojednáním o vývoji počtu, rozmístění a hustoty obyvatelstva ve středověku a raném novověku. Poté přichází na řadu společenská, etnická a náboženská struktura, podíl venkovského a městského obyvatelstva a proces urbanizace, obyvatelstvo podle věku a pohlaví, přirozený pohyb, demografické krize a jejich vztah k reprodukci obyvatelstva a migrace. Velmi obsáhlý je Kuklův výklad o nejrůznějších problémech manželství; autor při něm v rozsáhlé míře vychází z vlastních výzkumů a současně provádí široké mezinárodní srovnání. Zajímavé výsledky například dává jeho srovnání sezónního pohybu sňatečnosti, zahrnující i poměry v Čechách. Podle uveřejněných grafů se poměry v Praze téměř shodovaly s Paříží, ale zcela lišily např. od poměrů v Uhrách nebo v Anglii. Před výkladem o plodnosti ve vlastním slova smyslu je zařazeno stručnější pojednání o porodech. Ve všech případech je přitom výklad zahájen uvedením do názorů církve na danou problematiku a na církevní praxi. Velmi podrobný je výklad o rodině, zahrnující i otázky plodnosti, ale i takové otázky, jako je zajištění starých lidí ve špitálech, výměnek nebo odkládání a zabíjení novorozenců. Kapitola o smrti je koncipována velmi široce, vedle čistě demografických otázek autora zajímají i takové věci jako smrt v církevní nauce, testamentsy nebo ceremoniál smrti a pohřbu.

Jak z uvedeného přehledu vyplývá, ve středu zájmu autora zůstávají otázky přirozeného pohybu, zatímco jiné (např. sociální struktura nebo migrace) jsou zmíněny poměrně stručně. C. Kuklo se přitom snaží v souladu se soudobými tendencemi prosazujícími se v historické demografii co nejvíce otevřít demografickou problematiku podnětům vycházejícím z nových kulturních dějin, resp. z historické antropologie. Při pojednávání o jednotlivých problémech v široké míře upozorňuje na rozdíly v názorech různých autorů, na průběh mezinárodních a zejména vnitropolských diskusí. Český čtenář může mít z Kuklovy knihy hned několikrát užitek. Jak jsem již uvedl, začátečník v ní najde důkladné pojednání

o metodách, ale i ten, kdo prošel již určitou metodickou přípravou, uvítá informaci o soudobém stavu historické demografie ve světě, stejně jako shrnutí poznatků o polském populačním vývoji, které může sloužit jako výborný materiál ke komparaci s českými poměry, a shrnutí diskusí polských kolegů, které mohou být pro nás často inspirací, s užitkem sáhne i po obsáhlé bibliografii zahraniční literatury. Srovnání je ovšem v několika směrech nepříznivé pro české historiky. V protikladu k polské historiografii se naše historická demografie stále orientuje převážně na materiálové studie, ale chybí v ní opravdová diskuse o základních problémech. Ani škála vážně studovaných problémů není u nás zdaleka tak široká jako v Polsku, připomeňme například problematiku měšťanské rodiny v raném novověku, která zůstává až dosud stranou zájmu českých autorů. Jistě je to dáno i větší početností obce polských historických demografů, ale asi nejen tím. Ostatně velká syntéza populačního vývoje českých zemí, jakou v rámci této příručky podal Kuklo, nám rovněž chybí. Polským kolegům a zejména C. Kuklovi proto můžeme k nové publikaci jen blahopřát.

Eduard Maur

**WNEK, Konrad – ZYBLIKIEWICZ, Lidia A. –
CALLAHAN, Ewa: Ludność nowoczesnego Lwowa w
latach 1857–1938.**

Kraków : Societas Vistulana 2006. 352 s. ISBN 978-83-88385-80-3

V polovině 90. let 20. století vznikla na Jagellonské univerzitě v Krakově pod vedením prof. dr hab. Heleny Madurowicz-Urbańskiej řada historickodemografických prací, které se věnovaly populačnímu a společenskému vývoji haličského střediska Lvova. Monografie *Ludność nowoczesnego Lwowa w latach 1857–1938* se stala souhrnem poznatků z těchto výzkumů. Vznikla tak ryze historickodemografická studie,

kteřá se zabývá dvěma základními okruhy demografického zájmu – lidnatostí a přirozenou měnou obyvatelstva tohoto haličského velkoměsta v době rozmachu moderní statistiky.

Autoři plně využili výhody, které jim novodobá statistika nabídla. Ve Lvově byl totiž díky významnému statistikovi, právníkovi a rektorovi Lvovské univerzity Tadeuszi Pilatovi zřízen již v roce 1872 Městský statistický úřad (Miejskie Biuro Statystyczne), který vydal do konce sledovaného období množství statistických materiálů a mezi nimi důležité populační řady. Hlavním pramenem se jednotlivým badatelům staly „Statistické zprávy o městě Lvově“ (Wiadomości statystyczne o mieście Lwowie, vycházely od 1874), „Lvov v číslech“ (Lwów w cyfrach, od 1906) a „Österreichisches Städtebuch“ (1887–1913). Autoři tedy nebyli odkázáni pouze na sčítání lidu a jejich statistická zpracování v příslušných svazcích Österreichische Statistik, i když tento materiál pochopitelně také využili. Ostatně svůj výzkum započali rokem prvního sčítání lidu v habsburské monarchii 1857. Městský statistický úřad ovšem zohlednil i toto sčítání, protože první ročník „Statistických zpráv“ zahrnoval především výsledky censu 1869 v porovnání s výsledky v roce 1857. Kromě zmíněných pramenných materiálů mohli autoři využít demografické a statistické studie vzniklé v meziválečném období.

„Statistické zprávy“ zachycovaly údaje o počtu obyvatel města, počtu členů vojenské základny, podílu obyvatelstva podle pohlaví, vyznání, jazyka a přinášely zajímavé informace o konvertitech se zohledněním jejich věku, pohlaví, stavu, či zaměstnání. Důležitý pramen tvořily rovněž komentáře k jednotlivým údajům a analýzám. Nedostatkem tohoto zdroje byl malý zájem o struktury podle věku obyvatel a z hlediska komparace dat nenávaznost na předchozí roky, tzn. oblast zvýšeného zájmu v jednom roce se nekryla se zájmem v roce následujícím. Časopis „Lvov v číslech“ vycházel měsíčně a přinášel nezpracované a nekomentované údaje v tabulkách. „Österreichisches Städtebuch“ nevznikala v Městském sta-

tistickém úřadu, ale ve vídeňské Centrální statistické komisi, která ji začala vydávat u příležitosti IV. Mezinárodního demografického kongresu. Zahrnovala demografické údaje k populacím rakouských měst a obcí s více než 15 000 obyvateli. Do roku 1913 bylo vydáno 14 dílů této série, která autorům posloužila především k doplnění údajů o struktuře obyvatelstva podle věku, pohlaví, vyznání a jazyka. Lvov měl jako významné centrum Haliče své specifické analýzy také v rámci příslušných svazků *Österreichische Statistik*, které byly věnovány výsledkům jednotlivých censů. Autoři tedy neexcerpovali přímo censové archy, ale využili bohatá data publikovaná rakouskými a polskými statistiky.

V první části analýzy dat se Ewa Callahan věnovala vývoji počtu obyvatel. Údaje uvedla se značným přesahem do minulosti, ale podstatnými se jí stala dvě mezní data z roku 1857 (70 384 obyvatel) a 1938 (318 159 obyvatel). V městských „Statistických zprávách“ se zpětně objevily každoroční počty obyvatel města od roku 1857, které byly vypočítány na základě bilance přirozené měny a migračního salda. Podle autorky výpočty vycházely z přítomného obyvatelstva, i když „Statistické zprávy“ se hájily, že neberou zodpovědnost za jejich věrohodnost. Statistické výpočty nebyly zcela přesné, protože nedokázaly zachytit podíl migrací. Dokud byly migrace do města poměrně malé, výsledky se v podstatě shodovaly s jednotlivými censy, ale na přelomu 19. a 20. století migrace zesílily a výpočty městské statistiky již nestačily. Proto censy 1900 a 1910 zasáhly do průběhu křivky vývoje lidnatosti skokovým zvýšením. Např. podle městských statistiků přibývalo ve Lvově mezi lety 1900 a 1910 každoročně cca 3–4 tisíce obyvatel, ale mezi odhadem z roku 1909 a skutečným stavem k roku 1910 činil rozdíl téměř 20 tisíc osob. Autorka dále velmi podrobně rozebrala přírůstky a úbytky obyvatelstva v jednotlivých městských částech včetně rozdílů ve strukturách podle pohlaví, věku, náboženství atd. Škoda, že neuvedla ekonomické a sociální rozdíly v zalidnění všech částí, protože

bez tohoto popisu nelze odhadnout, proč například někde byl vyšší a někde nižší podíl žen. V analýze věkové struktury se objevila značná věková kumulace, a to zejména u žen, což bylo viditelné ještě v roce 1890. Poté nebyl dostatek dat pro provedení těchto analýz, takže není možno sledovat změnu. Velmi zajímavě se promítla do jednotlivých věkových pyramid hladová léta 1847–1855, i když ne nějak výrazně. Slabší ročníky se postupem času „probojovávaly“ do vyšších pater pyramid. Podobně, ale daleko silněji, se projeví dopady nízké porodnosti za 1. světové války na věkových pyramidách z let 1921 a 1931.

Autorka zkoumala rovněž struktury podle vyznání a jazyka. Význam těchto bádání vzrostl připojením rozsáhlé a velmi podnětné analýzy konverzí mezi náboženstvími. V českých zemích je potřeba záznamy o konverzích pracně hledat ve fondech farních úřadů apod., ale ve Lvově byly od roku 1897 statisticky vyhodnocovány. Do roku 1925 zde změnilo vyznání 11 495 osob. K výrazným vzestupům počtů konverzí došlo v letech 1908 a 1919, což v obou případech souviselo se zostřením polsko-ukrajinských sporů. Většinou konvertovaly osoby ve věkové skupině 20–29 let, tzn. zřejmě hlavně vlivem sňatku s partnerem jiného vyznání, ale např. v letech 1908 a 1909 se značně zvýšil podíl dětí do 14 let, protože tehdy přestupovaly na jinou víru celé rodiny. Nejčastěji konvertovali řečtí katolíci k římské liturgii, ale všechna zde existující náboženství se na přestupech podílela. I k židovské víře konvertovalo několik katolíků a evangelíků. Vysoké procento konverzí mohlo být podle autorky způsobeno tlaky na přestup před sňatkem s osobou jiné víry a ve vyšším věku snahou vracet se ke své původní víře po smrti partnera.

Pro historického demografa je zkoumané období zajímavé zejména z pohledu změn přirozené měny obyvatelstva, tzn. demografického přechodu. Konrad Wnęk se věnoval ve druhé a čtvrté kapitole porodnosti a úmrtnosti ve Lvovské populaci. Lidia Zyblkiewicz doplnila výzkum přirozené měny ve třetí

kapitole pojednáním o vývoji sňatečnosti. Hrubá míra porodnosti vykazovala zpočátku pozvolný pokles, jenž byl zastaven opětovým růstem v 90. letech 19. století až na hodnoty kolem 45 ‰. Tento vzestup mohl být podle K. Wnęka způsoben zesílením přistěhovalectví venkovského obyvatelstva, které udržovalo starší kulturní vzorce populačního chování. Bohužel nemohla být tato teze potvrzena výzkumem plodnosti, protože právě pro nejdůležitější roky censů 1900 a 1910 se nedochovalo ve statistických materiálech specifické analýzy věkových struktur, takže nebylo možné zjistit počty žen v plodném věku 15–49 let. Mezníkem ve vývoji porodnosti se zde stala 1. světová válka, během níž došlo k výraznému poklesu počtu narozených dětí. Po nevelké poválečné kompenzaci se plodnost ustálila zhruba na třetině stavu z roku 1869. Pokles se vyvíjel různě v jednotlivých náboženských skupinách. U protestantů činila úroveň porodnosti už v roce 1900 pouze 25 ‰, zatímco u ostatních vyznání se nacházela mezi 35–41 ‰. Odlišná situace byla rovněž v podílu nemanželských početí, jichž se nejvíce vyskytovalo u řeckých katolíků, což patrně souviselo s příchodem venkovských dívek slehnout v anonymitě velkoměsta. Bohužel nebylo možno analyzovat tento jev v židovské populaci, v níž se uzavíral značný počet rituálních manželství, která nebyla státem legalizována. Poněkud komplikovaná je analýza podílu mrtvě narozených dětí. Po pozvolném poklesu nastal v letech 1906–1912 velký vzestup až na dvojnásobek předchozích hodnot, což podle autora mohla způsobit změna klasifikace mrtvorozenosti. Dalo by se asi dlouze diskutovat, zda je mrtvorozenost ukazatelem stupně civilizace a životních podmínek. V tomto jevu sehrávala na přelomu 19. a 20. století ještě velkou roli genetická predispozice, kterou teprve později eliminovala lékařská věda. Proto mohl být vzestup mrtvorozenosti v letech 1906–1912 i důsledkem přirozeného vývoje, ačkoliv autor o tom pochybuje.

Poněkud nelehké úlohy se ujala Lidia Zyblikiewicz. Počty sňatků byly ve Lvově značně sníženy neregistrovanými

rituálními svazky Židů a v podstatě všechny analýzy byly do jisté míry ovlivněny touto situací. Tyto rituální sňatky byly legalizovány na počátku 1. světové války, takže v celkovém vývoji neznamena láta 1914 a 1915 snížení počtu sňatků, ale naopak výrazné zvýšení. Při specifické analýze podle vyznání lze snadno pozorovat pokles množství manželství uzavíraných římskými a řeckými katolíky, zatímco křivka počtu židovských sňatků vykázala zcela neopakovatelné maximum. Pro české historické demografy je jistě zajímavá úroveň hrubé míry sňatečnosti, která se před 1. světovou válkou pohybovala na poměrně vysoké úrovni kolem 10–11 ‰ (kromě let po hospodářském pádu 1873), přestože nemohly být započítány rituální svazky Židů. Míra nuptiality byla tedy ve skutečnosti ještě vyšší. V 2. polovině 19. století se zejména mezi řeckými katolíky pohybovala až kolem 20 ‰, což snad způsobila migrace venkovského obyvatelstva v produktivním věku. Lvov byl poměrně velkým městem, navíc centrem Haliče, a proto překvapuje nezvykle vysoký podíl endogamních sňatků z hlediska víry. Kolem 90% sňatků uzavíraly osoby stejného vyznání, ačkoliv pochopitelně zde hrála určitou roli konverze. Viditelně prostředí velkoměsta ještě neznamenal o také „svobodnější prostor“.

Ve vývoji úmrtnosti došlo k zásadní změně zhruba na počátku 20. století, kdy začala úroveň mortality pozvolna klesat, a to hlavně v dětských věkových kategoriích. Do tohoto vývoje negativně zasáhla 1. světová válka následovaná polsko-ukrajinským konfliktem. V letech 1915–1920 se úmrtnost zvýšila až na hodnoty nad 30 ‰, což kromě válečné vřavy měly na svědomí epidemie cholery, tyfu a v neposlední řadě španělské chřipky. Na počátku 30. let se už hrubá míra mortality přiblížila minimální hranici 10 ‰. Nižší hodnoty vykazovala u žen, což podle autora mohlo být způsobeno jejich dřívějším vstupem do fáze demografického přechodu, ale spíš zde hrál roli vysoký počet imigrantek, a tím větší základna pro výpočet hrubé míry mortality, popř. dopad alkoholismu mužů.

Autoři byli v podstatě nuceni opřít se o tištěné statistické materiály, protože přístupnost jiných pramenů je v ukrajinských archivech komplikovaná. Statistiky mají pro historickou práci jednu zásadní nevýhodu – anonymitu dat. V některých případech by informace o konkrétních osobách nebo skupinách osob mohly přinést upřesňující zjištění a vysvětlení. Například nelze z dat vyčíst, odkud se rekrutovaly osoby, které konvertovaly k židovské víře. Nemohli to být lidé, kteří již předtím přestoupili k jinému náboženství a tímto aktem se pouze vraceli do lůna judaismu? Ve statistice bohužel scházelo, kolik osob konvertovalo během svého života vícekrát. Podobně specifické analýzy jednotlivých jevů podle městských částí by byly nepochybně účinnější na pozadí socioekonomického složení populací v těchto obvodech. Proč byla v některých částech města úmrtnost vyšší a v jiných nižší? Tyto otázky napovídají, že v populačních dějinách Lvova je ještě hodně bílých míst, ale autoři dali touto studií velmi dobrý základ dalším zkoumáním a ukázali možnosti historickodemografického výzkumu období demografického přechodu. I z metodologického hlediska přinesli řadu zajímavých podnětů. Nelze, než trochu závidět, že v Polsku mají stále svou váhu a finanční podporu studie o výrazně statistickém charakteru.

Radek Lipowski

Lidia A. Zyblikiewicz, Kobieta w Krakowie w 1880 r. w świetle ankiet powszechnego spisu ludności

Kraków: Historia Iagellonica 1999. 245 s. ISBN 83-909177-9-3

Představitelka Jagellonské univerzity v Krakově Lidia A. Zyblikiewicz vydala v roce 1999 svou doktorskou práci „Kobieta w Krakowie w 1880 r.“ o ženě v hlavním centru západní Haliče Krakově v 2. polovině 19. století. Práce dostala podtext

„studium demograficzne“, tzn. byla postavena na podkladě metod historické demografie.

Základním pramenem pro tuto studii se autorce stal census z roku 1880. Provedla rozsáhlou excerpci všech dochovaných archů tohoto sčítání lidu pro město Krakov, což znamenalo digitálně zpracovat data více než 60 000 osob. Krakov byl v dané době statutárním městem a vedle Lvova nejvýznamnějším centrem Haliče, takže se spousta údajů k jeho populaci dochovala v Österreichische Statistik. Řada historickodemografických studií již využila tento pramen, ale Lidia Zyblikiewicz správně upozornila na jeho nedostatky. Poskytuje základní demografický obraz populace města, ale nelze na jeho podkladě dělat některé specifické analýzy. Schází zejména problematika skladby domácností, specifického postavení žen, dětí, či dalších členů v domácnosti, ekonomické aktivity žen, apod. Některé analýzy provedené rakouskou statistikou mohly být z dnešního hlediska nepřesné nebo zkreslené. V Krakově byla velká vojenská posádka, čímž se výrazně zvýšil podíl mužů ve městě, a tím byly ovlivněny další statistické údaje. V arších censu se oproti tomu neobjevila data ke garnizonu, protože vojsko nepodléhalo sčítání. Proto se tento pramen stal důležitým komparačním materiálem pro předloženou studii. Umožnil srovnání populace města bez i včetně garnizonu. Do analýzy byly započítány všechny domácnosti mimo kasárna, ale včetně vojenských osob a jejich rodin, které bydlely za zdmi garnizonu. Hospodářství těchto osob byla sčítána, i když ony samy jako příslušné k vojsku v arších scházely. Týkalo se to však jen několika desítek osob.

Autorka svým dílem specificky navázala na předchozí práce o ženě v Polsku, které se však začaly objevovat až od 80. či spíše od 90. let 20. století. Nedlouho před vydáním této studie byly vydány také významné monografie na téma ženy

v raném novověku v Polsku Marie Bogucké¹ a Cezaryho Kukla². Podobně v 90. letech vznikla série studií a sborníků o ženě v 19. a 20. století v Polsku pod vedením Anny Marie Żarnowské a Andrzeje Szwarce.³ Rozdíl mezi těmito pracemi a studií L. Zyblikiewicz spočívá především ve volbě pramenů, protože autorka se opřela o statistická data, tzn. vytvořila ryze historickodemografickou analýzu, v jejímž středu stála krakovská žena v roce 1880. Svou práci rozdělila do tří částí. V první se zabývala demografickými strukturami, tzn. rodinným stavem, věkem, jazykem a vyznáním obyvatelek města Krakova a jejich teritoriálním původem. Druhou část věnovala obrazu žen v jejich domácnostech a rodinách, tzn. pozici vůči hlavě domácnosti (s ohledem na religiozitu), velikosti a struktuře domácností, počtu domácností, v jejichž čele stála žena, a pozici dětí v krakovské rodině. V posledním oddílu své práce se autorka soustředila na sociálně-ekonomické struktury. Zajímala ji zaměstnanost žen a způsoby jejich obživy, přičemž svou pozornost zaostřila na ty ženy, které vytvářely pro sebe i jiné ženy pracovní místa.

Před vlastními analýzami autorka vylíčila počátky rakouské statistiky, soupisů obyvatel a sčítání lidu. Důkladně porovnávala sčítání z let 1857, 1869 a 1880, přičemž samostatnou kapitolu věnovala censu 1880, podmínkám jeho vzniku a hlavně jeho průběhu v Krakově, kde archy nevyplňovali sčítací komisaři, ale sami hospodáři (přednostové) jednotlivých domácností. Instrukce k censu však byly vydány jen komisařům, zatímco přednostům domácností byly rozeslány zkrácené verze. Autorka předpokládá podle způsobu vyplňování archů,

¹ Marie BOGUČKA, *Białogłowa w dawnej Polsce: kobieta w społeczeństwie polskim XVI-XVIII wieku na tle porównawczym*. Warszawa 1998.

² Cezary KUKLO, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*. Białystok 1998.

³ Např. Anna Marie ŻARNOWSKA, - Andrzej SZWARC, *Kobieta i kultura życia codziennego: wiek XIX i XX*. Warszawa 1997.

že obyvatelé nečetli instrukce příliš pozorně. Např. mezi povolenými obcovacími jazyky bylo osm řečí, ale obyvatelé někdy uváděli třeba nepovolenou jidiš. Následně poměrně svévolně opravovali sebrané archy sčítací komisaři. Autorka volila práci s daty neopravenými, tzn. uvedenými přednosty, ale byla si vědoma určitých problémů. Za první část krakovských obyvatel neuměla polsky, přičemž jen cca 200 archů bylo v němčině (hlavně rodiny vojenských důstojníků). Za druhé neuměli někteří obyvatelé psát. Tato záležitost mohla být autorkou zohledněna možná trochu více, protože negramotnost hrála v tehdejší Haliči velkou roli. Podle Blanky Pitronové bylo dokonce téhož roku 95% obyvatel politického okresu Krakov-okolí analfabety.⁴ Tak vysoký podíl se nikde jinde v Haliči nevyskytoval, což navozuje předpoklad statistické nebo tiskové chyby. I tak činila negramotnost v Haliči běžně kolem 80 %. Ve městech se alfabetizace prosazovala rychleji, takže podle následných autorčiných analýz uměla více než polovina všech žen a dívek v Krakově číst i psát. U mužů pak byl podíl plně gramotných trochu vyšší (63 %), přesto nízká alfabetizace mohla významně promluvit do záznamů ve sčítacích arších, zvláště pokud si opravdu museli přednostové vyplňovat archy sami bez asistence komisařů.

Typickým příkladem vlivu gramotnosti na uvedené údaje se stala věková struktura. Podle autorky každý druhý obyvatel Krakova dokázal uvést datum svého narození s přesností na den, měsíc a rok. Druhá polovina populace měla uveden většinou rok narození a zřídka také věk. Při analýze věkové struktury však autorka narazila na vysokou věkovou kumulaci vlivem zaokrouhlování, což už správně přisoudila hlavně vlivu nedostatečného vzdělání místního obyvatelstva. Pravděpodobně ani osoby znalé dne a měsíce svého narození často nedokázaly přesně uvést rok narození. Lépe řečeno, zapsání

⁴ Blanka PITRONOVÁ, *Haličské migrace na Ostravsko*. In: Studie o vývoji průmyslu a průmyslových oblastí 7. Opava 1979, s. 89.

celého data ještě nemuselo nutně znamenat jeho spolehlivost. Z téhož důvodu možná není ideální vytvářet věkové pyramidy v jednoletých skupinách, ale spíše v pěti nebo desetiletých, i když jednoleté skupiny dobře poukážou právě na onu kumulaci věku nebo dokonce na určitý kulturní fenomén neznalosti a nepotřebnosti znát své datum narození.

Drobná výtka by se dala učinit také k výběru dat pro analýzu obcovací řeči. Některé osoby zapsaly více jazyků. Autorka do databáze dat vnesla všechny tyto jazyky, ale pro součty vybrala vždy první údaj, což je poměrně subjektivní volba, i když v případě Krakova, kde zcela převažoval polský jazyk, nepromluvila zřejmě výrazně do konečných podílů. Asi by bylo vhodnější uvést všechny kombinace jazyků, které se v census objevily. Důležité by to bylo zejména u lokalit, ve kterých hrála národnostní otázka velkou roli, protože taková podrobná analýza může ukázat na tendence přiklání k určité národnosti.

Autorka pracovala s údaji za 61 060 osob, v tom za 32 814 žen a 28 246 mužů. Podle oficiální statistiky zde však pobývalo dohromady 6 267 aktivních příslušníků vojska, takže zde muži převažovali, a to především ve věkové skupině 20 až 25 let. V mladší věkové skupině 15–20 let zase převažovaly dívky. Autorka v počátečních analýzách porovnávala demografické struktury mužů a žen v Krakově, jenž byl ve spoustě těchto ukazatelů velmi specifický. Např. zhruba třetina jeho obyvatel byli Židé. Zajímavá analýza teritoriálního původu obyvatel Krakova podle místa narození poukázala na značný příliv migrantů ze západní části Haliče. Kromě okresu Krakov-okolí se zde nejvíce vyskytovaly osoby narozené v politických okresech Wadowice, Wieliczka, Biała, Żywiec apod., což zajímavým způsobem koresponduje s migrací na Ostravsko, kam přicházeli Haličané rovněž především z těchto oblastí.

Podstatu práce pak tvoří již zmíněné tři kapitoly, v nichž se autorka věnovala speciálně populaci žen a srovnávala ji

s celou městskou populací. Detailně rozpracovala demografické struktury a teritoriální mobilitu žen a dívek do tohoto haličského střediska. Při výzkumu mechanické měny vycházela ze srovnání místa narození a místa současného pobytu. Domovskou příslušnost nepovažovala za dostatečný ukazatel pro migrace, protože její udělování či získávání vycházelo z různých kritérií a údajně si někteří obyvatelé nepravdivě zapisovali v dobré víře ve zlepšení svého právního postavení domovskou příslušnost obce, v níž pobývali. Pokud tomu tak skutečně bylo, pak zápis nepravdivých údajů mohla umožnit snad anonymita velkého města a samostatnost záznamů bez přímé kontroly sčítacích komisařů. V menších městech nebo vsích si podobnou svévoli nelze představit. Alespoň v českých zemích zatím nebylo nic takového prokázáno. Nepochybně lze souhlasit, že místo narození nejlépe poukazuje na migrační pohyby, ale domovská příslušnost je také určitým ukazatelem. Zejména při srovnávání dat z různých let se většinou podíly osob narozených ve městě a mimo ně neměnily, protože byly tvořeny stabilní vysokou složkou dětí narozených ve městě místním obyvatelům i přistěhovalcům. Naopak se v čase výrazně měnil podíl osob s domovskou příslušností do lokality, která se stala místem imigračního přílivu. Vyšší pohyb obyvatelstva a s tím související další okolnosti totiž způsobily, že většina migrantů neměla možnost získat domovskou příslušnost na základě dlouhodobého pobytu v obci.

V druhé části analýz se autorka věnovala postavení žen v domácnostech a rodinách. Rozpracovala pozici žen vůči přednostovi domácnosti, velikost a struktury domácnosti podle pohlaví, náboženství a obcovacího jazyka. Bohužel se nezabývala podrobně strukturou domácností podle typologie Petera Lasletta, protože jeho klasifikace byla vytvořena pro preindustriální období a ukázala se být nevhodná pro sledované období. Uvedla také řadu kritiků této typologie. Schází například typ domácnosti, ve kterém pobýval pouze jeden z manželů, zatímco druhý mohl být představeným jiné do-

mácnosti. Lze ovšem argumentovat, že tato specifika se dají vhodně doplnit s dostatečným průvodním komentářem. V Krakově téměř neexistovala smíšená manželství z hlediska náboženského vyznání (3%) a jazyka (3,2%). Zdejší obyvatelé nebyli příliš nakloněni uzavírat smíšená manželství, na což zřejmě působila stále vysoká religiozita. Když už došlo ke sňatku osob různého vyznání, obvykle jeden z novomanželů přestoupil k víře svého partnera. Analýzu postavení žen v domácnosti doplnila autorka ještě výzkumem pozice dětí a mládeže v krakovské rodině. Za děti považovala osoby ve věku do 14 let a mládež do 18 let. V těchto skupinách se vyskytlo v daném roce 19 osob, které stály v čele domácnosti. Byly mezi nimi velmi mladé dívky, z nichž nejmladší dosáhly 15 let, což ovšem souviselo s velmi brzkým hledáním samostatného uplatnění.

Na toto zjištění navazovala poslední kapitola věnovaná otázce zaměstnanosti žen a jejich úrovni alfabetizace. Při výzkumu ekonomicko-sociální struktury využila klasifikaci W. A. Armstronga⁵ podle povolání, která se vyskytovala ve Velké Británii v 19. a 20. století. Podrobně se věnovala také ekonomické samostatnosti žen a ženou jako zaměstnavatelkou. Zajímavým výsledkem bylo zjištění, že ekonomicky samostatné ženy se vyskytly téměř výlučně mezi římskými katolíky a Židy. Evangeličky a řecké katoličky nevystupovaly v samostatné pracovní pozici. Většina ekonomicky samostatných žen provozovala obchod, v menší míře pak řemeslo, přičemž ze 43,7 % to byly vdovy, které vedly danou živnost po zemřelém manželovi.

Podle předchozích informací lze dobře pozorovat, že práce Lydie A. Zyblikiewicz přinesla spoustu zajímavých a podstatných údajů i myšlenek. Pro současné české historické

⁵ Alan W. ARMSTRONG, *The Use of Information about Occupation*. In: Edward Anthony WRIGLEY, *Nineteenth Century Society*. Cambridge 1972, s. 191-310.

demografy může znamenat velký přínos a podněty ke studiu sčítacích operátů. Autorka v přílohách uvedla podrobný popis sčítacích archů z let 1857 a 1869, v textu pak porovnání sčítacího archu z roku 1880 s předchozími. Tabulková příloha má téměř stejný rozsah jako textová část studie. Vzhledem k pracovní exerceci a zpracování tohoto typu pramene autorka nepřistoupila k dalším materiálům, což lze bezpochyby pochopit. Zůstává ovšem otázkou, zda v daném případě je účelné vytvářet studii zaměřenou pouze na ženy. Velká část analýz byla stejně vytvořena pro obě pohlaví nebo byly výsledné údaje pro ženy konfrontovány s daty pro muže. Tomuto srovnání se asi podobné výzkumy nikdy nevyhnou, a proto se hovoří o gender studies, přestože v centru zájmu tohoto oboru stojí ženy.

Radek Lipowski

Kevin Schürer: Creating a Nationally Representative Individual and Household Sample for Great Britain, 1851–1901 – The Victorian Panel Study.

In: HSR/HSF No.120, Vol.32 (2007), č. 2 (Part II Focus: Creating a Nationally Representative Individual and Household Sample), str. 211–331

Známý německý čtvrtletník *Historical Social Research/Historische Sozialforschung* z Kolína nad Rýnem, specializující se na kvantitativní metody a přístupy v historiografii, přinesl v čísle 2/2007 obsáhlou (přes 100 stran) pilotní studii anglického projektu „Victorian Panel Study“.¹ Recenzovaný článek je poslední verze z řady přípravných studií, jejichž

¹ Plná verze je dostupná na adrese www.hsr.trans.de (placená služba); starší verze recenzovaného článku z roku 2003 je dostupná na www.dataarchive.ac.uk/randd/vpsreport1.pdf, která opět navazuje na studii Crockett-Jones-Schürer: The VPS pilot project, dostupná tamtéž: www.dataarchive.ac.uk/randd/vpsreportforrrb.pdf. Kontakt na autora: Kevin Schürer, Dpt. of History Uni of Essex, Wivenhoe Park, Colchester, CO4 3SQ, UK, e-mail: Schuerer/et/essex.ac.uk.

cílem bylo představit badatelský potenciál longitudinální databáze osob a domácností pro druhou polovinu 19. století pro území Spojeného království.

Cílem projektu Victorian Panel Study (nadále VPS) je vytvoření longitudinální databáze zachycující v maximálním možném rozsahu populaci Spojeného království v období 1851–1901. Koncept projektu VPS formulovaný Kevinem Schürerem za pomoci týmu badatelů (autor uvádí jmenovitě Yijun Xue, Massimiliano Geraldi, Christine Jones a Alasdair Crockett – a oceňuje jejich přínos zejména při vypracování oddílu 4. Sample design, Rules of Observation and Refreshment, s. 238 a další) obsahuje řadu významných metodologických inovací, které našim čtenářům mohou posloužit jako vhled do konceptuální úrovně bádání v oblasti sociálních dějin a historické demografie ve Spojeném království dnes. Návrh projektu zohledňuje dále připomínky účastníků řady workshopů organizovaných British Academy of Sciences, jakož i podněty expertů na analýzu sčítání lidu ve Spojeném království v 19. století i na konceptualizaci longitudinálních výzkumů (jmenovitě zmíněni: Michael Anderson, Ros Davies, Peter Doorn, Peter Lyn, Kees Mandermakers, Colin Pooley, Steve Ruggles, Peter Tilley, Matthew Woollard a Tony Wrigley).

Projekt VPS vychází z již existujícího historického vzorku založeného na databázi jednotlivců a domácností v rozsahu 2 % celkové populace britského sčítání lidu z roku 1851, sestaveného Michaellem Andersonem,² avšak má jej rozšířit a doplnit načtením veškerých dat anglických sčítání lidu a vytvořit tak propojenou databázi (record linked database) zahrnující osoby (a jejich rodiny) vyskytující se ve všech pěti sčítáních lidu ve Velké Británii od 1851 do roku 1901. V další fázi projektu by tato databáze měla být doplněna o data ze

² Viz Anderson a kol.: National sample from the 1851 census of Great Britain /comp.file/ Colchester, Essex: TK Data Archive /distributor/.

všech ostatních, dnes již dostupných historických zdrojů informací (registration events) pro 2. polovinu 19. století.

Pilotní studie projektu VPS byla financována organizací Economic and Social Research Council (ESRC), což je nezávislá instituce financující výzkum a vzdělání v oblasti sociálních a ekonomických témat, založená roku 1965 (původně pod jménem Social Science Research Council), kterou financuje vládní Department for Innovation, Universities and Skills. Ze svého rozpočtu (pro rok 2008 £ 203 milionů) podporuje ESRC přes 2500 badatelů, akademických institucí a více než 2000 studentů v postgraduálním studiu ze šesti oblastí výzkumu (ekonomie, vzdělání – včetně human development, plánování a životní prostředí, politika a právo, průmysl a zaměstnanost, sociální otázky). Za léta své existence získala ESRC mezinárodně uznávanou pověst jako zdroj vysoce kvalitních výzkumů pro soukromý i veřejný sektor v politice i ekonomice, nabízející mimo to i postgraduální vzdělání odborníkům v sociálních vědách na světové úrovni.³

Součástí pilotní studie je obsáhlý seznam odborné literatury (str. 320–331, včetně jednoho společného titulu K. Schürera a R. S. Schofielda: K. Schürer, J. Oeppen and R. Schofield, *Theory and Methodology: an example from historical demography* in P. Denley, S. Fogelvik and C. Harvey, eds, *History and Computing II*, (Manchester University Press, 1988), jak z oboru historické demografie (a její metodologie), tak i oddíl (9.3.) uvádějící publikace o metodách propojování záznamů o jednotlivcích z různých pramenů (record-linkage).

Úvodem (s. 214) článek informuje o významu a poptávce po longitudinálních databázích ve společenských vědách jak obecně,⁴ tak i v rámci strategického cíle ESRC: „to provide

³ Viz <http://www.esrcsocietytoday.ac.uk/ESRCInfoCentre/>, ESRC history nebo SSRC/ ESRC: the first forty years (pdf)

⁴ Viz Wall, W. D. - Williams, H. L., *Longitudinal studies and social sciences*. Social Science Research Council. Reviews of Current Research, no. 7. (London 1970).

the data and methods needed to meet future social science challenges“, vycházejícího ze závazku zajistit „long term support for the UK's world class longitudinal studies“, naposled stvrzeným dokumentem „National Strategy for Data Resources for Research in the Social Science“.⁵ Realizace VPS by v tomto rámci měla vyplnit důležitou mezeru mobilizací dat o britské společnosti v minulosti.

Ve Spojeném království je úkolem zpřístupňování dat z oblasti ekonomiky, společenských procesů a vývoje populace obecně, jakož i provozem databází pro badatele v oblasti sociálních věd pověřena organizace ESDC (Economic and Social Data Service), založená v roce 1946. ESDC navíc poskytuje nejrozličnějším výzkumně-vědeckým a studijním komunitám podporu a servis při vyhodnocování dat pro jejich vlastní projekty,⁶ které jsou postupně integrovány do strategického programu „Understandig Societies“. Podle tabulky na str. 216 patří právě údaje o povolání k těm vůbec nejčastěji využívaným (z 61%); v 219 studiích (35,3%) byly databáze ESDC využity k výzkumu sociální mobility.

Jako hlavní oblasti zájmu o databázi VPS uvádí autor (s. 218 a další – 2.4. Potential users for a VPS) obory jako demografie, výzkum migrací a emigrací, analýza vývoje komunit pocházejících ze zámoří, výzkum rodiny a domácností, vývoj zaměstnanosti včetně sociální mobility a kariérních profilů, změny majetku a životní úrovně, vývoj gramotnosti a jazykových znalostí. Přitom bude možno na budované databázi zkoumat sociální procesy jak odděleně podle etnické příslušnosti, tak i podle životních cyklů, podle věkových skupin

⁵ Viz National Strategy for Data Resources for Research in the Social Science - www.esrc.ac.uk/ESRCINfoCentre/Images/National_Data_Strategy_tcm6-18160.pdf.

⁶ Viz <http://www.esds.ac.uk/longitudinal/news/publications.asp>; nejvýznamnější projekt vy-užívající databázi ESDC je British Household Panel Survey, viz tamtéž.

nebo podle regionálních zvláštností, jakož i jejich proměny v čase.

Hlavním zdrojem dat o společnosti v minulosti v UK jsou tzv. census enumerators' books (CEB), což jsou opisy formulářů vyplňovaných v domácnostech a odevzdávaných komisařům sčítání (census enumerators), kteří je uchovávali ve formě knih.⁷ CEB byly a jsou intenzivně využívány jako prameny pro sociální a hospodářské dějiny 19. století – podle tabulky na str. 217 zejména často k analýze povolání/zaměstnanosti (61% titulů), ale i k sociální struktuře (16,3 %). Jakkoli významný je přínos údajů CEB sám o sobě (dnes jsou k dispozici již v digitalizované a vzájemně propojené longitudinální CEB-databázi), přesto podle autora vykazuje i tato CEB-databáze dva nedostatky: 1. data CEB jsou lokálně orientovaná, tzn. zachycují vždy jen lokální populaci na úrovni farností, přičemž byly spolu propojovány jen CEB pro tutéž lokalitu z po sobě následujících sčítání. To však vedlo k vytrácení osob následkem migrací mezi sčítáními (jedná se o „ztráty“ v rozsahu až 40 %, ve městech ještě vyšší!). Dosavadní propojené databáze CEB zachycují proto jen stabilní (nemigrující) populaci, což podle autora negativně ovlivnilo např. i výsledky známé práce Wrigley a kol.: *English population history from family reconstruction* (1997); 2. protože přístup do civilních úředních záznamů (registration) nebyl dříve možný, opomíjí dosavadní CEB-databáze množství informací, které jsou dnes již k dispozici. Zde ke ztrátám náležely např. údaje vztahující se k ženám, které sňatkem měnily příjmení, podobně i dětí narozené a zemřelé mezi sčítáními.

Databáze VPS proto má propojit data sčítání ve Spojeném království (1851, 1861, 1871, 1881, 1891 a 1901) s údaji všech dochovaných materiálů civilních registrů oné doby v jednu jedinou navzájem propojenou databázi. Jako tyto nové

⁷ Jedná se o jakousi úplnější obdobu našich sčítacích operátorů, popis a vzory viz in „http://en.wikipedia.org/wiki/Census_Enumerators%27_Books“.

prameny dat autor zde (s. 305 a dále) jmenovitě uvádí: farní matriky (parish registers), seznamy pohřbů (burial records), adresáře (trade and street directories), závěti (wills), voličské seznamy, pozemkové knihy a registry daně z nemovitostí (rate books), daňová přiznání (tax assessments), odhady zisku/výtěžků (valuation returns), výnosy desátků (tithe returns), záznamy kriminálních statistik, statistik vzdělání, materiály církevní a zdravotní správy a řadu dalších (seznamy penzistů, vojenských osob atd.). Celkový objem populace Spojeného království, která by měla být takto podchycena (tj. součet počtu osob zachycených ve sčítáních 1851–1901) se odhaduje na 170 milionů, z čehož části již jsou digitalizovány. Autor proto právem může charakterizovat budoucí databázi VPS jako „total data resource”, která „will provide a tremendous research resource in its own right, essentially generating a GB version of the US-based IPUMS project, albeit with a different time span and including full rather than sample data” (s. 317). Realizací záměru dobudovat výběr vzorku podle M. Andersona (odd. 4. Sample design, s. 228 a další) vznikne v rámci VPS „a sample that is representative of the British population—both cross-culturally at each census year, and in longitudinal terms over the period 1851–1901“, obohacený údaji ostatních zachovaných a dnes dostupných výše zmíněných materiálů všeho druhu. Tak by měl díky VPS vzniknout dokonale dokumentovaný vzorek obyvatel Spojeného království, jehož analýzou by bylo možno dosáhnout vskutku detailních znalostí sociálních procesů společnosti viktoriánské Anglie.

Metodicky velmi významný je odd. 5. Record-linkage strategies (s. 252 a další), ve kterém je pojednána jednak problematika standardizace dat a jmen, významná pro identifikaci jednotlivých osob v různých materiálech a sčítáních (s. 258 a další), navíc s ohledem na regionální rozdíly (Anglie, Wales, Skotsko), hlavní rysy základních strategií propojování (record-linkage) databází, jakož i dnes dostupné programy (s. 288). Zde autor vyzdvihuje zejména australský program

Freely Extensible Biomedical Record Linkage (FEBRL), který byl odzkoušen i v americkém Minnesota Population Center a jako Open Source je volně dostupný na internetu.

Databáze VPS je od počátku koncipována jako kompatibilní s podobnými digitalizovanými longitudinálními databázemi jak v Evropě tak i v zámoří, které jsou také již doplňovány údaji registrů veřejné správy a ve značné části (někde i celé) jsou již k dispozici badatelům na internetu. Některé z nich autor představuje v části 6. Crosscomparability with other longitudinal studies (s. 288 a další):

HSN–Historical Sample of the Population of the Netherlands, obsahující údaje za 80 000 osob z období 1812–1922. Databáze financovaná nizozemským Ministerstvem školství a výzkumu, budovaná od roku 1987 týmy několika holandských univerzit, dnes je součástí IISH (International Institut for Social History) v Amsterdamu.⁸

IPUMS projekt realizovaný v rámci Historical Census Project of the Minnesota Population Center,⁹ jehož databáze obsahuje digitalizované výsledky všech 15ti celostátních sčítání lidu v USA z období 1850–2000. I tato databáze využívá metody record-linkage, takže umožňuje spojovat údaje k jednotlivým individuí a rodinám ve sčítáních do roku 1900 včetně (omezení vyplývá z ochrany dat/souborů týkajících se žijících osob). Právě tento projekt inspiroval úsilí o realizaci VPS ve Spojeném království, který je proto od počátku koncipován tak, aby umožnil longitudinální komparaci populací UK a USA v 19. století. Podle IUMPS on-line bibliografie na základě této databáze vzniklo již 1806 výzkumných prací.

Švédsko: zde uvádí autor hned tři projekty podobného typu. **DDB-Swedish historical longitudinal Studies** představuje jen regionální databázi pro regiony Skellefeld, Sundswall a Linköping. **SDD-Scanian Demographic Database** vytvoře-

⁸ Viz in www.iisg.nl/-hsn/index.html.

⁹ Viz in www.ipums.org/usa/index.html.

ná na Univerzitě v Lundu (Scania) obsahuje regionální registry z období 1650–1900. A konečně **SHD-Stockholm Historical Database** budovaná od 70. let s cílem úplného zachycení populace Stockholmu v období 1878–1926; tato databáze zachycuje dnes asi 443 tisíc osob, mimo obvyklé matriční údaje obsahuje i další významná data o majetku, chudinské a zdravotní péči, kriminalitě, vzdělání a struktuře rodiny.

Kanada: PRDH (Programme de recherche en démographique historique) – program Univerzity v Montrealu, jehož cílem je rekonstrukce obyvatelstva evropského původu v provincii Québec, zachycuje všechny zápisy v matrikách z doby před rokem 1800.

Norsko: Norwegian Historical Data Centre na Univerzitě v Tromso, zahrnuje výsledky a data sčítání lidu v Norsku mezi léty 1865–1910, jakož i záznamy z matrik řady farností.

Španělsko: Aranjuez Database Madrid – představuje „multisource linkage project“, jenž má zahrnovat sčítání lidu 1877–1975 a farní matriky města Aranjuez (50 km jižně od Madridu).

Francie: TRA-Patrimoine – francouzská celonárodní databáze zřízená pro longitudinální studii obyvatelstva ve Francii pro období 1800–1900, zahrnuje všechny obyvatele s příjmením začínajícím na písmena TRA.

Fouders and Survivors: Tasmanian life courses in historical context – projekt University of Tasmania určený pro longitudinální výzkum procesu osidlování Austrálie v letech 1803–856.

Švýcarsko: Geneva Database – obsahuje soubor dat pro výzkum populace Ženevy v období 1816–1850, čerpaných z podkladů sčítání a úředních registračních záznamů; je omezena na osoby s příjmeními počínajícím písmenem B a jejich rodinné příslušníky.

Belgie: Historical Demography of the Liege Region Project zaměřen na město a region Verviers v období 1806–1900.

Australie: KHRD (Koori Health Research Database – databáze pořizovaná Universitou v **Melbourne** za účelem výzkumu původní (aboriginal) populace státu Victoria v letech 1840–1930; databáze je propojena s údaji hospitalizovaných pacientů nemocnice v Melbourne z let 1857–1900.

Kromě úsilí o srovnatelnost VPS se zmíněnými historickými longitudinálními databázemi je VPS z pochopitelných důvodů koncipován tak, aby byl schopen provázání s longitudinálními databázemi a studii populace v rámci strategického záměru ESRC **Understanding Society** (s. 297 a d.) s britským panelem výzkumu domácností (British Household Panel Survey), což by umožnilo sledovat dlouhodobé změny např. sociální mobility v 19. a 20. století.

V oddílu 6.4. *Recommendation for coding occupational/social status* (s. 300 a dále) se autor věnuje významnému problému identifikace a kodifikace jednotlivých povolání, jejich názvů a proměn v čase. Zde koncept VPS, vycházející z Goldthorpova stratifikačního schématu (s. 301), explicitně navazuje na soudobé klasifikace povolání jakou je UK Standard Occupational Classification (SCO2000), případně jejich starší verze jako SCO1990, ISCO-88 a její EU varianta ISCO 88 (COM). Kvůli problémům s kódováním a identifikací povolání v minulosti používají angličtí historici postupy podle tzv. Booth-Armstrong-code. Mimo to začaly práce na vytvoření specifického **Historical International Standard Classification of Occupations (HISCO)** na základě spolupráce badatelů (a údajů) z Belgie, Kanady, Francie, Německa, Nizozemí, Norska, Švédska a UK. Také projekt HISCO je napojen na International Labour Office v Ženevě a na její International Standard Classification of Occupations

1968, resp. její novou verzi ISCO88 (s. 302).¹⁰ Další podobná významná mezinárodní klasifikace povolání vzniká v rámci **North Atlantic Population Project (NAPP)** shrnující 1,5 milionů titulů povolání ze čtyř zemi v pěti jazycích. Korelace mezi klasifikacemi NAPP a HISCO již existuje a je dostupná na webu.¹¹

Podle posledních zpráv byl projekt VPS pod vedením prof. K. Schürera (který mezi tím nastoupil do funkce ředitele ESDS a UKDA) odstartován 14. ledna 2009.¹² První fáze VPS je finančně zajištěna částkou 1 mil. GBP ze strany ESRC, přičemž celkové náklady na jeho realizaci jsou odhadovány na 11 mil. GBP. Prof. Schürer je přesvědčen, že tato suma je zcela přiměřená ctižádostivému cíli VPS: „.....it will put British social scientific research at the forefront of international efforts in this field“.¹³ Z pohledu českého historika se ovšem jedná o podnik přímo gigantických rozměrů, světelná léta vzdálený domácí realitě. Schürerova pilotní studie VPS nám proto může posloužit alespoň jako informace o principech, metodách a zejména úrovni multidisciplinárního strategického záměru „Understanding society“ ve Spojeném království.

Tři poznatky jsou přitom patrně nejdůležitější:

1. Totální mobilizace dat – jak dokládají uvedené příklady, sestavení databáze zachycující celou současnou i minulou populaci je dnes technologicky možné, avšak přesahuje naprosto síly individuálních badatelů. Proto tento úkol dnes přejímají specializované instituce bohatě dotované státem na základě jeho závazku nejen podporovat vědecký výzkum, ale i uchovávat (tzn. zároveň i zpřístupňovat!) **všechny výsledky**

¹⁰ K problému identifikace a klasifikace povolání v rámci německého Historische Sozial-forschung viz Weiser, T.: Stratifikační modely v německé Historische Sozialforschung. In: Historie/Historica. Acta Philosophicae Universitatis Ostraviensis. 215/2004, č. 11, str. 163-204.

¹¹ Viz www.nappdata.org/.

¹² Viz <http://www.esds.ac.uk/about/staffsection.asp>.

¹³ Viz in http://www.essex.ac.uk/news/event.aspx?e_id=492.

registrace obyvatelstva od počátků do současnosti, jakožto památky života minulých generací. Tento cíl je možné realizovat jedině všeobecnou digitalizací veškerých demografických, statistických i registračních materiálů a pramenů.

2. Nově vznikající propojené a všeobsáhlé databáze konečně umožňují i historickým demografům a historikům sociálních dějin empirický výzkum populací a společnosti v minulosti na úrovni odpovídající technologii a metodologii „computer age“, díky čemuž se mohou přiblížit sofistikovanějším společenskovědním oborům, jako sociologie a politologie atp., které aplikaci empirických kvantitativních metod již zvládly.

3. Projekty typu VPS naznačují trend sblížování historické demografie a sociálních dějin k jakési integrální "historické sociálně diferenciacní demografii", kterou u nás již kdysi navrhovala Pavla Horská.¹⁴ To posiluje dále i okolnost, že zřízení a udržování takto rozsáhlé longitudinální databáze pro společenské vědy je svěřováno nadoborovým institucím.

Projekt VPS je nepochybnou výzvou i naší historické vědě. Už jen jeho existence zpochybňuje zásadně obvyklé odmítání kvantifikace v historiografii jako „kontaminace historie sociologií“ (Lynn Hunt). Ve srovnání s VPS (a jemu příbuznými projekty na třech kontinentech) se dnes jeví úsilí německé Historische Sozialforschung jako pouhý „skromný začátek“ (spokojující se s databázemi v rozsahu „pouhých“ 35 tisíc osob), která svými lokálními sondami představovala vlastně jen svého druhu „seminární cvičení“, nabízející historikům možnost zvládnout jisté metody a postupy „v malém“. Díky VPS a podobným projektům je bude možno brzy realizovat „na plno“. Velkorysé pojetí úkolu „Understanding society“ (jehož historickou dimenzi zpřístupňuje projekt VPS) tím od-

¹⁴ Viz Pavla HORSKÁ, *K otázce sociálně diferenciacní historické demografie*, Československý časopis historický XIX, 1971, s.263-269; nebo podobně in E.A.Wrigley (ed): *Nineteenth-century society: essays in the use of quantitative methods for the study of social history* (Cambridge 1972).

sunuje tzv. postmoderní pojetí historiografie (charakterizované termíny jako antiscientismus, konstruktivismus, návrat k naráci, mikrohistorie), do oblasti žánru „historický román“.

Thomas Weiser

Josef Grulich, Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století.

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2008 (=Monographia historica 10), 475 s., ISBN 978-80-7394-091-1.

Jihočeský historik Josef Grulich je dobře znám obci českých historických demografů svými studii k populačnímu vývoje jižních Čech, drobných i obsáhlejších statí, jež vycházely z přípravy jeho disertační práce, obhájené roku 2002 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Autor je po léta publikoval zejména v *Historické demografii* a v Jihočeském sborníku historickém. V minulém roce Grulichova disertace v přepracované a doplněné podobě vyšla knižně. Je výsledkem dlouholetého pracného výzkumu, který autor prováděl jednak samostatně, jednak v rámci dvou projektů realizovaných v devadesátých letech, a to domácího projektu *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století a česko-rakouského projektu Soziale Strukturen in Böhmen, 16.-18. Jahrhundert*. Proti obhájené verzi disertace přihlíží tištěná práce ve větší míře k zahraniční literatuře, a to jak v rozměru metodickém, tak komparativním.

Práce se skládá ze tří částí. První je věnována problémům metodickým a metodologickým, druhá přirozené měně obyvatelstva a třetí životním cyklům. Právě toto spojení činí Grulichovu práci velmi zajímavou a podnětnou, stejně jako jeho kombinace širšího záběru v druhé části a mikrohistorického přístupu v části třetí, závěrečné. V úvodním oddílu autor na základě rozsáhlých znalostí zahraniční literatury, především anglické, francouzské, německé, rakouské a italské shrnuje

výsledky evropského i českého bádání v oblasti populačního vývoje a dějin rodiny a dále se vyslovuje zejména k možností použití mikrohistorických přístupů v různých oblastech bádání o dějinách obyvatelstva a vedle toho i k hodnotě jednotlivých typů příslušných pramenů. Tato část je nejen dobrým teoretickým úvodem k vlastní práci, ale má i obecnější informativní význam pro českého čtenáře. V druhé části práce autor sleduje na základě agregativně excerpovaných údajů z 24 jihočeských farností různé stránky přiro-ené měny obyvatelstva Jižních Čech v 17. a 18. století. Výsledky jeho studia sice zásadně nemění obraz, který podala roku 1999 publikace shrnující přínos výše zmíněného projektu Přirozená měna v Čechách: Grulichem nashromážděná a analyzovaná data potvrzují rychlý populační vzestup ve druhé polovině 17. století, který však byl jen zahlazováním válečných ztrát, i jeho zpomalení v důsledku četných demografických krizí, způsobených opakujícími se neúrodami, ve století osmnáctém. Zmíněný výzkum ale přece jenom doplňují a prohlubují. Ukazují např. relativně vysoký podíl osob uzavírajících v jižních Čechách první sňatek v nízkém věku, nižším, než bylo v Čechách obecně obvyklé, aniž by ovšem bylo možno jednoznačně určit příčinu této krajové zvláštnosti. Cenné je rovněž velmi důkladně dokumentované postižení rozdílu mezi městy a venkovem, které mohlo být při celozemském výzkumu sledováno jen částečně, neboť při něm využívané farní matriky zpravidla neoddělovaly demografické události ve městě a v přilehlých vesnicích.

Nejpřínosnější je však po mém soudu část třetí, zabývající se rodinnými cykly, a to v širokých sociálních souvislostech. Autor zde zužuje svůj pohled na mikrokosmos chýnovského panství u Tábora, což mu umožňuje sledovat do detailu takové otázky, jako je narození a křest, dětství a dospívání, čelední služba, sňatek, změna majitele nemovitosti i výměnek. Věnuje též značnou pozornost měnící se sociální skladbě vesnice a migracím městského a vesnického

obyvatelstva, jež souvisely s jednotlivými životními cykly. Je možno říci, že problematika migrací venkovského obyvatelstva v době pobělohorské nebyla u nás v takové šíři a hloubce studována dosud nikým. Autor přesvědčivě ukázal, že v 17. a 18. století byly i na vesnici migrace relativně intenzívní, ale většinou se pohybovaly – na rozdíl od migrací městského obyvatelstva – v nepříliš velkém geografickém horizontu, zhruba 20 km. Nejčastěji souvisely s pracovní aktivitou a možnostmi ekonomického uplatnění, ale jejich konkrétní podobu ovlivňovalo i pohlaví, postavení v domácnosti, rodinný stav a sociální postavení. Nelze však přehlížet ani takové motivy, jako bylo např. prohlubování osobních vazeb ve vesnickém společenství. Všechny autorovy závěry jsou nejen přesvědčivě zdůvodněny, ale též spolehlivě dokumentovány kvantitativními údaji, což zvyšuje jejich hodnotu ve srovnání se suverénními soudy některých současných autorů v otázce migrací, založenými spíše na impresích a jednotlivých vytržených případech. To co bylo řečeno o migracích, platí i o problematice životních cyklů jako celku. Ani ta dosud u nás nebyla nikým studována tak důkladně a nápaditě jako Grulichem.

Hodnotu práce zvyšují i četné barevné obrazové přílohy, kvalitně vytištěné, bohužel však často reprodukované v tak malém měřítku, že některé z nich plní spíše ozdobnou než informativní a dokumentární funkci. Myslím že méně je někdy více, že polovinu příloh bylo možno vypustit a zbytek měl být publikován v odpovídajícím měřítku, tak aby reprodukované písemnosti bylo možno i přečíst. Relativně málo je v práci grafů a kartogramů, podstatně méně, než bývá v pracích s demografickou problematikou obvyklé. Není to ovšem vina autora, ale spíše nakladatelství, které tabulky a grafy z technických důvodů nemohlo či nechtělo ve větší míře zařadit. Je to škoda, práce je tím ochuzena.

Grulichova monografie je nepochybně velmi přínosná, spolu s prací Ludmily Nesládkové o přirozené změně křesťanů a židů na jižní Moravě patří k tomu nejlepšímu, co v poslední

době u nás v historické demografii vyšlo. Je to nejen výsledek velké péle a trpělivosti svého autora, ale také vhodné kombinace metod používaných v současné době různými proudy historické vědy. Cenné je na ní i to, že přes široké použití kvantitativních údajů je psána srozumitelně a čtivě. Přísný kritik by jistě mohl namítat, že některé otázky, zejména některé složky širšího kontextu populačního vývoje, mohly být sledovány důkladněji, například vývoj klimatický, který nepochybně významně limitoval možnosti zásobování obyvatelstva potravinami v 18. století. Práce z okruhu brněnského prof. R. Brázdila i zahraniční literatura k této problematice jsou dnes již víc než bohaté. Stejně tak by jistě mnoho zajímavých poznatků přinesla komparace vývoje populačního a cenového, k němuž máme dnes publikován rovněž bohatý materiál. Kvalitativní analýzu jistě mohlo prohloubit studium soudní agendy, například v otázce sexuálního chování. Takovéto připomínky je však možno mít ke každé práci a mohou být vršeny do nekonečna. V našem případě je spíše třeba ocenit to, co bylo vykonáno. A není toho rozhodně málo.

Eduard Maur

Obsah

Úvodem	1
Josef Kadeřábek, Protireformace Slaného v letech 1610–1635 a její dopad na sociální vazby radních	9–44
Michaela Němečková, Demografický vývoj obyvatelstva farnosti Panny Marie na Louži v Praze v 17. a 18. století.....	45–108
Šárka Jirásková, Demografický vývoj farnosti Zdechovice v 18. století.....	109–144
Jaroslav Fiala, Vystěhovalectví z Karlovarska ve druhé polovině 19. století	145–176
Rozhledy	177–187
Recenze.....	189–219

Contens

Introduction	3
Josef Kadeřábek, Counterreformation in the town of Slaný in the years 1610–1635 and its impact on the social relations of councilmen.....	9–44
Demographical development of the parish of Virgin Mary in a Pool in Prague in the seventeenth and eighteenth century	45–108
Demographic development of the parish Zdechovice in the eighteenth century	109–144
Emigration from the region Karlovy Vary in the second half of the nineteenth century	145–176
Chronicle	177–187
Review	189–219

